

บทที่ ๒

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “ศึกษาพฤติกรรมการปฏิบัติหน้าที่ของบุตรที่ส่งผลกระทบต่อความฉลาดทางอารมณ์ของนักศึกษาปริญญาตรี มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ จังหวัดปทุมธานี” ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร ที่เกี่ยวกับหลักการ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัย เพื่อกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังต่อไปนี้

๒.๑ แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

๒.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๓ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๒.๑ แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

๒.๑.๑ ความหมายของการปฏิบัติหน้าที่บุตร

ราชบัณฑิตยสถาน^๑ นิยามว่าการกระทำหรืออาการที่แสดงออกทางกล้ามเนื้อ ความคิด และความรู้สึกเพื่อตอบสนองสิ่งเร้าพฤติกรรม (Behavior)^๒ เป็นผลมาจากการแสดงปฏิกิริยาตอบสนองต่อสิ่งเร้าในสถานการณ์ต่างๆ การกระทำของมนุษย์อาจสังเกตเห็นได้ชัดเจน ได้แก่ การกระทำทางกาย เช่น การ ยืน เดิน นั่ง นอน เป็นต้น เรียกว่า “กายกรรม” การกระทำทางวาจา ได้แก่ การพูด สนทนา การทักทายและการสั่งสอน เป็นต้น เรียกว่า “วจีกรรม” ส่วนการกระทำที่ซับซ้อนมากขึ้น ยากต่อความเข้าใจ ต้องติดตามสังเกต วิเคราะห์ตีความ และประเมินค่า เป็นการกระทำทางใจ เช่น การคิด การจำ การลืม การเรียนรู้ แรงจูงใจ เจตคติ ความเมตตาหรือความรัก เป็นต้น เรียกว่า “มโนกรรม” พฤติกรรมของมนุษย์ทั้ง ๓ ลักษณะ มิได้อยู่แยกจากกัน แต่ทำงานผสมผสานเป็นจริต หรือจริยาตามลักษณะความประพฤติประจำอยู่ในสันดาน พันเพจิต หรือลักษณะอุปนิสัย ๖ ประเภท คือ รากะจริต โทสจริต โมหะจริต สัทธาจริต พุทธิจริต วิตกจริตในทาง

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๙๑.

^๒ เรียม ศรีทอง, พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทเวิร์ดเวฟ เอ็ดดูเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๕.

จิตวิทยาตะวันตกทั่ว ๆ ไปเรียกลักษณะทั่ว ๆ ไปของบุคคลว่าบุคลิกภาพ (Personality) ซึ่งรวมหมายถึงคุณสมบัติภายในและพฤติกรรมเฉพาะบุคคลโดยรวม^๓

สมโภชน์ เอี่ยมสุภาษิต^๔ กล่าวว่า การกระทำของบุคคล ซึ่งเป็นการแสดงออกในการตอบสนองหรือโต้ตอบต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในสภาพการณ์ใด สภาพการณ์หนึ่งที่สามารถสังเกตเห็นได้ ได้ยิน นับได้อีกทั้งวัดได้ตรงกันด้วยเครื่องมือที่เป็นวัตถุวิสัย หรือเป็นปรนัย ไม่ว่าจะเป็นการแสดงออก หรือการตอบสนองนั้น เกิดได้ทั้งภายในและภายนอกร่างกาย เช่น การร้องไห้ การคิดการกิน การอ่านหนังสือ การเต้นของหัวใจ การกระตุกของกล้ามเนื้อ เป็นต้น

พรรณราย ทรัพย์ะประภา^๕ ให้ความหมายไว้ว่า การกระทำใดๆ ก็ตามซึ่งสามารถสังเกตเห็นได้โดยบุคคลอื่น หรือโดยการใช้เครื่องมือ พฤติกรรมมิได้หมายความว่าเฉพาะแต่เพียงการแสดงออกทางด้านร่างกายภายนอกเท่านั้น ยังรวมไปถึงการกระทำหรือกิจกรรมภายในความรู้สึกของบุคคล

ประสาน – ทิพวรรณ หอมพล^๖ ได้ให้ความหมายของ ไว้ดังนี้

๑. หมายถึง การกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งสิ่งมีชีวิตและบุคคลอื่นสามารถสังเกตเห็นได้ จากการกระทำกิจกรรมเหล่านั้น ซึ่งมีทั้งทางดีและทางไม่ดี เช่น การหัวเราะ การร้องไห้ เสียใจ การออกกำลังกาย เป็นต้น สิ่งต่างๆ เหล่านี้ เป็นผลจากกระบวนการทางจิตวิทยา ได้แก่ การสนใจ การเรียนรู้ การจำ การลืม และความรู้สึนึกคิด เป็นต้น

๒. หมายถึง กระบวนการต่างๆ ของบุคคลที่ปฏิบัติต่อสภาพแวดล้อมของบุคคลเหล่านั้น ออกมาในรูปของการกระทำ หรือการแสดงออกของมนุษย์ โดยมีวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ ภายใต้กลไกของความรู้สึนึกคิดของตนเอง มนุษย์ทุกคนจะมีกระบวนการของพฤติกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ทุกคนจะมีความต้องการและมีสาเหตุจูงใจเป็นของตนเองอยู่ตลอดเวลา และสามารถตัดสินใจที่จะกระทำการต่าง ๆ ด้วยความรู้สึนึกคิดเป็นของตนเอง สิ่งที่ปรากฏออกมาเป็นพฤติกรรมของมนุษย์

^๓ พงศ์พัชรา สัมพันธ์รัตน์, “การศึกษาพฤติกรรมด้านความกตัญญูทวดที่ต่อมารดาบิดาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒: กรณีศึกษาโรงเรียนทิวาภิเศก เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔).

^๔ สมโภชน์ เอี่ยมสุภาษิต, **การปรับพฤติกรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์ , ๒๕๒๖), หน้า ๒.

^๕ พรรณราย ทรัพย์ะประภา, **จิตวิทยาอุตสาหกรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙), หน้า ๒,

^๖ ประสาน – ทิพวรรณ หอมพล, **จิตวิทยาทั่วไป**, (กรุงเทพมหานคร: พิษณุการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า

กันยา สุวรรณแสง^๗ ได้ให้ความหมายว่า คือ กิริยา อาการ บทบาท ลีลาท่าทาง การประพฤติ ปฏิบัติ การกระทำที่แสดงออกให้ปรากฏสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัสทางใดทางหนึ่งใน ๕ ทวาร คือ โสตสัมผัส จักขุสัมผัส ชิวหาสัมผัส เป็นต้น

สงวน สิทธิเลิศอรุณ^๘ กล่าวว่า หมายถึง การกระทำหรือกิริยาที่ปรากฏออกมาทางร่างกาย ทางกล้ามเนื้อ ทางสมอง ทางอารมณ์ และทางความรู้สึกนึกคิด ซึ่งโดยปกติมนุษย์และสัตว์ย่อมแสดงออกมาให้เป็นที่สังเกตเห็นได้ชัด และเห็นไม่ได้ชัด ซึ่งขึ้นอยู่กับการตอบสนองต่อสิ่งเร้าที่มากระตุ้นเป็นสำคัญ

สร้อยตระกูล (ติวานนท์) อรรถมานะ^๙ กล่าวว่า คือการกระทำหรืออาการที่แสดงออกของบุคคล (Action) ทั้งนี้รวมถึงการงดเว้นการกระทำด้วย (Inaction) นอกจากนั้นการตัดสินใจที่รู้สึกได้ของบุคคล กลุ่มหรือองค์การหรือการกระทำที่ซ่อนเร้นแต่พร้อมที่จะแสดงออก อาทิการมีความคิดริเริ่ม ก็นับเป็นการกระทำเช่นกัน ดังนั้น คำว่า “พฤติกรรม” จึงรวมถึงสิ่งที่บุคคล กลุ่มหรือองค์การประพฤติปฏิบัติซึ่งเป็นพฤติกรรมที่เปิดเผย (Overt behavior) และยังรวมถึงพฤติกรรมที่ยังไม่แสดง ออกหรือพฤติกรรมซ่อนเร้น (Covert behavior) ทั้งนี้รวมถึงกระบวนการภายในอื่นๆ ได้แก่ความคิด ความรู้สึก ทักษะคติ เป็นต้น นอกจากนั้น ยังรวมถึงการงดเว้นการกระทำ หรือการไม่แสดงออกทั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจอีกด้วย

ผู้วิจัยสรุปความได้ว่า การปฏิบัติหน้าที่ เป็นพฤติกรรมที่มีการแสดงออก การกระทำทุกอย่างของมนุษย์การกระทำ หรือ อากัปกิริยาต่าง ๆ ของมนุษย์ที่ปรากฏออกมา ทางกาย วาจา ใจ ที่ถูกต้องดีงาม อันบุคคลอื่น สามารถสังเกตเห็นได้ ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ และไม่สามารถสังเกตเห็นได้ โดยการกระทำนั้นมีทั้งดีและไม่ดี อันเป็นผลมาจากการตอบสนองความรู้สึกที่มีต่อสิ่งเร้า

๒. การปฏิบัติหน้าที่บุตร หน้าที่ของบุตรที่พึงปฏิบัติต่อบิดามารดา และมีความไม่ประมาทในการทำหน้าที่ของตนเอง ปรากฏในสังคาลสูตร คือ^{๑๐}

๑. ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
๒. ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน

^๗ กันยา สุวรรณแสง, **จิตวิทยาทั่วไป**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: อักษรพิทยา, ๒๕๔๒), หน้า ๙๒.

^๘ สงวน สิทธิเลิศอรุณและคณะ, **จิตวิทยาสังคม**, (กรุงเทพมหานคร: ชัยศิริการพิมพ์, ๒๕๒๒), หน้า ๑.

^๙ สร้อยตระกูล (ติวานนท์) อรรถมานะ, **พฤติกรรมองค์การทฤษฎีและการประยุกต์**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๓-๑๔.

^{๑๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

๓. ดำรงวงศ์ตระกูล

๔. ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท

๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

หน้าที่ของบุตรแต่ละประการ มีอธิบายดังนี้

๑. ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ เนื่องจากมารดาบิดา ได้ดูแลและเลี้ยงดูบุตรมา ตั้งแต่ในครรภ์ จนกระทั่งเติบโตเป็นผู้ใหญ่ มีการให้ดื่มน้ำนมดูแลสุขภาพให้เข้มแข็งโดยไม่รังเกียจ เช่น พาไปพบแพทย์ ในคราวไม่สบาย อาบน้ำให้เมื่อสกปรก ประคับประคองดูแลเป็นอย่างดี ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ยาวนานมาก เมื่อบุตรเติบโตต้องเลี้ยงดูบิดามารดาเป็นการตอบแทน เพราะบิดามารดา มีความหวังตั้งแต่ตอนแรกแล้วว่า เมื่อบุตรเติบโตมาจักเลี้ยงดูท่านเป็นการตอบแทน^{๑๑} อันเป็นวัฏจักรทางจิตสำนึกของมนุษย์ที่จะต้องสืบทอดการเลี้ยงดูกันไปเป็นช่วงๆ บิดามารดาก็ต้องการให้บุตรเลี้ยงดูตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนชราภาพ แม้ว่าบุตรจะมีครอบครัวแล้วก็ตามภาระหน้าที่ในการเลี้ยงดูบิดามารดาจะต้องทำอย่างต่อเนื่องตราบชั่วชีวิตของท่าน การเลี้ยงดูต้องกระทำทั้งทางกายและทางใจ โดยสามารถปฏิบัติ ดังนี้

๑) เลี้ยงกาย คือ การปฏิบัติเอาใจใส่ อุปัฏฐากด้วยปัจจัย ๔ โดยสม่ำเสมอ หรือเมื่อมีโอกาสที่สามารถกระทำการกิจใดๆ แทนได้ในเวลาใดเวลาหนึ่ง ต้องรับกระทำทันที มีบุตรธิดาหลายคน ที่รู้คุณ เมื่อมารดาบิดาของตนไม่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้แล้ว เมื่อถึงเวลาที่ตนจะตอบแทนก็หมดโอกาส

๒) เลี้ยงใจ คือ การประคับประคองจิตใจให้มีความโสมนัสอยู่เสมอ โดยไม่กระทำความหม่นหมองให้ปรากฏในจิตใจ หรือ กระทำความเดือดร้อนให้ แม้ในเวลาที่ท่านเจ็บป่วย บุตรและธิดา พึงปฏิบัติด้วยความเอาใจใส่ โดยใกล้ชิดหรือเมื่อถึงวัยที่จะต้องบรรพชาอุปสมบท บุตรพึงเห็นความสำคัญและกระทำตามความปรารถนาที่ท่านต้องการ เพราะในชีวิตของมารดาบิดา ถ้ามีบุตรก็ปรารถนาจะให้บรรพชาอุปสมบท ถ้าเป็นธิดา ก็ปรารถนาจะให้แต่งงานอย่างสมเกียรติ ในความมุ่งหวังของมารดาบิดา คือ การได้เห็นบุตรธิดามีคุณธรรม เพราะเมื่อชีวิตของบุตรถูกโอบอุ้มด้วยคุณธรรม ย่อมทำให้บุตรธิดาประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดี เชื่อในคำที่ท่านสั่งสอน ดังนั้น การกระทำให้ท่านเป็นผู้เบาใจ ปลื้มใจมีใจโสมนัส คือ การเลี้ยงดูใจของมารดาบิดา บุตรจะต้องเลี้ยงดูบิดามารดาให้เป็นอย่างดี ถ้าปฏิบัติถูกต้อง ย่อมเกิดคุณมาก แต่ถ้าปฏิบัติผิดอาจเกิดโทษร้ายแรง เป็นเหมือนไฟเผาผลาญตัว

ดังนั้น บุตรจะต้องเลี้ยงดูบิดามารดาให้เป็นอย่างดีทั้งทางกายและทางจิตใจ ให้ท่านมีความเป็นอยู่ที่ดี มีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่สมบูรณ์ ผู้ที่เลี้ยงดูบิดามารดา ย่อมได้รับการยก

^{๑๑} วจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๙/๖๑.

ย่องว่าเป็นบัณฑิต เป็นสัตบุรุษ ผู้ที่เลี้ยงบิดามารดาย่อมได้รับอานิสงส์ตอบแทนให้มีความสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า ในพระพุทธศาสนาได้แสดงว่า แม้ท้าวสักกะได้รับเสวยผลบุญในสวรรค์เพราะได้สมทานวัตรบท ๗ ประการ ซึ่ง ๑ ใน ๗ ข้อนั้น คือการได้เลี้ยงดูบิดามารดาตลอดชีวิต^{๑๒} และได้กล่าวถึงบุตรที่เลี้ยงดูเคารพบูชาบิดามารดาของตน ย่อมได้รับการอนุเคราะห์จากท่านทั้งสอง ด้วยการอวยพรให้มีชีวิตที่ดีงาม ย่อมได้รับความเจริญรุ่งเรืองแก่ชีวิต ไม่มีความเสื่อม^{๑๓}

๒. ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน เมื่อบุตรเติบโตสามารถทำงานแทนบิดามารดาได้ บุตรจะต้องรับภาระหน้าที่ในการช่วยกระทำกิจแทนมารดาบิดา เป็นการแบ่งเบาภาระของท่าน เอาใจใส่ในกิจการงานของมารดาบิดาโดยไม่กลัวความยากลำบากทั้งมวล เพราะว่าท่านทั้งสองได้ทำงานเพื่อบุตรและครอบครัวมานานแล้ว เมื่อบุตรเติบโตแล้วท่านควรจะได้พักผ่อน กิจการต่างๆ ของครอบครัวที่มีอยู่ บุตรควรจะได้มารับผิดชอบดูแลแทนท่าน โดยมีบิดามารดาเป็นผู้ปรึกษาอยู่ใกล้ตัว บุตรที่ไม่ตระหนักถึงหน้าที่ข้อนี้ ก็จะไม่ใส่ใจกิจการงานของครอบครัว ปล่อยให้บิดามารดาทำงานเพื่อหารายได้มาเลี้ยงครอบครัวจนแก่ชรา แม้บุตรจะเติบโตแล้วแต่ก็ยังให้บิดามารดาเลี้ยงดูอยู่ ดังคำที่ว่า เลี้ยงให้โตแล้วยังไม่พอ ต้องเลี้ยงให้ตายอีก เป็นเพราะบุตรไม่ตระหนักในหน้าที่ของตนเอง พระพุทธศาสนากล่าวถึงบุคคลที่ทำงานแทนบิดามารดาว่าเป็นผู้ควรยกย่องสรรเสริญ เป็นที่ยินดีของบุคคลต่าง ๆ เพราะได้ทำประโยชน์แก่บุคคลภายในครอบครัว และปวงญาติ เขาย่อมมีความสุขในปัจจุบัน แม้ละจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมประสบสุคติในโลกสวรรค์^{๑๔}

๓. ดำรงวงศ์ตระกูลของท่าน บุตรจะต้องทำหน้าที่สืบต่อวงศ์ตระกูลของบิดามารดาให้ดำรงอยู่ตลอดไป เพราะบุตรชื่อว่า เป็นทายาทของบิดามารดา เพราะฉะนั้น การที่วงศ์ตระกูลจะเจริญรุ่งเรืองหรือเสื่อม ย่อมขึ้นอยู่กับบุตรเป็นประการสำคัญ บุตรที่ดี ผู้จะเป็นหัวหน้าครอบครัวและมีใช่เป็นเพียงผู้จะทำหน้าที่สืบต่อวงศ์ตระกูลให้ดำรงอยู่ได้เท่านั้น บุตรจะต้องให้วงศ์ตระกูลเจริญก้าวหน้าต่อไปด้วยภาพลักษณ์แห่งความดีงาม ไม่ทำในสิ่งที่ก่อให้เกิดความเสื่อมเสียแก่วงศ์ตระกูล ต้องรักษาชื่อเสียงของวงศ์ตระกูลมิให้เสื่อมเสียด้วย

การดำรงอยู่ของตระกูล หมายถึง การเจริญรุ่งเรืองของบุตร ฉะนั้น บุตรพึงคำนึงถึงความมุ่งมั่น ความปรารถนา ความยากลำบากของมารดาบิดา ที่ท่านได้ทำให้วงศ์ตระกูลยั่งยืนสืบต่อมาถึงตน โดยสืบต่อไม่ให้ล้มสลายไปในช่วงอายุของตนเอง โดยไม่ทำลายทรัพย์มรดกที่มารดาบิดาสรางเอาไว้ รวมทั้งรักษาและสั่งสมให้เพิ่มพูนมากขึ้น วงศ์ตระกูลจะเจริญเป็นปึกแผ่นมั่นคง ก็ต้อง

^{๑๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๗/๓๗๖.

^{๑๓} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๕-๑๐๖.

^{๑๔} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๗.

อาศัยความสามัคคีของญาติพี่น้อง ดังนั้น บุตรพึงเอาใจใส่ต่อความสำคัญในการปลูกความรักความสามัคคีในหมู่เครือญาติ ปฏิบัติตนให้เหมาะสมแก่สถานะในกลุ่มญาติ เช่น รู้จักประพัตถ์อ่อนน้อมถ่อมตน มีสัมมาคารวะ และการให้การช่วยเหลือสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน เป็นต้น ตลอดทั้งการยึดถือหลักความกตัญญูกตเวทิตาอันเป็นคุณธรรมของคนดี โดยนำมาปฏิบัติ อันเป็นเครื่องชี้นำชีวิตให้วงศ์ตระกูลมีความมั่นคง^{๑๕}

๔. ประพัตถ์ตนให้เหมาะสมกับความเป็นทนายาท หมายความว่า การประพัตถ์ปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทนายาทที่จะรับทรัพย์มรดกของตระกูล เพื่อรักษาโภคสมบัติที่บิดามารดามอบไว้ให้ เช่น ยึดถือในคำสั่งสอนของท่านมาปฏิบัติ เพราะว่า บุตรธิดาที่ดี จะต้องเชื่อฟังคำสั่งสอนของมารดาบิดา การที่บุตรธิดายึดถือและปฏิบัติตามคำสั่งสอนของท่าน ย่อมสามารถรักษาทรัพย์สมบัติของตระกูลให้คงอยู่ตลอดไปได้ แต่ถ้าบุตรธิดา ไม่ได้เอาใจใส่ต่อคำสั่งสอนของมารดาบิดา บุตรธิดาเหล่านั้น ย่อมไม่สามารถจะรักษาโภคสมบัติของท่านไว้ได้ เพราะไม่ได้ประพัตถ์ตนให้เหมาะสมกับความเป็นทนายาทที่ดีในการสืบทอดมรดกของวงศ์ตระกูลการประพัตถ์ปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทนายาท ที่จะรับทรัพย์มรดกของตระกูลนั้น สิ่งที่ต้องพิจารณาได้แก่ การหลีกเลี่ยงไม่ข้องแวะอบายมุข คือ ทางแห่งความเสื่อม ซึ่งนำมาซึ่งหายนะแก่โภคสมบัติทั้งปวง คือ อบายมุข ในส่วนเกี่ยวกับการหลงมัวเมาในกามคุณ การแสวงหาความสุขจากการดื่มของมึนเมาและเล่นการพนัน ตลอดทั้งการคบคนชั่วเป็นเพื่อน แบ่งออกเป็น ๔ ประการ และอบายมุข ในส่วนเกี่ยวข้องกับการแสวงหาความสุขจากการดื่มของมึนเมาและการเที่ยวดูการละเล่นต่างๆ ซึ่งเป็นเหตุให้เสียหน้าที่การงาน แบ่งออกเป็น ๖ จักนำมาอธิบายต่อไป

บุคคลที่จะได้รับมรดกของตระกูล จะต้องประพัตถ์ปฏิบัติตนให้เป็นที่น่านิมนับถือและรักใคร่ของครอบครัว ถ้าหลงมัวเมาอยู่ในอบายมุขแล้ว คุณธรรมความดีทั้งหลายที่ได้ทำมา ย่อมถึงความเสื่อมเสียชื่อเสียงเกียรติยศ เพราะความมัวเมาประมาทในอบายมุข เพราะฉะนั้นบุคคลผู้หวังความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงาน ควรเว้นเสียให้ห่างไกล เพราะเป็นทางแห่งความเสื่อม และเป็นเหตุให้เสียสุขภาพทางกาย ทางจิต ทั้งสมองความคิดก็เฉื่อยชา หรือครุ่นคิดในสิ่งนั้น ๆ อยู่เนือง ๆ ใช้เวลากับสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นเหตุให้ครอบครัว และสังคมเดือดร้อน ทั้งก่อให้เกิดความล่งละเมียดศีล หรือแม้แต่การทำลายคุณธรรมอื่น ๆ อีกมากมาย อบายมุข จึงเป็นช่องทางที่จะนำไปสู่ความเสียหาย และเป็นการทำลายความเจริญรุ่งเรือง^{๑๖} ดังนั้น บุคคลผู้หวัง

^{๑๕} พระมหาภูเนตุ จันทรจิต, หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชา จริยศาสตร์ศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑), หน้า ๕๗-๕๘.

^{๑๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗ -๒๕๓/๒๐๒-๒๐๗.

ความเจริญก้าวหน้าในชีวิต และความเป็นที่รักใคร่ของครอบครัว ควรหลีกเลี่ยงละเว้นอบายมุขทั้งหลาย อันเป็นช่องทางที่นำมาซึ่งความฉิบหายแก่ตนเองและผู้อื่น ชื่อว่าประพฤติดีสมควรแก่ความเป็นทายาทของวงศ์ตระกูล

๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ หมายความว่า การทำบุญในพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นความดี เพราะเป็นการสั่งสมบุญเป็นเหตุนำความสุขมาให้^{๑๗} และบุคคลผู้กระทำความดี ย่อมประสบกับห้วงแห่งบุญกุศล เพราะฉะนั้น การทำบุญกุศลแก่บิดามารดา หรือ การทำให้ท่านมีจิตใจเลื่อมใสศรัทธาในคุณพระรัตนตรัย ในขณะที่ท่านมีชีวิตอยู่ ดังนั้น เมื่อมีโอกาส จึงควรทำบุญให้ท่าน ตัวอย่างเช่น ทำบุญในวาระครบรอบวันเกิด หรือ พาท่านเหล่านั้นไปบำเพ็ญบุญกุศลในสถานที่ต่าง ๆ เพื่อช่วยกระตุ้นให้จิตใจน้อมไปในเรื่องความดี และ เป็นการเพิ่มบุญกุศลให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้น เมื่อท่านสิ้นชีวิตไปแล้ว บุตรควรรับภาระหน้าที่ต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่ประกอบพิธีศพจนกระทั่งการปลงศพตามประเพณีทางศาสนา นอกจากนี้ พึงหาโอกาสอันเหมาะสมบำเพ็ญกุศลทักษิณาทามวาระ ตัวอย่างเช่น การทำบุญครบรอบวันตายเจ็ดวัน หรือร้อยวัน เป็นต้น การทำบุญอุทิศเป็นหน้าที่ของบุตรพึงกระทำให้แก่อบิดามารดา ทั้งในขณะที่ท่านมีชีวิตอยู่และหลังจากท่านเสียชีวิตแล้ว

จากการศึกษาพบว่า การปฏิบัติหน้าที่บุตรต่อบิดามารดาเป็นการสงเคราะห์ให้เกิดความเจริญในชีวิต เพราะฉะนั้น บุคคลผู้ฉลาดย่อมต้องเป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่ต่อบิดามารดาตามสมควรแก่กาลเทศะ ไม่ควรเข้าใจผิดว่า ทรัพย์ ยศ ศักดิ์ ศิลปะวิชา และบิรวาร เป็นสิ่งสำคัญกว่าจนเกิดความทะนงตนอันจะนำชีวิตไปสู่ความตกต่ำได้ ดังนั้น ความกตัญญูต่อบิดามารดาจึงมีความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้นบุคคลผู้เล็งเห็นประโยชน์อย่างใหญ่หลวง พึงแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาของตนตามกำลังสติปัญญา ในพระพุทธศาสนา จำแนกไว้ ๒ ประการ^{๑๘} ได้แก่ การสงเคราะห์ด้วยยามิส (อามิสสงคโห) และ การสงเคราะห์ด้วยธรรมะ (ธมมสงคโห)

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายี) กล่าวถึงการสงเคราะห์ด้วยยามิส ดังนี้

๑. ช่วยเหลือญาติด้วยปัจจัย ๔ กล่าวคือ เมื่อญาติเกิดความยากจนขาดที่พึ่ง ช่วยเหลือ เขาด้วยการให้อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค

๒. การช่วยเหลือพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจพื้นฐาน ตัวอย่างเช่น ให้ทุนค้าขาย ให้เครื่องทุนแรงสำหรับทำมาหากิน เช่น ยานพาหนะ หรือ ให้สัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย เป็ด ไก่

^{๑๗} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๘/๖๘.

^{๑๘} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๙๘,๑๐๐/๔๗๓,๔๗๗.

๓. ช่วยรักษาในยามเจ็บไข้ หรือเมื่อประสบอุบัติเหตุ เช่น การช่วยค่ารักษาพยาบาลการช่วยหายารักษาโรค การเย็บเย็บให้กำลังใจ

๔. ช่วยจัดปัญหาความขัดแย้งทางสังคม เช่น ช่วยไกล่เกลี่ย ประนีประนอม ยอมความด้วยสันติวิธี เมื่อเกิดการทะเลาะวิวาท เกิดคดีความ

๕. ช่วยเหลือกิจการงานให้เกิดความสำเร็จ เช่น ช่วยสร้างบ้าน ช่วยทำไร่นา เก็บเกี่ยวข้าว ผลไม้

๖. ช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่การงาน เช่น ช่วยงานบุญกุศล งานอุปสมบท งานแต่งงาน เป็นต้น^{๑๙}

ส่วนการสงเคราะห์ด้วยธรรม หมายถึง แนะนำสั่งสอน ตักเตือน ชักชวนหมู่ญาติให้ปฏิบัติธรรม ด้วยให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา จนถึงให้บวชเรียนศึกษาพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาถือว่า การให้การสงเคราะห์ในลักษณะเช่นนี้ เป็นการแสดงความกตัญญูต่อญาติ และแสดงความเอื้อเฟื้อเอาใจใส่สุขทุกข์ของญาติ ให้ความสำคัญต่อความคิดความรู้สึกของญาติด้วยความเคารพนับถือ ในฐานะบุคคลเป็นที่รักของตน จัดเป็นญาติสังคหะ การช่วยญาติ เป็นเหตุแห่งความรักนับถือประการหนึ่ง

แนวคิดเรื่องการสงเคราะห์ ในความหมายนี้สอดคล้องกับหลักการสงเคราะห์ในพระไตรปิฎกที่ว่า ,บรรดาการสงเคราะห์ด้วยอามิสและการสงเคราะห์ด้วยธรรมะทั้งสองประการนี้ การสงเคราะห์ด้วยธรรมะย่อมประเสริฐกว่า^{๒๐}

จากการศึกษาดังกล่าว ทำให้ทราบว่าความหมายของการปฏิบัติหน้าที่ซึ่งเป็นพฤติกรรมทางพระพุทธศาสนา มี ๒ อย่าง คือ กตัญญูด้วยการการสงเคราะห์ด้วยวัตถุสิ่งของ รวบรวมประมวลจัดหาสิ่งของเครื่องใช้จำเป็นในการดำรงชีวิต นำมาช่วยเหลือเกื้อกูลเอื้อเฟื้อ เป็นที่พึ่งที่อาศัย เป็นตัวอย่าง แบบอย่างในการดำเนินชีวิตประกอบด้วย สติปัญญา ยึดมั่นในกฎหมาย ประเพณี วัฒนธรรม ศีลธรรมอันประเสริฐ เป็นจุดมุ่งหมายเป้าหมายของชีวิต ยินดีในการอนุเคราะห์สงเคราะห์ ถ่ายทอดความรู้คุณธรรมแก่ญาติเชื่อว่าเป็นผู้อนุเคราะห์ สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่เลิศสิ่งทีประเสริฐ สิ่งที่มีคุณค่าของชีวิต ในบรรดาการสงเคราะห์ทั้งสองนั้น การสงเคราะห์ด้วยการให้ความรู้ถือว่ามีคุณค่าสูงกว่าการสงเคราะห์ด้วยอามิส เพราะเมื่อบุคคลมีสติปัญญาความรู้ย่อมสามารถแสวงหาวัตถุได้ แต่วัตถุภายนอกนั้น ถ้าหากไม่มีปัญญา รักษาแล้ว ย่อมหมดสิ้นไป

^{๑๙} สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายี), **มงคลในพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กิตติวรรณ, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔๑.

^{๒๐} ชุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๙๘,๑๐๐/๔๗๓,๔๗๗.

๓. หน้าที่ของบุตรที่มีต่อมารดาบิดา

มนุษย์ที่เกิดมาได้นั้นย่อมกำเนิดโดยมีบิดามารดา เป็นผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูอุปถัมภ์เมื่อมารดาบิดาทำนุบำรุงเลี้ยงดูบุตรจนเติบโตใหญ่พร้อมกับให้การอบรมให้มีการศึกษาจนบุตรนั้นเจริญวัยวุฒิและคุณวุฒิต่าง ๆ นับว่าท่านได้ทำหน้าที่ของท่านอย่างดีแล้ว ฉะนั้นบุตรธิดาพึงกระทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด เพื่อตอบแทนบุญคุณมารดาบิดา พระพุทธศาสนาได้แบ่งบุตรออกเป็น ๔ ประเภท

๑. บุตรเกิดจากตน
๒. บุตรเกิดในเขต
๓. บุตรที่เขาให้
๔. บุตรที่อยู่ในสำนัก^{๒๑}

บุตรประเภทต่าง ๆ ตามที่กล่าวมาแล้วสามารถแบ่งออกมาเป็นระดับต่าง ๆ ตามลักษณะพิเศษได้อีก ๓ ระดับ คือ

๑. อติชาตบุตร คือบุตรที่มีคุณสมบัติสูงกว่ามารดาบิดา
๒. อนุชาตบุตร คือบุตรที่มีคุณสมบัติเสมอด้วยมารดาบิดา
๓. อวชาตบุตร คือบุตรที่มีคุณสมบัติต่ำกว่ามารดาบิดา^{๒๒}

อติชาตบุตรเป็นบุตรที่มีจริยธรรมสูงกว่าบิดามารดา เมื่อเกิดมาแล้วได้รับการฝึกฝนอบรมดีมีคุณความดีมากกว่าบิดามารดา ช่วยให่วงศ์ตระกูลมีความเจริญรุ่งเรืองตามไปด้วยเป็นคนมีศักยภาพสร้างชื่อเสียงเกียรติคุณในวงศ์สกุล และดำรงวงศ์สกุลให้เจริญก้าวหน้ายิ่งกว่าบิดามารดา เช่น มีทรัพย์อยู่หนึ่งแสนบุตรมาบริหารมีทรัพย์เพิ่มขึ้นเป็นเจ็ดแสน แปดแสน เป็นล้าน ฯลฯ เมื่อมองเข้าถึงสภาพจิตใจภายใน บุตรมีจริยธรรมยิ่งกว่าบิดามารดา ได้แก่ บิดามารดาไม่มีพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งเป็นคนไม่รู้จักให้ทาน ไม่มีศีล ไม่รู้จักเจริญภาวนา ไม่สนใจให้ทานรักษาศีลเจริญภาวนาไม่ดำรงตนในศีลประพฤติเบียดเบียนสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้นแต่บุตรเป็นคนไม่ประพฤติเหมือนบิดามารดา เป็นคนมีจริยธรรม มีพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง รู้จักให้ทาน รักษาศีลเจริญภาวนา ไม่ประพฤติเบียดเบียนสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ เป็นต้น ดังพุทธดำรัสว่า

มารดาบิดาของบุตรในโลกนี้ไม่ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ไม่ถึงพระธรรมเป็นสรณะไม่ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ ไม่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ไม่งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ไม่

^{๒๑} พ.ญ. (ไทย) ๓๐ / ๑๒๗ / ๔๒๑.

^{๒๒} พ.ญ. (ไทย) ๒๕ / ๗๔ / ๔๓๑.

งดเว้นจากการประพาศิณีในกาม ไม่งดเว้นจากการพูดเท็จ ไม่งดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุรา และเมรียอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นผู้มีศีล มีธรรมเลวทราม ส่วนบุตรของมารดาบิดาเหล่านั้นถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการประพาศิณีในกาม งดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุรา และเมรียอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม อติชาตบุตรเป็นอย่างนี้^{๒๓}

อนุชาตบุตร เป็นบุตรที่มีจริยธรรมเสมอบิดามารดา เมื่อเกิดมาแล้วได้รับการฝึกฝนอบรม ตีมีคุณความดีที่พอให้บิดามารดาปลื้มใจได้ วงศ์ตระกูลอาศัยบุตรเช่นนี้แล้วดำรงอยู่ได้ ไม่ทำให้ตกต่ำแต่ไม่เสริมให้ดีขึ้นได้เพียงแต่รักษาสภาพต่าง ๆ ให้คงเดิม เท่าบิดามารดาเช่น มีทรัพย์อยู่หนึ่งแสนบุตรมาบริหารทรัพย์หมื่นเวียนอยู่แค่นั้นไม่เพิ่มไม่ลดไปยิ่งกว่านั้น ด้านในจิตใจไม่เจริญก้าวหน้าไปกว่าที่ผ่านมา บิดามารดาเป็นคนเช่นไร มีอุปนิสัยการประพฤติ การกระทำ และมีคุณธรรมอยู่ในระดับเดียวกับบิดามารดา ดังพุทธดำรัสว่า

มารดาบิดาของบุตรในโลกนี้ ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ งดเว้นจากการประพาศิณีในกาม งดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุรา และเมรียอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม แม้บุตรของมารดาบิดาเหล่านั้นก็ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการประพาศิณีในกาม งดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุรา และเมรียอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม อนุชาตบุตรเป็นอย่างนี้^{๒๔}

อวชาตบุตร เป็นบุตรที่มีจริยธรรมน้อยกว่าบิดามารดา เมื่อเกิดมาแล้วแม้จะได้รับการฝึกฝนอบรมอย่างไรก็ไม่สามารถพองตนให้ดีขึ้นเสมอเหมือนบิดามารดาได้เป็นคนที่ไม่ยอมรับความดี มีแต่ความประพฤติที่ต่ำทรามเดินทางสายอบายมุขเป็นหนี้ผู้อื่นบิดามารดาต้องขายทรัพย์สมบัติที่มีอยู่เพื่อใช้หนี้หรือแก้ปัญหาที่บุตรก่อขึ้นเป็นบุตรที่สร้างแต่เรื่องทุกข์ยากลำบากใจให้แก่บิดามารดา ทำลายคุณธรรมความดีของวงศ์สกุลให้พินาศไป ไม่มีพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง ไม่ให้ทาน ไม่รักษาศีล ไม่เจริญภาวนา ประพฤติทุจริตทำผิดกฎหมายบ้านเมือง หลงใหลในอบายมุขต่าง ๆ มีติดสิ่งเสพติด ชอบเที่ยวกลางคืน เป็นต้น มีพุทธดำรัสว่า

^{๒๓} พุ.พ. (ไทย) ๒๕ / ๗๔ / ๔๓๑-๔๓๒.

^{๒๔} พุ.พ. (ไทย) ๒๕ / ๗๔ / ๔๓๑-๔๓๒.

มารดาบิดาของบุตรในโลกนี้ ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ จดเว้นจากการฆ่าสัตว์ จดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ จดเว้นจากการประพฤติดินในกาม จดเว้นจากการพูดเท็จ จดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุรา และเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม ส่วนบุตรของมารดาบิดาเหล่านั้นไม่ถึง

พระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ไม่ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ไม่ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ ไม่จดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ไม่จดเว้นจากการประพฤติดินในกาม ไม่จดเว้นจากการพูดเท็จ ไม่จดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุรา และเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม อวชาตบุตรเป็นอย่างนี้^{๒๕}

ฉะนั้นบุตรธิดาทุกคนจึงควรทำ ตนให้เป็นอติชาตบุตร หรืออย่างน้อยก็เป็นอนุชาตบุตร จงพยายามอย่างยิ่งที่จะไม่ทำตนให้ตกต่ำลงจนเป็นอวชาตบุตร

คุณสมบัติของบุตรธิดา

บุตรธิดาแบ่งตามความสัมพันธ์ของบุคคลทั้ง ๒ สถานะ คือ สถานะของการเป็นบิดามารดาและสถานะของบุตรธิดา ซึ่งบุตรธิดามีหน้าที่ต้องปฏิบัติต่อบิดามารดาตามหลักจริยธรรม หากบุตรธิดาได้ปฏิบัติก็กล่าวได้ว่า เป็นสัตบุรุษ คือผู้กระทำความดีต่าง ๆ ได้ถูกต้องเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม

บิดามารดาเป็นที่ตั้งแห่งวัตรปฏิบัติ เพื่อให้บุตรเป็นสัตบุรุษบุตรธิดารู้ความประสงค์ของบิดามารดาและสามารถกระทำตามความประสงค์ของบิดามารดาได้รู้ความเหมาะสมเป็นคนบำรุงเลี้ยงบิดามารดาพระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นสัตบุรุษ

สัตบุรุษเมื่อเกิดในตระกูลชื่อว่าเกิดประโยชน์เกื้อกูลและเพื่อความสุขแก่คนหมู่มากคือ แก่มารดาบิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้ มิตร อำมาตย์ และสมณพราหมณ์ เปรียบเหมือนมหาเมฆทำข้าวกล้าทั้งปวงในท้องทุ่งชื่อว่ามีเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก^{๒๖}

บุคคลที่เป็นสัตบุรุษนั้นต้องมีคุณธรรมแห่งความเป็นสัตบุรุษ ซึ่งเรียกว่าสัปปุริสธรรมมี ๗ ประการคือ

๑. เป็นอัมมัญญ คือผู้รู้จักเหตุ
๒. เป็นอัตถัญญ คือผู้รู้จักผล

^{๒๕} พุ.พ. (ไทย) ๒๕ / ๗๔ / ๔๓๒-๔๓๓.

^{๒๖} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒ / ๔๒ / ๖๗.

๓. เป็นอัตตัญญ คือผู้รู้จักตน
๔. เป็นมัตตัญญ คือผู้รู้จักประมาณ
๕. เป็นกาลัญญ คือผู้รู้จักกาลเวลา
๖. เป็นปริสสัญญ คือผู้รู้จักชุมชน
๗. เป็นปุคคลัญญ คือผู้รู้จักบุคคล^{๒๗}

นอกจากนี้ยังมีบัณฑิตบัญญัติ คือข้อที่ท่านสัตบุรุษบัญญัติไว้หรือบัญญัติสำหรับคนดีมี ๓ ประการ คือ

๑. ทาน คือการให้
๒. ปิพพชชา คือการถือบวช
๓. มาตาปิตุอุปัฏฐาน คือการบำรุงมารดาบิดา^{๒๘}

การเลี้ยงดูมารดาบิดานั้นต้องรู้เวลาไหนควรเวลาไหนไม่ควร เช่นบิดามารดาที่ชรา สุขภาพไม่ดีต้องการอาหารที่อ่อน ๆ เคี้ยวง่ายย่อยง่าย เป็นต้น เป็นบุตรที่อ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ในตระกูล ได้แก่ ปู่ ย่า ตา ยาย หรือบิดามารดาของตน บุตรควรเป็นคนมีสัมมาคารวะรู้จักที่ต้องเคารพกราบไหว้ บอกกล่าวเมื่อออกจากบ้านว่าไปไหนมาไหนไปกับใครไปเพื่ออะไร สถานที่ที่ไปเสี่ยงต่อภัยใด ๆ หรือไม่และจะกลับมาเมื่อไรก็แจ้งให้บิดามารดาทราบ จะช่วยลดความกังวลทุกขใจเมื่อบิดามารดาไม่เห็นบุตรอันเป็นที่รักอยู่บ้าน หากไม่สามารถกลับมาตามที่บอกไว้ได้ก็ควรใช้สื่อสาร เช่น โทรศัพท์ โทรมาบอกให้ทราบ และเมื่อกลับเข้าบ้านก็บอกให้ท่านทราบว่ากลับมาแล้วบิดามารดาจะได้สบายใจ

การสนทนากับบิดามารดาควรเป็นไปด้วยถ้อยคำที่นุ่มนวลสุภาพแฝงไปด้วยความเคารพ รัก ไม่ใช่วาจาที่ก่อให้เกิดความสะเทือนใจ หรือกล่าววาจาเท็จ ส่อเสียด คำหยาบ และคำเพ้อเจ้อกับบิดามารดา เป็นผู้ที่ระงับอารมณ์ได้ ไม่แสดงอาการก้าวร้าวใส่บิดามารดาอดทนต่อคำว่ากล่าวตักเตือนของบิดามารดาได้

พระพุทธองค์ตรัสลักษณะของสัตบุรุษ โดยยกคำกล่าว ของเทพชั้นดาวดึงส์ ว่าเทพชั้นดาวดึงส์กล่าวถึงนรชนผู้เลี้ยงมารดาและบิดามีปกติประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูลเจรจาแต่คำอ่อนหวาน สมานมิตร ละคำส่อเสียดประกอบในอุบายกำจัดความตระหนี่ มีวาจาสัตย์ครอบงำความโกรธได้นั้นแล้วว่า เป็นสัตบุรุษ^{๒๙}

^{๒๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑ / ๓๓๐ / ๓๓๓.

^{๒๘} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐ / ๔๕ / ๒๐๗.

^{๒๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕ / ๒๕๘ / ๓๗๗.

การเป็นสัตบุรุษของบุตรธิดานั้นจะเห็นได้อย่างชัดเจน หากบุตรธิดานั้นมีคุณธรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่งในตน คุณธรรมนี้ คือ ความกตัญญูต่อกตเวทิตะ คือ ฐานะของบิดามารดา กตเวทิตะ คือ การตอบแทนบุญคุณความดีของบิดามารดา ผู้ที่มีคุณธรรมนี้จะปฏิบัติตามหลักพุทธ จริยธรรมอื่นๆ ได้ดี และเหมาะสมกับสถานะของตน หากไม่มีคุณธรรมแล้ว บุตรธิดานั้นเรียกได้ว่าเป็นอสัตบุรุษ เพราะสัตบุรุษกับอสัตบุรุษนั้นมีความแตกต่างกันที่มีความกตัญญูต่อกตเวทิตะ กับไม่มีความกตัญญูต่อกตเวทิตะ เช่น พุทธดำรัส ว่า

ภูมิอสัตบุรุษ เป็นอย่างไรคือ อสัตบุรุษเป็นคนอกตัญญู เป็นคนอกกตเวทิตะ ความเป็นคนอกตัญญู ความเป็นคนอกกตเวทิตะ อสัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ความเป็นคนอกตัญญู และความเป็นคนอกกตเวทิตะ ทั้งหมดนี้เป็นภูมิอสัตบุรุษ

ภูมิสัตบุรุษ เป็นอย่างไร คือ สัตบุรุษเป็นคนกตัญญู เป็นคนกตเวทิตะ ความเป็นคนกตัญญู ความเป็นคนกตเวทิตะ สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ความเป็นคนกตัญญู และความเป็นคนกตเวทิตะ ทั้งหมดนี้เป็น ภูมิสัตบุรุษ^{๓๐}

สัตบุรุษเมื่อเกิดในตระกูล ชื่อว่าเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก คือ มารดา บิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้ มิตร อำมาตย์ และสมณพราหมณ์^{๓๑}

อสัตบุรุษ เป็นคนอกตัญญู ไม่รู้บุญคุณที่บุคคลอื่นกระทำต่อตน ไม่พยายามที่จะรับรู้การกระทำที่ติงามของบุคคลที่กระทำกับตน การกระทำเช่นนี้ บุคคลที่มีความรู้สึกแบบเดียวกันย่อมมีความเห็นที่สอดคล้องกัน กลายเป็นกลุ่มคนอกตัญญูต่อกตเวทิตะ ที่ไม่ก่อประโยชน์ให้เกิดกับบุคคลอื่น นอกจากตัวเอง และพวกพ้องของตนเอง

ส่วนสัตบุรุษเป็นคนกตัญญูต่อกตเวทิตะ รู้บุญคุณที่บุคคลอื่นกระทำกับตนแล้วกระทำการตอบแทนโดยไม่เห็นแก่ตัว ย่อมแสวงหาโอกาสในการตอบแทนบุคคลผู้มีคุณ สัตบุรุษ จึงเป็นบุคคลที่เกิดมาเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่บุคคลทั้งหลายมีมารดาบิดา เป็นต้น

บุคคลเป็นอสัตบุรุษนั้นจะได้รับผลของการกระทำที่ต่างกัณดั่งมีพระพุทธรังสไว้ดั่งนี้คนพาลผู้ไม่เฉียบแหลม เป็นอสัตบุรุษ ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล

๑. กายกรรมที่มีความเบียดเบียน

๒. วชิกรรมที่มีความเบียดเบียน

^{๓๐} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐ / ๓๓ / ๗๗.

^{๓๑} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒ / ๔๒ / ๖๖ - ๖๗.

๓. มโนกรรมที่มีความเป็ดเปียน

ย่อมบริหารตนให้ถูกกำจัด ถูกทำลาย มีความเสียหายถูกผู้รู้ติเตียนและประสพ สิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก บัณฑิตผู้เฉียบแหลม เป็นสัตบุรุษ ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ

๑. กายกรรมที่ไม่มีความเป็ดเปียน

๒. วจีกรรมที่ไม่มีความเป็ดเปียน

๓. มโนกรรมที่ไม่มีความเป็ดเปียน

ย่อมบริหารตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย ไม่มีความเสียหาย ไม่ถูกผู้รู้ติเตียน และประสพบุญเป็นอันมาก^{๓๒}

อสัตบุรุษเป็นบุคคลที่เขลาไม่ฉลาดเฉียบแหลมเชื่องง่าย ไร้หลักการและเหตุผลที่ดีงาม จึงมักถูกชักชวนไปกระทำสิ่งที่ผิดโดยไม่รู้เท่าทัน กลายเป็นผู้ประพฤติดีในบิดามารดา โดยประการต่างๆ มิไม่เชื่อฟัง ทะเลาะวิวาทกับบุคคลในบ้าน หรือกับบิดาหรือมารดา บางครั้งอาจประทุษร้ายบิดาหรือมารดาให้ได้รับความเจ็บปวด บางคนอาจกระทำปิตุฆาต หรือมาตุฆาตได้เมื่อตนถูกความเห็นผิดเข้าครอบงำ เช่น พระเจ้าอชาตศัตรู ผู้กระทำปิตุฆาต ในสมัยพุทธกาล แม้ต่อมาจะมีความเห็นถูกต้อง มีศรัทธา ได้รับธรรมจากพระพุทธเจ้าก็ไม่สามารถบรรลุธรรมได้เพราะผู้กระทำปิตุฆาตมาตุฆาตนั้นห้ามสวรรค์ ห้ามนิพพาน บุตรเช่นนี้เป็นคนที่กระทำให้ตนประสบบาปอย่างมาก

ส่วนสัตบุรุษผู้ฉลาดเฉียบแหลมประพฤติดีปฏิบัติถูกต้องในบิดามารดา มีการเลี้ยงดูเป็นต้น โดยประการต่างๆ เป็นคนมีหลักการ มีเหตุผล และมีสติปัญญา ย่อมกระทำสิ่งที่ปราศจากโทษ บุคคลอื่นรู้แล้วสรรเสริญ เช่น สุวรรณสาม ผู้เลี้ยงบิดามารดาที่ตาบอด แม้ถูกทำร้ายก็ได้รับการช่วยเหลือให้พ้นภัย แม้ในสังคมไทยบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวทีที่โดดเด่นก็มีให้ประจักษ์ ผู้ตั้งตนอยู่ในความกตัญญูกตเวที จึงประสพบุญ ความดีไม่น้อยเช่นกัน ความเป็นคนดีหรือไม่ดีนั้นใช้ความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องวัด หรือเครื่องหมายให้คนรู้ มีพระบาลีว่า นิमित्तํ สาธุ รูปานํ กตญญูกตเวทีตา แปลความว่า ความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี การวัดบุตรธิดาว่าเป็นคนดีหรือไม่ดี จึงวัดที่การทำหน้าที่ตอบแทนคุณมารดาบิดา

หน้าที่ของบุตรธิดาจะต้องปฏิบัติต่อมารดาบิดา ๕ ประการ

เนื่องด้วยบิดามารดาเป็นผู้มีพระคุณต่อบุตรอย่างมากเหลือที่จะพรรณนาให้ครบถ้วนได้ เริ่มต้นแต่ท่านทั้งสองเป็นผู้ให้กำเนิดชีวิตบุตรธิดาขึ้นมา ประคับประคองทะนุถนอมตั้งแต่ออยู่ใน

^{๓๒} อก.ติก. (ไทย) ๒๐ / ๘ - ๙ / ๑๔๖ - ๑๔๗.

ครรรค์ จนกระทั่งคลอดออกมา บิดามารดาก็เลี้ยงดูให้การเติบโตตามลำดับ ให้การศึกษา หาทรัพย์ มรดกให้บุคคลผู้เป็นบุตรเมื่อทราบความเป็นบิดามารดาว่าใช่เป็นได้โดยง่าย ต้องทำสิ่งต่างๆ มากมายต้องต่อสู้กับความทุกข์ยากลำบากนานาประการเพื่อบุตรธิดา ในการกระทำหน้าที่ของ ความเป็นบิดาและบุญคุณยากลำบากนานาประการเพื่อบุตรธิดา ในการกระทำการบำรุงบิดา มารดาทั้งในเวลาที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ ทั้งในเวลาเมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว การตอบแทนที่ถือเป็นหน้าที่ ของบุตร ตามหลักจริยธรรมนั้น พระพุทธเจ้าทรงดำรัสไว้ใน สังคาลกสูตร ๕ ประการ คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
๒. จักทำกิจของท่าน
๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล
๔. จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน^{๓๓}

การเลี้ยงดูบิดามารดา การเลี้ยงดูบิดามารดานั้นเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้เป็นบุตร ธิดาต้องกระทำ เพราะบิดามารดาบำรุงเลี้ยงบุตรธิดาตั้งแต่ในครรภ์ กระทั่งคลอดออกมา แล้วบำรุง เลี้ยงด้วยน้ำนมจากอกด้วยข้าวปลา และอาหารนานาชนิดจนเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่ ใน ขณะเดียวกันบิดามารดาก็ชราทุกวัน ร่างกายอ่อนแอ เรี่ยวแรงถดถอยน้อยลงไปทุกขณะ จึงเป็น หน้าที่ของบุตรธิดาที่ต้องดูแลเอาใจใส่ท่านทั้งสองนั้นให้ดี โดยสามารถปฏิบัติได้ดังนี้

๑. การเลี้ยงดูด้านร่างกาย การเลี้ยงดูด้านร่างกาย ได้แก่ การอุปฐาก เอาใจใส่ดูแลท่าน ด้วยปัจจัย ๔ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นต่อร่างกายได้แก่

๑) อาหาร จัดหาอาหารที่เหมาะสมกับวัย ที่บิดามารดารับประทานได้ให้รับประทาน อาหารที่มีรสเลิศ อาหารที่มีคุณค่าทางด้านโภชนาการ หรือที่ดีที่บุตรแสวงหาได้คอยดูแล ขณะ รับประทานอาหารคอยพูดคุยสนทนาถามรสของอาหาร เป็นต้น เมื่อบิดามารดารับประทานเสร็จ แล้วจึงเก็บภาชนะล้าง

๒) เสื้อผ้าเครื่องนุ่มห่ม จัดหาหรือซื้อให้ในโอกาสต่างๆ โดยเลือก เสื้อผ้าที่เหมาะสมกับ วัย กับฤดูกาลเพื่อให้ร่างกายได้รับความสบายอบอุ่น เครื่องใช้ที่จำเป็นสำหรับบิดามารดา ต้อง สะอาดเหมาะสมกับสภาพร่างกายของท่าน เวลาที่เสื้อผ้าสกปรกนำไปซักทำความสะอาดให้

๓) ยารักษาโรค คือ ดูแลเอาใจใส่ในสุขภาพอนามัยของท่าน นำไปตรวจเช็คร่างกาย นำไปพบแพทย์รักษาพยาบาลในคราวป่วยไข้ โดยไม่คิดว่าจะต้องสิ้นเปลืองเงินทองเท่าไรเพราะ

^{๓๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

บิดามารดามีคุณค่าเหนือกว่าเงินทองหรือสิ่งใดๆ ทั้งปวง และต้องคอยเฝ้าดูแลบิดามารดาไม่ทอดทิ้งให้บิดามารดาว่าเหว ไม่พูดเสียงดัง ขณะท่านกำลังป่วยไข้ไม่สบาย เวลาบิดามารดาอาเจียนหรืออุจจาระปัสสาวะราดรดเสื้อผ้า ก็ต้องพยายามจัดล้างจัดซักอย่างไม่รังเกียจ หรือเปลี่ยนผ้าใหม่ให้ด้วยมือของตนเองด้วยความเต็มใจ ให้เหมือนกับที่มารดาบิดากระทำบุตรและธิดาสมัยยังเป็นทารก

๔) บ้าน หรือที่อยู่อาศัย จัดให้บิดามารดาอยู่ที่ดีๆ มีอากาศถ่ายเทสะดวก ไม่อับ สะอาด และจัดที่นอน บริเวณที่ท่านอยู่ให้ดีไม่ให้สกปรกหรือมากด้วยสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ การเลี้ยงดูด้านร่างกายด้วยปัจจัย ๔ เป็นความจำเป็น หากบุตรไม่ใส่ใจ ไม่เลี้ยงดูแล้วใครจะใส่ใจเลี้ยงดู ผู้เป็นบุตรจึงควรใส่ใจดูแลโดยสม่ำเสมอ แม้จะมีกิจธุระใดก็ต้องพยายามปลีกเวลามาดูแล ต้องหาโอกาสไปเยี่ยมเยียน ไม่รอโอกาส เพราะการรอโอกาสอาจไม่มีโอกาสก็ได้บุตรบางคนรู้บุญคุณบิดามารดาแต่ไม่มีโอกาสได้กตเวทิตำการตอบแทน ต้องเสียใจ เพราะบิดามารดาได้จากโลกนี้ไปแล้ว เพียงการทำบุญอุทิศให้ไหนเลยจะชื่นใจเท่าการบำรุงดูแลในขณะที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่

ถ้าบุตรไม่ใส่ใจดูแลบิดามารดา ละเลยต่อบิดามารดาแล้ว คงดีสู้ไม่เท่าไม่ได้ มีคำกล่าวว่า “ไม่เท่าของคนเฒ่า ดีกว่าลูกเต้าอกตัญญู”^{๓๔} เพราะไม่เท่านั้นเป็นสิ่งช่วยผู้ที่ชราเวลาลูกใช้ไม่เท่ายันพื้นพุงกายลูกได้ ในคราวที่ชวนจะล้ม ใช้ไม่เท่ายันกันมิให้ล้มได้ หรือหากพลัดล้มลงไปก็ยังใช้ไม่เท่ายันพื้นพุงกายลูกขึ้นยืน และเดินต่อไปได้ ในที่มีดยังสามารถใช้ไม่เท่าค้ำทางเดินไปได้ หากมีหลุมในหนทางที่เดินไป ไม่เท่ายังใช้วัดหรือหยั่งดูได้ ป้องกันมิให้พลัดพลั่งตกลงไปจนเกิดอันตราย หรือมีสิ่งกีดขวางกั้นทางเดิน ผู้ชราวัยนี้ตาเริ่มมัว มองอะไรไม่ค่อยเห็นไม่เท่ายังช่วยบอกให้รู้ และสามารถหลบหลีกได้ แม้มีสัตว์ร้าย จะเข้ามาขบกัดทำร้ายไม่เท่ายังใช้ป้องกันและขับไล่สัตว์เหล่านั้นมิให้เข้ามาทำร้ายได้

ในการบำรุงเลี้ยงบิดามารดานั้นพระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า แม้บุคคลนั้นเป็นพระภิกษุก็ต้องเลี้ยงดู ในอรรถกถาเภสัชชกรณวัตถุ ตติยปาราชิกกล่าวว่า “ถ้าภิกษุนำมารดาไปยังวิหารปรนนิบัติอยู่หรืออย่าถูกต้องพึงทำบริกรรมทุกอย่าง พึงให้ของเคี้ยวของบริโภคด้วยมือตนเอง ส่วนบิดา ภิกษุพึงทำกิจทั้งหลายมีการให้อาบน้ำ และการนวด เป็นต้น บำรุงด้วยมือของตนเหมือนอย่างบำรุงสามเณร ฉะนั้น” แมื่อนามภิกษุบิณฑบาต (บิณฑบาตที่ภิกษุยังมีได้แต่จะต้อง) ภิกษุให้แก่บิดามารดา ก็ไม่เป็นอาบัติ ไม่เป็นการยังสัทธาไทยให้ตกไปหรือไม่ให้เสียสัทธา ภิกษุให้สิ่งของของตนแก่

^{๓๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๐/๒๕๔ - ๒๕๖.

บิฑามารดาของตนโดยนำไปให้เอง หรือให้คนอื่นนำไปให้ก็ได้ หรือเรียก บิฑามารดามารับเองใช้คนอื่นไปเรียกท่านให้มารับเอา ก็ได้ไม่เป็นอาบัติ^{๓๕}

ในอนุฎีกาวิมตินิโชนี กล่าวว่า ให้สิ่งของแก่บิฑามารดาด้วยคิดว่า “ท่านทั้ง ๒ จักขายสิ่งเหล่านี้เลี้ยงชีพ” ย่อมควร เห็นได้ว่า การบำรุงเลี้ยงบิฑามารดานั้น แม้บุตรเป็นภิกษุ ยังต้องกระทำหากบิฑามารดาปรารถนา หรือบิฑามารดาไม่มีใครดูแลเอาใจใส่เลี้ยงดู ภิกษุสามารถนำบิฑามารดาเลี้ยงดูเองได้ นำอาหาร และสิ่งของต่างๆ ที่ได้มาให้แก่บิฑามารดาได้ ไม่เป็นอาบัติ

บิฑามารดาผู้อนุเคราะห์ประชา ท่านเรียกว่า พรหม บุรพาจารย์และอาหุไนยบุคคลของบุตร เพราะเหตุนี้ บัณฑิตพึงนมัสการ และสักการะบิฑามารดานั้นด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น การให้อาบน้ำ และการล้างเท้าเพราะการปรนนิบัติบิฑามารดานั้นบัณฑิตจึงสรรเสริญในโลกนี้เองเขาตายไปแล้วบันเทิงในสวรรค์^{๓๖}

ดังนั้น ทางด้านร่างกายนี้ บุตรธิดาพึงกระทำการตอบแทนบุญคุณบิฑามารดาให้สมบูรณ์ตามศักยภาพ ความสามารถของตน บิฑามารดาถือเป็นปูชนียบุคคลของบุตร ในฐานะผู้ให้กำเนิด และเลี้ยงดูมาแต่คลอดจนเติบโตใหญ่ บรรดาบุคคลและวัตถุที่ควรบูชา เป็นผู้มียุพบการคุณ ในฐานะเป็นบุพการี เป็นพระประจำตัวบุตร จัดเป็นเนื่อนาบุญของบุตร

อามิสบูชา คือ การบูชาด้วยวัตถุสิ่งของเครื่องยินดี ที่ให้ผู้รับการบูชา เกิดโสมมณัส ปิติ ความอิ่มใจ เช่น บุตรระลึกถึงคุณของบิฑามารดา และบูชาท่านด้วยดอกมะลิ หรือบูชาท่านด้วยปัจจัย ๔ ตามที่ท่านประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ อาหาร เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม ที่อาศัย และยาบำบัดโรค ที่คิดสรรแล้วว่าเหมาะสม บุตรธิดาต้องเคารพบูชาบิฑามารดาดังมีพุทธดำรัสตรัสว่ากุลบุตรในโลกนี้สักการะเคารพ นับถือ บูชามารดาบิดาด้วยภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรมมารดาบิดา ผู้ได้รับการสักการะเคารพ นับถือ บูชาแล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรผู้อันบิฑามารดาอนุเคราะห์แล้ว พึงหวังได้ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย^{๓๗}

๕. การเลี้ยงดูด้านจิตใจ การบำรุงเลี้ยงทางจิตใจ คือ เลี้ยงหัวใจด้วยการประพฤติปฏิบัติตนเป็นบุตรดีที่ประคับประครองจิตใจของบิฑามารดาให้มีโสมนัสอยู่เสมอ ไม่ให้ท่านต้องทุกข์ใจ

^{๓๕} พระสิริมังคลาจารย์, **มังคลัตถที่ปนีแปลเล่ม ๒**, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๓๖, หน้า ๒๐๙ – ๒๑๒.

^{๓๖} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓.

^{๓๗} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒ / ๕๘ / ๑๐๕ – ๑๐๖.

ลำบากใจ ตรอมใจหรือกระทำจิตใจ ของบิดามารดาให้หม่นหมองเพราะปัจจุบันบุตรบางคน ประพฤติตนไม่ดี ไม่รักษาน้ำใจบิดามารดา เป็นคนเอาแต่ใจตน ไม่อยู่ในโอวาท ไม่รับฟังคำบอก คำเตือนของบิดามารดาแม้ในการเลี้ยงทางกายด้วยวัตถุต่างๆ นั้นต้องมีทางจิตใจเจืออยู่ด้วย ตลอดเวลา ในขณะที่ให้ปัจจัย ๔ ต้องให้ด้วยความเคารพ ด้วยรักษา ด้วยความรัก ด้วยการบูชา ดัง นักปราชญ์กล่าวว่า

หากบุตรเพียงแต่เลี้ยงดูบิดามารดาด้วยให้อาหารอย่างเพียงพอ มีที่ให้อยู่อาศัย มีเสื้อผ้า ให้สวมใส่ นำไปรักษายามเจ็บป่วย และมีความรัก แต่ปราศจากความรู้สึกเคารพและเชื่อฟังอย่าง ลึกซึ้งต่อบิดามารดา ความสัมพันธ์ที่เขามีต่อบิดามารดาจะไม่แตกต่างจากความสัมพันธ์ที่เขามีต่อ สัตว์เลี้ยงในบ้าน^{๓๘}

การเคารพ และเชื่อฟังบิดามารดาจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้บิดามารดาสบายใจภูมิใจ เป็น การบำรุงเลี้ยง ทางด้านจิตใจด้วย เพราะว่า บุตรที่ประเสริฐที่สุด คือบุตรที่เชื่อฟังคำสั่งสอนของ บิดามารดา ปณินิบัติบิดามารดา บุตรอาจจะแสดงอาการดื้อรั้นอย่างสุภาพเป็นบางครั้ง แต่ถ้าเห็น ว่าความเห็นของตนถูกเลย ก็ควรจะแสดงความเคารพเชื่อฟังบิดามารดาต่อไป อย่าได้แสดง ความไม่สุภาพออกมาเป็นอันขาด ไม่ว่าบิดามารดาจะทำให้ได้รับความกระวนกระวายใจหรือความ ทุกข์ยากใจ อย่างไรก็ตาม ควรเอาใส่ดูแลบิดามารดา โดยไม่บ่นหรือพลั้งวาจาที่ไม่ดีออกมา

ปฏิบัติบูชา คือ การบูชาด้วยการปฏิบัติต่อบิดามารดาด้วยดี มีแสดงความเคารพ เชื่อฟัง ขยัน ไม่ดื้อ ดำรงตนอยู่ในโอวาทของท่าน เสริมสร้างตนให้มีคุณธรรมสูงขึ้น มากขึ้น ปฏิบัติตนดี ไม่ ประพฤติ สิ่งที่ไม่สุภาพ นับเป็นการปฏิบัติบูชา ในพรหมกสูตรพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าภิกษุ ทั้งหลาย บุตรของสกุลใดบูชาบิดามารดาในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามีพรหม.. มีบุรพเทพ มี บุรพาจารย์มีอาหุไนยบุคคล^{๓๙}

บุตรพึงเข้าใจว่าสกลกายของตน ที่เป็นอยู่นี้เนื่องมาจากบิดามารดา ส่วนตัวของเราแท้มี แต่วิญญาณจิตที่เรียกว่าปฐิสณธิจิต กับกุศลอกุศลเป็นผู้อุปถัมภ์ให้ประณีต และไม่ประณีตเท่านั้น ตัวของเราชาตินี้ต้องถือเอาความว่า แบ่งมาจากบิดามารดา มาเป็นสกลกายของตนตามธรรมดา นิยมจนถึงตลอด เมื่อตลอดมาแล้ว ยังต้องตีม้วนนมของมารดา บำรุงร่างกายของตนเจริญขึ้น ตามลำดับ ในสมัยยังหาเลี้ยงตนเองไม่ได้ ต้องอาศัยบิดามารดาเลี้ยงชีวิต สกลกายนี้จึงเนื่องอยู่กับ

^{๓๘} วุฒิชัย มูลศิลป์ และจำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, จรรยาสุภาพชนในทัศนะของขงจื้อและปราชญ์ท่านอื่น ๆ , (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ต้นอ้อย, ๒๕๓๒), หน้า ๑๘.

^{๓๙} อง.ติก. (ไทย) ๒๐ / ๓๑ / ๑๘๓.

บิฑามารดา ให้เห็นว่าบิฑามารดามีอยู่ในตนทุกเวลา ส่วนที่แบ่งให้เราแล้วตัวเรายังมีอยู่ตราบใดก็ชื่อว่าท่านยังอยู่ตราบนั้น อวัยวะทุกส่วนของร่างกาย บุตรธิดานั้น ได้มาจากบิฑามารดา ซึ่งคำนวณค่าไม่ได้ แม้ดวงตาข้างหนึ่ง หากมีคนให้เราถึงแสนบาท เชื่อว่าเป็นบุตรธิดาไม่กล้าขายนั้นคือ บิฑามารดาให้สิ่งที่มีค่าที่สุด กระทั่งประมาณด้วยราคาไม่ได้ ถ้าผู้ที่เป็นบุตรธิดาคิดไว้อย่างนี้การอุปฐากเกื้อกูลบิดาด้วยอามิส และการปฏิบัติ ก็จักไม่รังเกียจและจักไม่กล้ากระทำความชั่วเพราะเห็นแก่บิฑามารดา การไม่ทำความชั่ว เชื่อว่าเป็นการบูชา บิฑามารดาด้วยการปฏิบัติบูชาลักษณะการบูชา มีอยู่ ๔ ประการ คือ^{๔๐}

๑) สักการะเคารพ สักการะนี้ ในความหมายของกิริยา คือ การทำดี การแสดงกิริยาสุภาพ เช่นไม่แสดงอาการเดินกระเทีบเท้าใส่ กล่าววาจาสุภาพ ไพเราะ นุ่มนวลแฝงด้วยความเคารพ และใจสุภาพ คือไม่แสดงอาการบั่นปึงใส่ หรืออารมณ์ไม่ดีกับท่าน มีความรู้สึกที่ตึงามเคารพ บิฑามารดา

๒) ครุการะ หมายถึงความรักความห่วงใย บุตรที่ความรักความห่วงใยในบิฑามารดา พยายามรักษาน้ำใจ กระทำตนให้เป็นที่เบาใจของบิฑามารดา ประพฤติตนให้เป็นคนว่าง่ายสอนง่ายอยู่ในโอวาทของบิฑามารดา

๓) มานนา แปลว่า ความนับถือ ยกย่องเชิดชู คือ มีกิริยาวาจาที่ตึงาม ประพฤติตนยกย่องเชิดชูรักใคร่ยำเกรงบิฑามารดา ไม่ดูหมิ่นเหยียดหยาม ไม่นินทา ไม่ทะเลาะโต้เถียงบิฑามารดา คือกล้าที่จะบอกกับบุคคลอื่นว่า บุคคลนี้เป็นบิฑามารดาของตน

๔) วันทนา การเคารพ กราบไหว้และชมเชย ท่านกล่าวว่าชมเชยคุณความดีของบิฑามารดา คือกล้าที่จะกล่าวหรือพรรณนาคุณงามความดีของบิฑามารดา

๖. การเลี้ยงดูด้านทฤษฎีสติปัญญา การตอบแทนพระคุณของบิฑามารดาได้นั้น ในขั้นที่สูงที่สุด ทางพระพุทธศาสนายกย่อง คือ พยายามเปลี่ยนทัศนคติของบิฑามารดาที่เป็นมิฉฉาทฤษฎีให้เป็นสัมมาทฤษฎี คือ จากความเห็นผิดมาสู่ความเห็นถูกต้อง ดังนี้

ส่วนบุคคลใดให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีศรัทธา สมาทาน ตั้งมั่นดำรงอยู่ในสัทธาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา) ให้บิฑามารดาผู้ทุศีล สมาทาน ตั้งมั่นดำรงอยู่ในศีลสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล) ให้มารดาและบิดาผู้ตระหนี่ สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในจาคสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการเสียสละ) ให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีปัญญาสมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในปัญญาสัมปทา(ความ

^{๔๐} สมเด็จพระมหาธีรราช (พิมพ์ ธรรมธโร), **มงคลยอตชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: องค์การคำครุสภา), หน้า ๖๕.

ถึงพร้อมด้วยปัญญา) ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล การกระทำอย่างนั้นชื่อว่าอัมบุตรได้ทำและทำตอบ แทนแก่มารดาและบิดา^{๔๑}

บิดามารดาที่เป็นสัมมาทิฐิ มีสติ มีปัญญาอยู่แล้วให้มีโอกาสในการประพฤติธรรมให้ยิ่งขึ้นไป ให้บิดามารดามีศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา เพราะเมื่อบิดามารดาถึงธรรมด้วยปัญญามีธรรมที่พึง ไม่สร้างกรรมชั่วด้วยตนเอง ย่อมเป็นการปิดทางแห่งอบายภูมิ คือ แม้สิ้นชีวิตก็ไม่ไปเกิดในอบายภูมิ ๔ มินรก เปต อสุรกาย และสัตว์เดรัจฉาน แต่จะเลื่อนชั้นตนเองเป็นอริชนเป็นพระอริยบุคคลพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ด้วยการพยายามให้บิดามารดาดำรงอยู่ในฐานะ อย่างนี้ บุตรจึงเชื่อว่าเป็นการตอบแทนที่แท้จริง

การตอบแทนที่ดีอีกวิธีหนึ่ง คือ ในสังคมชาวพุทธโดยเฉพาะสังคมไทยพุทธ บิดามารดาที่มีบุตรชายก็หวังว่าจะได้บวชในพระศาสนา การบวชนี้เป็นการช่วยปิดทางอบายให้บิดามารดา เพราะพระลูกชายได้ศึกษาธรรมแล้วนำมาแสดงแนะนำบิดามารดาให้ละเว้นจากอกุศลธรรมต่างๆ ดำเนินชีวิตไม่ผิดพลาดเคลื่อนไปจากธรรม เป็นการชักชวนบิดามารดาให้มีศีล มีธรรม ซึ่งจะปิดทางอบายได้ด้วยการกระทำดีอันเป็นที่พึงของบิดามารดา

อนึ่ง การบวชนั้นเชื่อว่าเป็นการกระทำคนให้เป็นคนดี เมื่อบุตรนั้นเป็นคนดี บิดามารดา ย่อมเบาใจ เย็นใจเหมือนได้ขึ้นสวรรค์ การกระทำตัวของบุตรให้เป็นคนดีที่สุด จนกระทั่งเป็นผู้บริสุทธิ์ สะอาดหมดจดจากกิเลส สำเร็จเป็นพระอริยบุคคล ก็ถือว่าตอบแทนบุญคุณของบิดามารดาได้ เพราะเนื้อตัวของเรานี้ล้วนเป็นของที่ได้มาจากบิดามารดาทั้งสิ้น

วิธีการตอบแทนบิดามารดา คือ

๑. การเลี้ยงดูด้านร่างกาย เป็นการเลี้ยงดูด้วยปัจจัย ๔ มี อาหาร เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม บ้านที่อยู่อาศัย และยามเจ็บป่วยดูแลเอาใจใส่เข้าไปพบแพทย์เพื่อรักษาพยาบาล ฝ้าดูแลยามป่วยไข้เป็นต้น

๒. การเลี้ยงดูด้านจิตใจได้แก่ การประพฤติตนอยู่ในโอวาทมีโอวาทมีความพยายามอดทนเชื่อฟังคำสั่งสอนบิดามารดา ขยันปฏิบัติตาม เคารพกราบไหว้ สักการบูชาบิดามารดาด้วยความเต็มใจ ไม่ดื้อกระด้าง ไม่สร้างปัญหาให้บิดามารดาต้องทุกข์ใจ รู้จักใช้วาจาให้บิดามารดาสุขใจสบายใจ

๓. การเลี้ยงดูด้านทฤษฎีสติปัญญา ด้วยการเชิญชวนบิดามารดาให้ประพฤติธรรมให้มีศรัทธา มีศีล มีจาคะ และมีปัญญากำจัดความทุกข์ ความเศร้าหมองของจิตใจ ได้เชิญชวนบิดา

^{๔๑} อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๗๘.

มารดาให้เป็นผู้เข้าถึงธรรม เป็นพระอริยบุคคลพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง หรือบุตรธิดานั้นกระทำตนเองให้เข้าถึงธรรม บริสุทธิ์สะอาดหมดจดจากกิเลส สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลด้วยตนเอง เชื่อว่าเป็นการตอบแทนบิดามารดาที่ดีที่สุด

๑). การช่วยทำกิจธุระของบิดามารดา บุตรธิดาต้องเอาใจใส่ในกิจธุระของบิดามารดา ประหนึ่งว่าเป็นงานของตนเอง ช่วยทำงานของท่านให้เท่ากับงานของตนเอง การงานอะไรเป็นธุระของบิดามารดาที่จะช่วยได้ ไม่ควรปล่อยให้บิดามารดาทำเอง บุตรธิดาต้องทำแทน แม้งานบางอย่างพอจะทำได้ ก็ให้ยินดีทำ อย่าให้ถึงกับให้ท่านออกปากใช้ หรือเมื่อบิดามารดาใช้ก็รีบทำด้วยความยินดี ไม่ผัดผ่อนว่าเดี๋ยวก่อน รอก่อน เป็นต้น และกระทำให้ดูถูกต้อง สะอาด เรียบร้อย ไม่ฝืนใจ หรือกระทำอย่างเสียไม่ได้เพราะการกระทำเช่นนั้นจะกลายเป็นโทษ บุตรธิดาต้องเอาใจใส่ในกิจธุระของบิดามารดาดังรากไม้ جذุเขา ไม่ทอดทิ้งกับอุปสรรคที่จะเข้ามาขวางทำให้จิตใจไม่มั่นคง คือ เป็นผู้พร้อมที่จะแบ่งเบาความเหนื่อยยากของบิดามารดาตลอดเวลา

๑. กิจภายในบ้าน ช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่ของบิดามารดาภายในบ้านกิจหน้าที่เช่นนี้ บุตรธิดา ต้องพยายามช่วยท่านทำงานตามสมควรแก่กำลังของตนเอง เช่น เมื่อยังเป็นเด็ก เมื่อกลับจากโรงเรียน ก็ควรช่วยบิดามารดากวาดบ้าน ถูเรือน รดน้ำต้นไม้ ประุงอาหาร ซักผ้า ล้างถ้วยชาม หรือ กรอกน้ำใส่ตุ๋ยเย็น ล้างห้องน้ำ เป็นต้น ตามสมควรแก่กรณีที่เราพอจะกระทำได้

เมื่อโตแล้วก็ช่วยทำงานที่หนักหรือภาระสำคัญๆ ต่อไป คืองานใดๆ ที่เป็นภาระของบิดามารดาแล้ว ต้องพยายามทำทุกอย่าง คือ ต้องถือว่าเป็นหน้าที่ที่เราต้องกระทำแทนท่านโดยตรงไม่ประพฤตินเป็นคนขี้เกียจ เช่น บิดามารดาให้ทำงานสิ่งนี้ไม่ทำหรือยังทำไม่เสร็จ หนีไปเที่ยวเสีย เห็นแก่ความสุข ความสำราญของตนอย่างเดียว ไม่ช่วยเหลือบิดามารดานั้นเป็นสิ่งที่ไม่ควรปฏิบัติ

๒. กิจภายนอกบ้าน หมายถึงหน้าที่การงานที่ต้องกระทำนอกบ้าน ได้แก่ อาชีพที่ต้องออกไปกระทำนอกบ้าน หรือกิจที่เป็นสาธารณะประโยชน์กิจบางอย่างบุตรธิดา ไปช่วยได้ กิจบางอย่างไม่สามารถไปช่วยได้ ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับความเหมาะสมในกิจนั้นๆ หรือกิจที่เป็นอาชีพเช่น ค้าขาย เป็นต้น บุตรธิดาไม่เป็นคนดูตายในกิจต่างๆ เช่นนี้ บิดามารดาอย่าสบายกายสบายใจ

๓. ไม่เพิ่มภาระให้บิดามารดาหนักใจ บิดามารดานั้นเป็นผู้ที่มีภาระหน้าที่การงานมากอยู่แล้ว ทั้งการงานภายในบ้าน อีกทั้งการงานที่ต้องไปกระทำนอกบ้าน ซึ่งเป็นการหารายได้มาจุนเจือครอบครัว สร้างฐานะทรัพย์สมบัติไว้ให้บุตร หากว่าบุตรประพฤติไม่เรียบร้อยเป็นคนเกเรไม่ใส่ใจในการศึกษาพัฒนาตนเองให้มีความรู้มีศักยภาพ ไม่สนใจโอวาทการกล่าวสอนของบิดามารดาไม่นำโอวาทคำสั่งสอนนั้นมาประพฤติปฏิบัติ บอกกล่าวไม่ค่อยได้นั้น ย่อมเป็นที่หนักใจเป็นภาระที่หนักอกของบิดามารดา ประสิทธิภาพในการทำงานของบิดามารดาลดลง รายได้ย่อมน้อยลงไปด้วย ยิ่ง

บุตรไม่รู้จักประหยัด ใช้จ่ายไม่รู้จักประหยัด ยิ่งเป็นภาระ และเป็นปัญหาที่หนักใจของบิดามารดา ประสิทธิภาพในการทำงานของบิดามารดาตกลง รายได้ย่อมน้อยลงไปด้วย ยิ่งบุตรไม่รู้จักประหยัด ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยด้วยแล้ว ยิ่งเป็นภาระ และปัญหาที่หนักใจของบิดามารดา

ดังนั้น บุตรจึงควรช่วยทำกิจธุระของบิดามารดา ทั้งภายในบ้าน ภายนอกบ้าน ด้วยความสมัครใจ ตามกำลังและสติปัญญาของตน เป็นการแบ่งเบาภาระของบิดามารดา มีความยินดีเมื่อบิดามารดาใช้งาน และไม่ควรกระทำตนให้เป็นภาระที่หนักใจให้กับบิดามารดา เป็นบุตรที่เชื่อฟังโอวาท ประพฤติปฏิบัติตาม ไม่ดื้อกระด้างต่อบิดามารดาเพียงเท่านี้ก็ถือว่าเป็นการช่วยกิจธุระของบิดามารดา

๒) การดำรงวงศ์สกุล การดำรงวงศ์สกุลหรือวงศ์ตระกูลคำว่าตระกูลนี้ในปัจจุบันมีคำที่เข้าใจง่ายๆ คือนามสกุล ซึ่งเป็นตัวบ่งชี้ว่า บุคคลนั้นสืบเชื้อสายมาจากวงศ์ตระกูลใด จึงเป็นความประสงค์อันสำคัญของบิดามารดาที่ได้พยายามเลี้ยงบุตรให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ ด้วยความมุ่งหมายว่าบุตรธิดาจะรักษานามสกุล เกียรติยศชื่อเสียงของวงศ์ตระกูลให้คงอยู่มิให้เสียหาย และบุตรธิดาจะปกครองทรัพย์สมบัติวงศ์สกุลต่อไป วงศ์สกุลเป็นที่นับถือกัน ผู้ที่ต้องการบุตรธิดาก็เพื่อให้สืบวงศ์สกุลพวกพราหมณ์ถือกันเป็นข้อสำคัญว่า ถ้าใครไม่มีบุตรชายเป็นบาปมากชาวจีนก็เช่นกัน ต้องการบุตรชายเอาไว้อืบเชื้อ หรือเชื้อสาย บุตรธิดาจึงต้องรักษาวงศ์ตระกูลให้ตั้งมั่นอยู่ยั่งยืนมีความเจริญรุ่งเรือง บุตรธิดาพึงคำนึงถึงความมุ่งมั่นปรารถนา ความยากลำบากของบิดามารดาที่ได้รักษาวงศ์ตระกูลให้ยืนยาวมาจนถึงรุ่นของตน บิดามารดาใช้ชีวิตอย่างถูกต้องดำรงตนอยู่ในธรรม บุตรธิดาต้องเดินตามการดำเนินชีวิตของบิดามารดานั้น เพื่อไปสู่จุดมุ่งหมายอันดีงามของชีวิต เรียกว่าเดินตามทางของผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นการสืบทอดต่อเชื้อสายวงศ์สกุลแห่งความดีมิให้หายขาด บุตรธิดาต้องพยายามทำความดีตามแบบอย่างบิดามารดาที่ได้ประพฤติ นำเอาการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องของบิดามารดา หรือของบรรพบุรุษมาศึกษาเป็นบรรทัดฐานใช้ในชีวิตประจำวันของตน

๑. ความสมบูรณ์ด้วยวัตถุสมบัติ บุตรต้องสืบต่อวงศ์ตระกูลไว้มิให้ล้มละลายในช่วงของตน โดยไม่ทำลายทรัพย์มรดกที่มีประจำวงศ์สกุล ที่บรรพบุรุษได้สร้างสมมา รวมทั้งรักษาและการกระทำให้เพิ่มทวีคูณขึ้นด้วยเว้นจากเหตุที่ทำให้ตระกูลตั้งอยู่ได้ไม่นาน

๑. เหตุที่ทำให้ตระกูลเสื่อม ตั้งอยู่ได้ไม่นาน ๔ ประการ
๑. ไม่แสวงหาพืชศุที่หายแล้ว
๒. ไม่ซ่อมแซมพืชศุที่เก่าคร่ำคร่า
๓. ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค

๔. ตั้งสตรีหรือบุรุษศิลาให้เป็นใหญ่ในเรือน^{๔๒}

พระผู้มีพระภาคยังตรัสต่อไปถึงเหตุแห่งความเจริญ และความมั่นคงแห่งวงศ์ตระกูลว่า ภิกษุทั้งหลาย ตระกูลใดตระกูลหนึ่งถึงความเป็นใหญ่ในโคกทรัพย์แล้ว ย่อมตั้งอยู่ได้นาน เพราะสาเหตุ ๔ ประการ หรือสาเหตุใดสาเหตุหนึ่ง ๒ เหตุที่ทำให้ตระกูลเจริญตั้งอยู่ได้นานประกอบด้วย

๑. แสวงหาพัสดุที่หายไป

๒. ซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า

๓. รู้จักประมาณในการบริโภค

๔. ตั้งสตรีหรือบุรุษมีศีลให้เป็นใหญ่ในเรือน^{๔๓}

ฉะนั้น บุตรทุกคนจึงควรทำตนเป็นบุตรที่ดีธำรงรักษาสम्บัติของตระกูลไว้ และกระทำให้ดียิ่งขึ้นๆ ขึ้นไปอีก เช่น ตระกูลเคยมีไร่นาทรัพย์สมบัติอย่างไร บุตรรักษาไว้ได้ไม่เสียหายหรือหมดไปอย่างไรประโยชน์ และเพิ่มเติมเสริมสร้างให้เจริญงอกงามเพิ่มพูนขึ้นไป

๒. ความสมบูรณ์ด้วยธรรม ธรรมสมบัติเป็นคุณธรรมประจำตระกูลที่เคยประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมา เป็นเกียรติเป็นชื่อเสียงที่ดงามของวงศ์ตระกูล ถือว่าเป็นทรัพย์ภายใน เป็นอริยทรัพย์ เป็นทรัพย์อันประเสริฐติดตัวอยู่ภายในใจ มีคุณค่ามากกว่าทรัพย์ภายนอก เช่น แก้ว แหวน เงินทอง เป็นต้น เพราะโจรหรือผู้อื่น ลักขโมยแย่งชิงไปไม่ได้ ไม่สูญหายไปด้วยภัยอันตรายต่างๆ ทำให้ไม่ให้อ้างว้างยากจน และทำให้เป็นคน ประเสริฐอย่างแท้จริง เรียกว่า อริยทรัพย์มี ๗ ประการ คือ

๑) สัทธานะ (ทรัพย์คือศรัทธา)

๒) สีลธนะ (ทรัพย์คือศีล)

๓) หิริธนะ (ทรัพย์คือหิริ)

๔) โอตตปปะณนะ (ทรัพย์คือโอตตปปะ)

๕) สุตธนะ (ทรัพย์คือสุตะ)

๖) จาคะธนะ (ทรัพย์คือจาคะ)

๗) ปัญญาธนะ (ทรัพย์คือปัญญา)^{๔๔}

^{๔๒} อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑ / ๒๕๘ / ๓๗๕.

^{๔๓} อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑ / ๒๕๘ / ๓๗๖.

^{๔๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๐ - ๓๓๑.

วงศ์ตระกูลที่จะดำรงอยู่ได้นานนั้น จำต้องอาศัยความสามัคคีแห่งญาติพี่น้อง ที่ที่ความรักใคร่กลมเกลียวกันเป็นปีกแผ่นแน่นหนาประดุจดังความหนาที่บึงแห่งกอไผ่ที่มีหนามแวดล้อมอยู่รอบข้าง วงศ์สกุลจึงควรมีความรัก และสามัคคีกันในหมู่ญาติพี่น้อง ทุกคนหันหน้าเข้าปฏิบัติต่อกัน ผู้อ่อนวัยกว่าด้วยลาภยศ หรืออำนาจวาสนา ก็ไม่หยิ่งอวดดีทะนงตน คงเคารพญาติ ผู้มีวัยเสมอกันก็นับถือกันให้สมกับขั้นฐานะวัย หรือผู้ที่ใหญ่กว่าก็แสดง อหิยาศัยไมตรีแก่น้องๆ และญาติผู้น้อย ซึ่งแต่ละฝ่ายรักสามัคคีกันก็เป็นการสืบวงศ์สกุลให้ดำรงมั่นคงอยู่ดังเดิมได้

๓. การประพัตติตน ให้สมควรได้รับทรัพย์มรดก บุตรธิดาต้องประพัตติตนเป็นดีให้เหมาะสมกับความเป็นทาสที่รับทรัพย์มรดกของวงศ์ตระกูลและรักษาทรัพย์ทรัพย์นั้นไว้ให้ได้ เพราะเมื่อบุตรธิดาประพัตติตน เป็นพลเมืองดี มีวิริยะอุตสาหะ ในการประกอบอาชีพโดยสุจริต ขอบธรรม ไม่หลงใหลในอบายมุข อันเป็นทางแห่งความเสื่อมของทรัพย์สมบัติ และเป็นที่ตั้งแห่งการล่มสลายของวงศ์สกุลแล้ว บิดามารดาย่อมยินดีมอบทรัพย์มรดกให้ ถ้าบุตรธิดาหลงในอบายมุข บิดามารดาอย่าหวังใจไม่ลงที่มอบทรัพย์มรดกให้เพราะกลัวความเสื่อมสลายแห่งทรัพย์สมบัติที่สะสมไว้ อยาามุขนั้นมีอยู่ ๖ ประการคือ^{๔๕}

๑) ตื่นน้ำเมา ติดสิ่งเสพติดชนิดต่างๆ และทำให้เกิดโทษอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ๖ ประการคือ

- (๑) เสียทรัพย์ทันตาเห็น
- (๒) ก่อการทะเลาะวิวาท
- (๓) เป็นบ่อเกิดแห่งโรค
- (๔) เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียง
- (๕) เป็นเหตุให้ไม่รู้จักอาย
- (๖) เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา^{๔๖}

๒) เทียวกลางคือ ความเสื่อม และเสียหายจากอบายมุขย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้หลงใหลนั้น มีโทษในการประกอบต่างๆ ซึ่งการเทียวไปในตรอกหรือตามแหล่งสถานบันเทิง ต่าง ๆ ในกลางคืน ๖ ประการ คือ

- (๑) ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาดน
- (๒) ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาบุตรภรรยา
- (๓) ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาทรัพย์สมบัติ

^{๔๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒.

^{๔๖} ที.ปา (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒ – ๒๐๓.

- (๔) เป็นที่สงสัย ของคนอื่นด้วยเหตุต่าง ๆ
- (๕) มักถูกใส่ร้ายด้วยเรื่องไม่เป็นจริง
- (๖) ทำให้เกิดความลำบากมากหลายอย่าง^{๔๗}

๓) เพียวดูการละเล่น ก่อให้เกิดโทษในการเที่ยวดูมหรสพการเล่นต่าง ๆ ๖ ประการคือ

- (๑) มีราที่ไหนไปทีนั้น
- (๒) มีขบร้องที่ไหน ไปทีนั้น
- (๓) มีการประโคมที่ไหน ไปทีนั้น
- (๔) มีเสภาที่ไหน ไปทีนั้น
- (๕) มีบรรเลงที่ไหน ไปทีนั้น
- (๖) มีเถิดเทิงที่ไหน ไปทีนั้น^{๔๘}

๔) เล่นการพนัน ก่อให้เกิดโทษในการประกอบเนือง ๆ ซึ่งการพนันเป็นที่ตั้งแห่งความ

ประมาท ๖ ประการคือ

- (๑) ผู้ชนะยอมก่อเวร
- (๒) ผู้แพ้ย่อมเสียดายทรัพย์ที่เสียไป
- (๓) เสียดายทรัพย์ทันตาเห็น
- (๔) ถ้อยคำที่เป็นพยานในศาล ก็เชื่อถือไม่ได้
- (๕) ถูกมิตรอำมาตย์ ดูหมิ่น
- (๖) ไม่มีใครประสงค์แต่งงานด้วย เพราะเห็นว่าชายผู้นี้เป็นนักเลงการพนัน ไม่สามารถ

จะเลี้ยงดูภรรยาได้^{๔๙}

๕) คบคนชั่วเป็นมิตร ก่อให้เกิดโทษในการประกอบเนือง ๆ ซึ่งการคบคนชั่วเป็นมิตร ๖ ประการ คือ

- (๑) เขามีนักเลงการพนันเป็นมิตรสหาย
- (๒) เขามีนักเลงเจ้าชู้เป็นมิตรสหาย
- (๓) เขามีนักเลงเหล้าเป็นมิตรสหาย
- (๔) เขามีคนหลอกลวงเป็นมิตรสหาย
- (๕) เขามีคนโกงเป็นมิตรสหาย

^{๔๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๓.

^{๔๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๓-๒๐๔.

^{๔๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๔.

(๖) เขามีโจรเป็นมิตรสหาย^{๕๐}

๖) เกียจคร้านทำงาน ก่อให้เกิดโทษในการประกอบเนืองๆ ๖ ประการ คือ

(๑) มักอ้างว่า หนาวเกินไป แล้วไม่ทำงาน

(๒) มักอ้างว่า ร้อนเกินไป แล้วไม่ทำงาน

(๓) มักอ้างว่า เวลาเย็นเกินไป แล้วไม่ทำงาน

(๔) มักอ้างว่า เวลายังเช้าเกินไป แล้วไม่ทำงาน

(๕) มักอ้างว่า หิวเกินไป แล้วไม่ทำงาน

(๖) มักอ้างว่า ภาระมากเกินไป แล้วไม่ทำงาน^{๕๑}

เมื่อบุตรธิดาหลีกเลี่ยงจากอบายมุข เว้นความชั่ว ทำความดี รู้สิ่งที่เป็นคุณเป็นโทษปฏิบัติตนแต่ในทางที่ดีอยู่ในโอวาทเชื่อฟังคำสั่งสอนของบิดามารดานับว่าเป็นบุตรธิดา ที่ประเสริฐท่านก็เบาใจและบิดามารดา ยังหวังให้บุตรธิดารู้จักประหยัดทรัพย์ที่หามาได้ ให้ใช้จ่ายแต่พอเหมาะพอควร บิดามารดาก็ปลื้มปลื้มสมนัส อပ်อุ่นใจได้ว่า บุตรธิดาของเราจะสามารถปกครองทรัพย์มรดกได้ จึงมอบทรัพย์มรดกให้เป็นทายาทสืบวงศ์สกุลต่อไป

๔. เมื่อบิดามารดาล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ เมื่อบิดามารดาลิ้นชีวิตไปแล้ว หน้าที่ของบุตรธิดาต้องทำบุญอุทิศให้ ความตายนี้เป็นไปตามธรรมดาของสังขาร บุตรธิดาไม่ควรแต่จะเศร้าโศกเสียใจร้องไห้รำพัน กระทั่งไม่มีจิตใจทำมาปณกิจศพของบิดามารดา ควรจะระงับความทุกข์ใจ เพราะเหตุนี้ บุตรธิดาควรพิจารณาให้เห็นความจริงว่าบิดามารดาต้องตายไปตามธรรมดาชีวิตของคนทุกคนที่เกิดมาต้องตายทั้งสิ้น ปู่ย่าตายาย ทวดของเราทุกคนล้วนแต่ตายทั้งสิ้น และบุคคลเหล่านั้น ก็ได้เอาอะไรไปเลย แม้สิ่งที่ ท่านรักดังดวงใจท่านก็เอาไปไม่ได้ แม้ตัวเราเองก็เช่นเดียวกันในไม่ช้าก็ต้องตายไปอีกเช่นเดียวกับบิดามารดา หน้าที่ของบุตรธิดา เมื่อบิดามารดาลิ้นชีวิตไปแล้วต้องทำบุญกุศลอุทิศผลบุญนั้น ๆ ไปให้แก่บิดามารดาเท่านั้น เพราะจะทำอย่างอื่นก็ไม่ถูก ไม่ควร ด้วยว่าบิดามารดาไม่มีชีวิตเสียแล้ว จะบำรุงอะไร ไม่ได้ทั้งสิ้น นักปราชญ์กล่าวไว้ว่า บุญกุศลที่อุทิศไปให้เท่านั้น หากท่านได้มีโอกาสรับแล้วอนุโมทนา ก็สำเร็จประโยชน์เป็นความสุขความเจริญแก่บิดามารดาผู้สิ้นชีวิตไปแล้วได้

บุตรธิดาจึงต้องไม่ลืมบิดามารดา เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วบุตรธิดาควรรับภาระหน้าที่ต่างๆ เริ่มตั้งแต่จัดงานประกอบพิธีบำเพ็ญกุศลศพ กระทั่งที่สุดคือการปลงศพตามประเพณีของศาสนาที่ตนศรัทธา นับถือ จากนั้นก็ควรหาโอกาสกระทำทักษิณาทานถึงบิดามารดา ในพิธีกรรมที่สำคัญๆ ที่

^{๕๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๔ - ๒๐๕.

^{๕๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๕.

บรรพบุรุษนำปฏิบัติมา พิธีทำบุญในเทศกาลสงกรานต์ พิธีทำบุญครบรอบ ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน พิธีทำบุญอัฐิ พิธีทำบุญประจำปี พิธีทำบุญเทศกาลสารทไทย พิธีทำบุญเทศกาลอื่นๆ ตามประเพณีท้องถิ่น

การทำบุญอุทิศผู้ที่ล่วงลับไปแล้วนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปุพพะเปตะพลี และญาติพลี ต้องทำบุญบังสุกุลกรวดน้ำอุทิศส่วนบุญกุศลไปให้บุคคลที่ล่วงลับไปแล้ว การทำบุญอุทิศให้บิดามารดาเป็นหน้าที่ของบุตรและธิดาทุกคนการบำรุงบิดามารดาจากโลกนี้ไปแล้วจึงคิดถึงอุปการคุณอยากตอบแทน เมื่อถึงเวลาเช่นนี้ผู้ไม่เลี้ยงดูบิดามารดาอย่ามเสียใจ ย่อมเดือดร้อนภายหลังว่าเราสามารถพอที่จะเลี้ยงดูบิดามารดาผู้แก่ชราได้ก็มิได้เลี้ยงดูท่าน และในโนสณนชาตกล่าวไว้ว่า

เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึงนอบน้อมและพึงสักการะมารดาบิดาทั้ง ๒ นั้นด้วยข้าวและน้ำ ด้วยผ้าถุงผ้าห่มและที่นอน ด้วยการอบตัวและอาบน้ำให้และด้วยการล้างเท้าทั้ง ๒ ให้ท่านเพราะการบำรุงมารดาและบิดาทั้ง ๒ นั้นบัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญเขาในโลกนี้ที่เดียวเขาตายไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์ ดังนี้แล^{๕๒}

ดังนั้น การบำรุงบิดามารดาจึงเป็นสิ่งจำเป็น ที่บุตรต้องกระทำหน้าที่ที่โอกาสในปัจจุบันนี้ โดยไม่ต้องรอโอกาสให้มาถึงแต่ต้องเป็นผู้แสวงหาโอกาสในการอุปัฏฐากดูแลบิดามารดา

๔. การปฏิบัติตนตามหลักกตัญญูตเวทีต่อมารดาบิดา

ในมงคลสูตร กล่าวว่า “การบำรุงมารดาบิดาเป็นมงคลอันสูงสุด”^{๕๓} ทั้งนี้เพราะมารดาบิดามีอุปการคุณ เลี้ยงดูบุตร แสดโลกนี้แก่บุตร ตลอดจนมารดาเป็นผู้ที่ทำงานที่ทำได้ยากมีคุณค่าจนได้รับยกย่องว่าเป็นพรหม เป็นบุรพเทพ เป็นบุรพาจารย์ เป็นอาหุไนยบุคคล ตลอดจนเป็นมิตรในเรือนตนของบุตร ดังนั้น บุตรจึงมีหน้าที่ที่จะต้องกตัญญูตเวทีบำรุงมารดาบิดา

ในสังคาลสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงวิธีที่บุตรกตัญญูตเวที บำรุงมารดาบิดาไว้ว่าบุตรพึงกตัญญูตเวทีมารดาบิดา ผู้เป็นทิศเบื้องหน้า โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้วเลี้ยงท่านตอบ ๒) จักทำกิจของท่าน ๓) จักดำรงวงศ์ตระกูล ๔) จักประพฤติดนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท ๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศไปให้^{๕๔}

ในปฐมเทศสูตร ได้กล่าวถึง คุณธรรมของท้าวสักกะจอมเทพที่ได้ปฏิบัติต่อบุพการีไว้ ๗ ประการ คือ ๑. เราพึงเลี้ยงมารดาและบิดาตลอดชีวิต ๒. เราพึงประพฤติดอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ใน

^{๕๒} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๘๒ - ๑๘๓/๘๔.

^{๕๓} ตูรายละเอียดยใน ขุ.ข. (ไทย) ๒๕/๖/๗.

^{๕๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

ตระกูลตลอดชีวิต ๓. เราพึงพูดจาแต่คำอ่อนหวานตลอดชีวิต ๔. เราไม่พึงพูดคำส่อเสียดตลอดชีวิต ๕. เราพึงมีใจปราศจากความตระหนี่ที่เป็นมลทิน อยู่ครองเรือน มีการบริจาคเป็นประจำ มีมือชุ่ม เป็นนิตย์ ยินดีในการเสียสละ ควรที่ผู้อื่นจะขอ ยินดีในการแจกจ่ายทานตลอดชีวิต ๖. เราพึงพูดแต่คำสัตย์ตลอดชีวิต ๗. เราไม่พึงโกรธตลอดชีวิต ถ้าแม้ความโกรธพึงเกิดขึ้นแก่เรา เราก็จะกำจัดโดยฉับพลันทันที^{๕๕}

นอกจากนี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่าภิกษุทั้งหลายสัตบุรุษแลย่อม เป็นคนกตัญญูกตเวที ความเป็นผู้กตัญญูกตเวทีนี้ สัตบุรุษทั้งหลายบัญญัติขึ้นไว้ความเป็นผู้กตัญญูกตเวทีนี้ เป็นภูมิของ สัตบุรุษล้วนสัตบุรุษคือบุรุษผู้สูงสุดเป็นคนดีที่โลกต้องการ ได้แก่ เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล และความประพฤติ มีวาจาสำจิรในใจเปรียบเหมือนแท่งทองบริสุทธิ์บุคคลใดมีจิตปรารถนาพระโพธิญาณ จงอุตสาหะอธิบาลบำรุงบิดามารดา ประพฤติกุศลสุจริตธรรม จักสมปรารถนาทุกประการ ภิกษุทั้งหลาย สัตบุรุษเมื่อเกิดในตระกูลย่อมเกิดมา เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมากคือ แก่บิดามารดา แก่บุตร ภริยา ทาส กรรมกร คนรับใช้ มิตรสหาย สมณพราหมณ์ เปรียบเหมือนฝนทำให้ใหญ่ยังข้าวกล้าทั้งปวงให้งอกงาม ชื่อว่าย่อมมีมาเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก คือแก่บิดามารดาเป็นต้น ฉะนั้นเหมือนกัน^{๕๖}

ดังนั้นเรื่องความกตัญญูจึงเป็นสิ่งที่สำคัญต่อมนุษย์ทั้งหลาย ที่พึงปฏิบัติต่อผู้มีพระคุณมี บิดามารดา เป็นต้น ซึ่งในทางพระพุทธศาสนามุ่งเน้นเป็นอย่างมาก เพราะเป็นหลักแค่การปฏิบัติที่ จะทำให้ทุกคนมีแต่ความสุขความเจริญ นั่นหมายถึง ผู้น้อยต้องมีความเคารพต่อผู้ใหญ่ จึงจะทำให้ผู้ใหญ่ให้ความส่งเสริม สนับสนุน ไปแต่ในทางแห่งความสุขความเจริญต่อไป

จากการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับพฤติกรรมด้านความกตัญญูกตเวทีที่นักเรียนพึงปฏิบัติต่อ มารดาบิดา มีขอบข่ายการศึกษาดังนี้ ๑. ด้านท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ นักวิชาการ ได้กล่าวถึง การปฏิบัติตนด้านกตัญญูกตเวทีในพระพุทธศาสนา ดังนี้

พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ)^{๕๗} กล่าวถึงกตัญญูไว้ว่าคนในสมัยโบราณเขา มองเห็นการณ์ไกลว่า อะไรจะเกิดขึ้น เขาจึงย้ำสอนกันมากในเรื่องนี้และถือว่าความกตัญญูเป็น คุณธรรมที่สำคัญและมีความจำเป็นแก่สังคม นักปราชญ์ในอินเดีย ได้เขียนสอดแทรกความกตัญญู

^{๕๕} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๔๘/๓๗๗.

^{๕๖} ดุรายละเอียดใน ส.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๔๘/๓๗๗.

^{๕๗} พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ), **ลูกต้องปลุกนิสัยที่ดี**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๖),

ไว้ในวรรณกรรมทุกเรื่องเพื่อสอนใจเยาวชนทางด้านวรรณคดีในพระพุทธศาสนา ได้แก่ชาดกต่างๆ เป็นนิทานสอนใจ ก็แฝงไว้ด้วยความกตัญญูกตเวทีก่อบทุกเรื่อง เพื่อสอนให้ลูกมีความกตัญญู กตเวทิต่อบิดามารดา ไม่ประทุษร้ายพ่อแม่ ไม่ทำอะไรให้พ่อแม่เข้าใจ เจ็บไข้ดูแลรักษา ช่วยเหลือกิจการงานของพ่อแม่ กตัญญูต่อพ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย สอนให้บุคคลรู้จักเคารพบนอบนับถือผู้มีพระคุณ

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๕๘} ได้กล่าวไว้ว่า มารดาบิดาเป็นปูชนียบุคคลของลูก กล่าวคือ ท่านเป็นพระพรหม เป็นบูรพาจารย์ เป็นอรหันต์ของลูกจึงควรแก่การกราบไหว้เคารพบูชาของลูกตลอดกาล มารดาบิดา คือบุคคลที่ควรเคารพบูชาอย่างสูงสุด มารดาบิดาเป็นเหมือนพระพรหมของลูก เพราะประกอบด้วยคุณธรรมที่สำคัญอันเรียกว่า พรหมวิหารธรรม ๔ ประการ คือเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา มารดาบิดาจัดเป็นบูรพาจารย์ คือครูอาจารย์คนแรกที่คอยแนะนำสั่งสอนให้ความรู้แก่ลูก นอกจากนี้มารดาบิดายังเป็นผู้ที่ทำหน้าที่สำคัญอีก ๕ ประการ คือ ๑) ห้ามปรามป้องกันจากความชั่ว ๒) ดูแลฝึกอบรมให้ตั้งอยู่ในความดี ๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา๔) เป็นธุระในเรื่องจะมีคู่ครองที่สมควร ๕) มอบทรัพย์สมบัติให้เมื่อถึงโอกาส ส่วนผู้ที่เป็นลูกนั้นก็จะต้องตั้งอยู่ในความกตัญญูกตเวทิต่อบิดามารดา ผู้เป็นเสมือนทิศเบื้องหน้า โดยการดูแลมารดาบิดาด้วยการเลี้ยงท่านตอบ

ผู้วิจัยสรุป ความกตัญญูกตเวทิต่อบิดามารดาในพระพุทธศาสนาที่ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านอบได้ดังนี้ มารดาบิดาเป็นบุคคลที่ควรเคารพบูชาอย่างสูงสุด มารดาบิดาเป็นเหมือนพระพรหมของลูก มารดาบิดาจัดเป็นบูรพาจารย์ คือครูอาจารย์คนแรกที่คอยแนะนำสั่งสอนให้ความรู้ผู้เป็นบุตรธิดาควรปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ และเลี้ยงดูมารดาบิดา ให้สมกับที่ท่านได้ให้ความรักความเมตตาและเลี้ยงเรามา ด้วยการเลี้ยงท่านตอบ ให้อยู่ต่ออย่างสุขสบายในยามแก่ชราบั้นปลายของชีวิต

๒. ด้านช่วยทำการงานของท่าน

ชมรมผู้รักบุญ^{๕๙} ได้กล่าวถึงความกตัญญูของพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) หลวงปู่วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ ในตอนหนึ่งไว้ว่า พระเดชพระคุณในวัยเด็กท่านได้ศึกษาเล่าเรียน จนสามารถอ่านเขียนทั้งหนังสือไทย และขอมได้คล่องแคล่ว เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว ท่านก็กลับมาช่วยบิดา

^{๕๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *คุณบิดามารดาสุดพรรณนามหาศาล*, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๗.

^{๕๙} ชมรมผู้รักบุญ, *คา สอนหลวงปู่ สู่โลกปัจจุบัน พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร)*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ เอสเอ็มเค พรินติ้ง, ๒๕๕๑), หน้า ๕๙.

มารดาประกอบอาชีพค้าข้าว จนอายุ ๑๔ ปีเศษ บิดาถึงแก่กรรม ท่านเป็นลูกชายคนโตจึงต้องหาเลี้ยงครอบครัวแทนบิดา อายุ ๑๙ ปีเศษ ท่านเกิดธรรมสังเวชว่าการหาเงินเลี้ยงชีพนั้นลำบาก ท่านอยากออกบวชเพื่อแสวงหาหนทางพ้นทุกข์ จึงจุดธูปบูชาพระและอธิษฐานว่า “ขออย่าให้เราตายเสียก่อนเลยขอให้ได้บวช ถ้าบวชแล้วจะไม่สึกจนตลอดชีวิต” อายุได้ ๒๒ ปี ท่านได้บรรพชาอุปสมบท ณ วัดสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี ได้ฉายาว่า “จนทสโร” นับแต่วันแรกที่บวชก็เริ่มปฏิบัติทุกวันตลอดมา ควบคู่ไปกับการเรียนคันถธุระ

พระราชพงศาวดาร^{๖๐} กล่าวว่า iva การประกอบอาชีพ ประกอบกิจการ ในทางสัมมาอาชีวะจึงควรใส่ใจให้รู้จักทั้งหาให้รู้จักทั้งให้ คือ ให้ขยันหมั่นเพียรในการค้าขายหาทรัพย์สินในดินสินในน้ำ เพราะว่าทรัพย์ส่วนนี้เป็นของกลางมีมากมาย อยู่บนผิวโลกทั่วทุกด้านแดน ไม่อดไม่อยาก ผู้มีดวงตา คือปัญญาและความเพียรอันแรงกล้า ย่อมได้เป็นเจ้าของแห่งทรัพย์ส่วนนี้ เว้นแต่ผู้บอด มีปัญญาเท่าหางอึ่งทั้งเกียจคร้าน ย่อมไม่ได้เป็นเจ้าของแห่งทรัพย์การค้าขายหาทรัพย์ในดินในน้ำนั้นคือการทำอะไรทำสวนทำนาเป็นต้น ให้รู้จักหัวใจของกิจการงานนั้น เมื่อทำอะไรให้รู้จักหัวใจไว้ เมื่อทำสวนให้รู้จักสวน เมื่อทำนาให้รู้จักหัวไถนา เมื่อรู้จักแล้วต้องทำให้ถูกใจมัน แม้ถึงกิจการทุกแผนกบรรดาในโลกก็ควรสำเหนียกให้รู้หัวใจมันและทำให้ถูกใจมัน เมื่อผู้ทำรู้จักใจมันและทำให้ถูกใจมันแล้ว จักอำนวยผลให้เป็นอย่างงามทุกประการ

ส. ผ่องสวัสดิ์^{๖๑} ได้กล่าวไว้ในครอบครัวอบอุ่นเกี่ยวกับแนวทางสำหรับสร้างครอบครัวอบอุ่นบนหลักการพื้นฐาน ที่มีปรากฏไว้ในพระพุทธศาสนาและคำสอนของปู่ย่าตายาย การที่ถูกจะเติบโตขึ้นมาเป็นคนดีหรือไม่ ก็ขึ้นอยู่กับนิสัยที่พ่อแม่ถ่ายทอดจากการเลี้ยงดูให้แก่เขา โดยมีข้าวแต่ละคำ น้ำแต่ละอึก นมแต่ละอิมเป็นอุปกรณ์การถ่ายทอดนิสัยอย่างถูกวิธี ปัญหาครอบครัวที่เกิดขึ้นทุกวันนี้ สาเหตุเกิดจากพ่อแม่เลี้ยงดูลูกอย่างไม่รู้จักควบคุมลูก การจะสร้างครอบครัวอบอุ่นได้ จึงต้องมีหลักการฝึกฝนอบรมตนเองเพื่อกำจัดและควบคุมกิเลส อยู่ ๓ ประการ ดังนี้

๑. ควบคุมกิเลสในตัวไม่ให้แพร่เชื้อร้ายหรือนิสัยไม่ดีออกไปติดต่อกับผู้อื่น
๒. นำ ความรู้ความสามารถและความดีที่ตนเองมีอยู่มาถ่ายทอดให้ผู้อื่น
๓. ซึมซับความดีที่ผู้อื่นมีนำมาฝึกฝนและพัฒนาเพิ่มพูนนิสัยดี ๆ ให้ตัวเองครั้งที่ลูกยังเยาว์วัยผู้ที่พ่อแม่ได้ปลูกฝังสั่งสอนอบรมสิ่งดี ๆ หรือภาระหน้าที่ที่ลูกพึงประพฤติปฏิบัติ

^{๖๐} พระราชพงศาวดาร, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิง พระพรหมมณี (ปู่ สุจินโณ ป.ธ.๙), (กรุงเทพมหานคร: ธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๓๑๐-๓๑๑.

^{๖๑} ส. ผ่องสวัสดิ์, คัมภีร์ปฏิรูปมนุษย์ ภาค ครอบครัวอบอุ่น, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๓-๕.

อย่างเช่น พ่อแม่ต้องทำงานหนักมากขึ้นเพื่อเลี้ยงดูลูกให้อยู่สุขสบาย ยังมีลูกมากเท่าไร ภาระการเลี้ยงดูของพ่อแม่ก็ท่วมท้นมากขึ้นเท่านั้น

ดังนั้นลูกๆ ก็ต้องแบ่งเบาภาระงานของพ่อแม่ช่วยพ่อแม่ทำงานและประพฤติตนเป็นคนดี มีความกตัญญูรู้คุณอย่าให้ท่านต้องหนักใจให้ท่านรู้สึกภาคภูมิใจในตัวทายาท

ปัญญานันทภิกขุ^{๖๒} ได้กล่าวว่าความกตัญญูทเวทีเป็นวัฒนธรรมที่ดั่งามชนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทยได้สอดแทรกความกตัญญูทเวทีไว้เกือบทุกเรื่อง เช่นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ตาย การบวช วันขึ้นปีใหม่ วันสงกรานต์ วันลอยกระทง เป็นต้น

ความกตัญญูทเวทีทำให้สถาบันครอบครัวและสังคมมั่นคง ซึ่งนับว่าเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมของตนเอง โดยเริ่มจากความรับผิดชอบต่อนตนเองความรับผิดชอบหน้าที่ในสถาบันครอบครัว โดยบิดามารดาทำหน้าที่ในฐานะบุพการี และบุตรธิดาปฏิบัติหน้าที่ต่อบิดามารดาในฐานะผู้มีความกตัญญูทเวที อันจะขยายผลในระดับสังคมที่กว้างออกไป ความกตัญญูช่วยให้โลกอยู่รอดไม่มีปัญหา ปัญหาคนชราไม่มีคนเลี้ยง ปัญหาสงคราม ปัญหาความโหดร้ายทารุณ ปัญหาการเมือง ปัญหาเศรษฐกิจ ฯลฯ ก็จะหมดไป

ผู้วิจัยสรุป ความกตัญญูทเวทีในพระพุทธศาสนาด้านช่วยทำกิจธุระ การงานของท่านได้ ดังนี้ กล่าวคือ เราเป็นลูกควรมีความกตัญญูทเวทีรู้คุณต่อผู้มีพระคุณ โดยเฉพาะมารดาบิดา เราควรช่วยเหลือการงานของท่านและเมื่อมีกำลังในการหาเลี้ยงตัวเองได้แล้ว ควรหยิบยื่นเงินทองดูแลความเป็นอยู่ของท่านให้อยู่สุขสบาย อย่าให้ท่านอึดอัดเดือดร้อนในการหาเลี้ยงครอบครัว เราทำหน้าที่ ดูแลธุรกิจการงานให้ และตอบแทนเลี้ยงดูมารดาบิดาให้เหมือนที่ท่านได้อุปถัมภ์อุ้มชูเลี้ยงดูเรามาเป็นอย่างดี

๓. ด้านดำรงวงศ์ตระกูล

นักวิชาการ ได้กล่าวถึง การปฏิบัติตนด้านกตัญญูทเวทีไว้ดังนี้

ส. ผ่องสวัสดิ์^{๖๓} ได้กล่าวว่า ลูกจะมีนิสัยประหยัดได้ เมื่อพ่อแม่ประหยัดเป็นแบบอย่างให้ลูกดู การเพาะนิสัยต้องทำตั้งแต่ลูกยังเล็กๆ คือ ๑. ฝึกให้ลูกรู้จักคุณค่าของเงิน ๒. ฝึกให้เว้นของฟุ่มเฟือย ๓. ฝึกให้รู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ ๔. ฝึกลูกให้รู้จักเก็บออมทรัพย์ ๕. เลือกเพื่อนที่มีนิสัยประหยัดให้ลูกคบ ๖. ฝึกให้ลูกรู้จักรักษาศีล ๘ ในวันพระ หรือวันหยุด หากทุกครอบครัว

^{๖๒} ปัญญานันทภิกขุ, กตัญญูทเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๖-๗.

^{๖๓} ส. ผ่องสวัสดิ์, คัมภีร์ปฏิรูปมนุษย์ ภาค ครอบครัวอบอุ่น, หน้า ๑๐๗-๑๐๙.

ทำได้ อย่างนี้ ย่อมเป็นหลักประกันความมั่นคงด้านเศรษฐกิจของครอบครัวต่อไปภายหน้า ทรัพย์สมบัติที่พ่อแม่มอบให้เป็นมรดกก็จะไม่ถูกไปใช้ในทางวอดวายเสียหาย หรือถึงแม้พ่อแม่อาจจะไม่มีสมบัติมอบเป็นมรดกให้แก่เขาเลย ก็เป็นอันมั่นใจได้ว่าเขาจะสามารถสร้างฐานะทางเศรษฐกิจให้แก่ตนเองได้อย่างแน่นอน เพราะจุดรั่วไหลทางอบายมุขไม่มี การปลูกฝังความกตัญญูให้ได้ผลเร็ว เมื่อพ่อแม่ให้ลูกมีส่วนร่วมในการปรนนิบัติดูแลปู่ย่าตายายแล้ว จะต้องพรรณนาพระคุณของท่านให้ลูกฟัง ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ด้วยการทำอย่างนี้จะทำให้เขาเห็นภาพบุคคลที่มีความกตัญญู กตเวทีได้ชัดเจนจากพ่อแม่ของเขา

ณรงค์ โชควัฒนา^{๖๔} ได้กล่าวไว้ว่า การปฏิบัติตนที่เหมาะสมต่อการดำรงวงศ์ตระกูลเช่น ขยันอดทน สร้างความเชื่อถือ (สร้าง Credit) คบคนดี ไม่สร้างศัตรูไม่เอาเปรียบคนอื่นค้นคว้า ปฏิบัติสรุปบทเรียน ทบทวนอดีต คาคิดสิ่งที่น่าจะเกิดขึ้นในอนาคต โอกาสนั้นบางที ๑๐ ปีมาครั้งเดียวบางที ๑ ปีมาหลายครั้ง เพราะฉะนั้นต้องศึกษาหาความรู้ให้มีพร้อมอยู่เสมอโอกาสไม่ใช่เป็นของทุกคน แต่โอกาสเป็นของคนที่มีพร้อมที่สุดเท่านั้น ด้วยการนำเอาเรื่องอดีตมาทบทวน เปรียบเทียบกับปัจจุบัน เพื่อคาดคะเนอนาคตให้ชัดเจนยิ่งขึ้น แต่อาศัยเวลาผสมผสานกับ ความสามารถความอดทนและความพยายาม หลายอย่างประกอบกันขึ้น รูปร่างดั่ง (แต่) ความดี ชื่อเสียงทั้งหลายหาได้มาตามไปด้วยไม่

ผู้วิจัยสรุปได้ว่า การกตัญญูกตเวทีรู้คุณต่อผู้มีพระคุณนั้นทำได้หลายทาง ซึ่งเราเป็นลูก จะต้องสืบเชื้อสายวงศ์ตระกูลและดำรงวงศ์ตระกูลของมารดาบิดา ไม่ให้เสื่อมเสีย เช่นช่วยเหลือ การงานของท่าน ประพฤติตนให้เป็นที่ยกย่อง สร้างชื่อเสียงให้กับวงศ์ตระกูล ไม่ประพฤติดนปไปในทางเสื่อม รักษาเกียรติยศชื่อเสียงเงินทองให้ท่าน ไม่ทำให้ท่านเดือดร้อน ทำหน้าที่ดูแล บ้านเรือนและการงานแทนท่าน เลี้ยงดูมารดาบิดาในบ้านปลายชีวิตให้มีความสุข

๔. ด้านประพฤติดนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท

นักวิชาการ ได้กล่าวถึง การปฏิบัติตนด้านกตัญญูกตเวทีไว้ดังนี้

ทศพร ศรีคำ^{๖๕} กล่าวถึง ความกตัญญูกตเวทีของพระพุทธเจ้า ในหนังสืออยากเป็น พระพุทธเจ้า ภาคต้นกำเนิดพระพุทธเจ้า ไว้ดังนี้ ท้าวมหาพรหมชั้นสุทธาวาส เล็งแลดูสัตว์โลก คิด ตระหนักรู้ว่ามาถึงบัดนี้ ล่วงแล้ว ๑ อสงไขย จะมีบุรุษใดที่จะบังเกิดเป็นพระพุทธเจ้าจะมีไหม สาย

^{๖๔} ณรงค์ โชควัฒนา, อนุสรณ์ในงานพระราชทานดินฝังศพ นายเทียม โชควัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ประสานศิลป์, ๒๕๓๔), หน้า ๒๙-๕๑.

^{๖๕} ทศพร ศรีคำ, อยากเป็นพระพุทธเจ้า ปฐมภาค : ภาค ๑ ภาคต้นกำเนิดพระพุทธเจ้า, หน้า ๖๔-๖๕.

พระเนตรทิพย์อันยาวไกลของพระองค์ พลันแลเห็นกลางมหาสมุทรเรือแตกอัปปาง มีพระโพธิสัตว์ผู้ยากจนกำลังสละชีวิตของตนเอง แบบมารดาว่ายน้ำข้ามมหาสมุทรอันลึกกว้างใหญ่หาที่สุดไม่ได้โดยไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย ก็รู้ได้ในทันทีว่ามหาบุรุษผู้นี้ เพียรพยายามมุ่งมั่น มั่นคง มีอภัยภัยชอบช่วยเหลือผู้อื่น เมตตาต่อสรรพสัตว์ ท่านผู้นี้มีโอกาสนี้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในอนาคตกาลแน่นอน ลำดับนั้นเอง พระโพธิสัตว์โศคนพรหมคณาจารย์จิตอันมากมายฝ่ายในกระตุนก็เกิดความคิดขึ้นในใจอย่างไม่เคยรู้สึกมาก่อนว่า เอาละเราตายไม่ได้ หากเราตายชะตอนนี้แม่เราตายแน่ แม่ของเราต้องมีชีวิตอยู่ต่อไป แรงฮึดนี้ทำให้เขาต้องพยายามต่อสู้กับชะตาชีวิตที่เลวร้ายในครั้งนั้น ครั้นเกิดความรู้สึกเช่นนั้นแล้ว ท่านก็พยายามว่ายน้ำข้ามมหาสมุทรถึง ๒๓ วัน ถึงฝั่งพร้อมมารดารอดตายมาได้อย่างปาฏิหาริย์ ตั้งแต่นั้นมาพระโพธิสัตว์ผู้ยากจนก็พยายามเลี้ยงดูมารดาของท่านอย่างดีที่สุดเท่าที่จะทำได้จนสิ้นชีพ ครั้นตายแล้วท่านก็ไปเกิดในเทวโลก

วุฒิพงศ์ ฉายะพิงค์^{๖๖} ได้กล่าวไว้ว่า ความรู้สึกกตัญญูรู้คุณ ช่วยให้พัฒนาบุคคลให้เกิดภาวนามยปัญญาได้ จึงไม่ใช่เรื่องแปลกและเรื่องเหนือธรรมชาติ สำหรับบุคคลที่มีความกตัญญูรู้คุณอย่างยิ่งยวดจะพบอิทธิปาฏิหาริย์ใดๆ เพราะ ผู้ที่เจริญภาวนามยปัญญา จนได้อภิญญานั้นซึ่งอภิญญาแปลว่า ความรู้ยิ่ง หมายถึง ปัญญาหรือความรู้ที่สูงเหนือกว่าปกติ เป็นความรู้พิเศษที่เกิดขึ้นจากการอบรมจิต เจริญสติปัญญาหรือบำเพ็ญกรรมฐาน อภิญญาเป็นคุณลักษณะพิเศษของพระอริยบุคคลซึ่งเป็นเหตุให้มีฤทธิ์ต่างๆ ๖ อย่าง คือ อิทธิวิธี ทิพโสตา เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ทิพจักขุ อาสวขยาญาณ (ซึ่งมีเฉพาะในพระอรหันต์เท่านั้น) สามารถมีหุทิพย์ ตาทิพย์ หยั่งรู้จิตใจผู้อื่นได้ และสามารถประจักษ์กับอิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ อันเกิดจากสำนึกกตัญญูรู้คุณได้เช่นกัน ด้วยเหตุนี้การสำนึกกตัญญูรู้คุณจึงเป็นเหตุให้เกิดปาฏิหาริย์ได้ทั้งในระดับพื้นๆ จนถึงระดับที่ซับซ้อน จนไม่อาจอธิบายด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้าได้ พระอริยสงฆ์ทั้งหลาย จึงได้ชื่อว่า เป็นผู้สำนึกกตัญญูรู้คุณอย่างแท้จริง ดังนั้นความกตัญญูรู้คุณจึงเป็นคุณธรรมทั้งในระดับสมมติ สัจจะและปรมาตมธรรมขั้นสูงสุด

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต)^{๖๗} ได้กล่าวไว้ว่า ความกตัญญู เป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ในสังคมมนุษย์ต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับผู้อื่นและสิ่งอื่น ชีวิตด้านกายภาพดำรงอยู่ได้เพราะได้รับการอุปการะเลี้ยงดูจากบุคคลต่าง ๆ มีบิดามารดา ครูอาจารย์ ญาติพี่น้อง เป็นต้น นอกจากนั้นต้องพึ่งพาอาศัยสิ่งเหล่านี้อีก เช่น อาศัยปัจจัย ๔ เป็นเครื่องเลี้ยงชีวิตจึงจะมีชีวิตอยู่

^{๖๖} วุฒิพงศ์ ฉายะพิงค์, **พลาณภาพแห่งความกตัญญู**, หน้า ๑๗๒-๑๗๓.

^{๖๗} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), **คนไทยกับป่า**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๗), หน้า ๒๑.

รอดได้ ในส่วนจิตใจ มนุษย์ก็ได้รับการปลูกฝังอบรม ลักษณะคุณค่าทางจิตใจจากบุคคลอื่น มีบิดา มารดา เป็นต้นให้มีทัศนคติ ค่านิยม คุณธรรม จริยธรรม อันเป็นหลักสำคัญในการดำเนินชีวิตให้ ความเจริญรุ่งเรืองซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของมนุษย์ ความกตัญญูนี้เป็นคุณธรรมที่มนุษย์พึง ปฏิบัติ

ผู้วิจัยสรุปได้ว่า ความกตัญญูทวดที่ช่วยให้พัฒนาบุคคลเป็นคนดี คนดีจะต้องมีความ กตัญญูทวดที่รู้คุณท่านโดยการประพฤติตนต่อมารดาบิดา ไม่ทำอะไรให้พ่อแม่เข้าใจ ช่วยเหลือ กิจกรรมเมื่อพ่อแม่ต้องการ ไม่ประทุษร้ายพ่อแม่ ยามเจ็บป่วยใช้หมั่นดูแลรักษาและให้กำลังใจท่าน ในยามอ่อนล้าจากภาระกิจการงานและการดำรงชีพในสังคม ประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดี เป็นที่ชื่น ใจของมารดาบิดา ไม่ทำให้ท่านเดือดร้อนทำให้ท่านมั่นใจฝากชีวิตไว้กับเราได้ในยามแก่ชรา

๕. ด้านเมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

นักวิชาการ ได้กล่าวถึง การปฏิบัติตนด้านกตัญญูทวดที่ไว้ดังนี้

ส. ผ่องสวัสดิ์^{๖๘} กล่าวไว้ในปฐนียบุคคลประจำบ้านในครอบครัวอบอุ่นว่า ในประเทศไทย มีสถิติผู้สูงอายุถูกทอดทิ้งเพิ่มขึ้นเรื่อยๆโดยเฉลี่ยไม่ต่ำกว่าสามแสนคนต่อปี ขณะที่บ้านพักคนชรา รองรับได้เฉลี่ยเพียงสองร้อยคนต่อปี สาเหตุมาจากลูกหลานเกิดความเบื่อหน่ายผู้เฒ่า และไม่ ต้องการเป็นภาระเลี้ยงดู แนวโน้มผู้สูงอายุถูกทอดทิ้งเพิ่มขึ้นเช่นนี้ สร้างความสลดหดหู่ใจต่อผู้พบ เห็นยิ่งนัก ปัญหาการทอดทิ้งพ่อแม่ผู้มีพระคุณ ให้ตกกระกำลำบากในยามแก่ชรา ถือเป็นปัญหาใหญ่ ของสังคมไทยที่มีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ เพราะพระพุทธศาสนาสอนว่าพ่อแม่มี ความสำคัญ เหมือนเป็นพระอรหันต์ของบ้าน แทบเท่าของท่านเป็นต้นทางสวรรค์ของลูกทุกคน ปู่ย่าตาทวดให้ข้อคิดว่า คนเราจะทำอะไรเจริญก้าวหน้าได้ขนาดไหน ก็ดูที่เขาคอบแทนพระคุณพ่อแม่ อย่างไร เพราะในโลกนี้ไม่มีใครมีพระคุณมากกว่าพ่อแม่อีกแล้วแต่ถ้าขนาดกับพ่อแม่ยังทำไม่ดีก็ ไม่มีทางที่เขาจะกตัญญูทวดที่กับใครได้ หนทางเจริญยอมไม่มีในคนที่ทอดทิ้งพ่อแม่ ดังนั้นสิ่งที่ ถูกต้องคือการตอบแทนพระคุณท่านให้สมกับที่ท่านยอมรับเราเป็นลูก เลี้ยงดูเรา ไม่ทอดทิ้งเรา แม้ บางครั้งลำบากต้องอดมื้อกินมื้อ ท่านก็ยอมอดเพื่อให้เราอิ่มก่อน อดทนสารพัดเพื่อหาทางเลี้ยงให้ เราเติบโตใหญ่ได้ทุกวันนี้

^{๖๘} ส. ผ่องสวัสดิ์, ปฐนียบุคคลประจำบ้าน : ครอบครัวอบอุ่น, หน้า ๒๑๑-๒๑๕.

ปิ่น มุทุกันต์^{๖๙} กล่าวถึง ความกตัญญู ไว้ดังนี้ ๑. ประกาศคุณท่าน คือ การประกาศว่าผู้มีพระคุณของเราดีอย่างไรบ้าง เช่น ถ้าผู้มีพระคุณเป็นพ่อแม่ จะต้องกล่าวสรรเสริญยกย่องพ่อแม่ให้คนอื่นฟังว่าท่านดีกับเราอย่างไร ที่คนนิยมทำกันมากคือ เขียนประวัติประกาศคุณของพ่อแม่ในหนังสืองานศพวิธีนี้แม้จะใช้ได้ แต่มีใช้วิธีที่ดีที่สุด วิธีประกาศคุณพ่อแม่ที่ดีที่สุด คือประกาศที่ตัวเราเอง คนเราทุกคนคือตัวแทนของพ่อแม่ตนทั้งนั้น เพราะเลือดของตนเป็นเลือดเนื้อเดียวกับพ่อแม่ตลอดจนนิสัยใจคอและสภาพพฤติกรรมก็ได้รับการอบรมถ่ายทอดมาจากการดาบิดา ฉะนั้น ความประพฤติของเราเองนี้แหละจะเป็นตัวประกาศคุณท่าน หรือประจานท่านอย่างโจ่งแจ้งที่สุดไม่ว่าเราจะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม ๒. ตอบแทนคุณท่าน คือ เมื่อรู้ว่าท่านมีคุณหรือมีอุปการะ ต้องตอบแทน เช่น ถ้าผู้มีพระคุณเป็นพ่อแม่บุตรธิดาสามารถตอบแทนได้ดังนี้ ๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้วเลี้ยงท่านตอบ ๒) ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน ๓) ดำรงวงศ์ตระกูล ๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท ๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร)^{๗๐} ได้กล่าวไว้ในมงคลยодชีวิต ดังนี้ ๑. ความกตัญญูต่อบุคคลผู้มีพระคุณ (บุพการี) คือ บิดา มารดา อาจารย์อุปัชฌาย์ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒. ความกตัญญูต่อสิ่งที่มีบุญคุณ (บุญ) ในฐานะที่มนุษย์เป็นส่วนย่อยส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มนุษย์จึงมีความมีความกตัญญูทุกเวทีเป็นอย่างยิ่ง ทั้งต่อมนุษย์ด้วยกันเอง และต่อสิ่งแวดล้อมที่อยู่ร่วมโลกเดียวกัน เพราะความกตัญญูทุกเวที เป็นคุณธรรมค้ำจุนโลกให้อยู่รอดและเป็นคุณธรรมที่สร้างความรักความผูกพันให้มนุษย์

ส. ผ่องสวัสดิ์ ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์ปฐกฐนมนุษย์ ภาค ครอบครัวยุคใหม่ ดังนี้เมื่อคนทุกคนเกิดมาแล้วต้องตาย คนเราเกิดมาทำไม ในส่วนลึกๆ ของมนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะยากดีมีจนจะเป็นสามัญหรือกษัตริย์ ต่างก็มีคำถามค้างใจอยู่ประการหนึ่งเหมือนกันว่า เราเกิดมาทำไม อะไรคือเป้าหมายชีวิตที่แท้จริงของชีวิต เราเกิดมาเพื่อปิดนรกให้แก่ตัวเอง เพื่อทำความดี แก้ไขปรับปรุงตนเองให้ดียิ่งๆ ขึ้น จนกว่าจะหมดกิเลสไปพระนิพพานในชาติใดชาติหนึ่ง เกิดมาเพื่อเข้าใจโลกและชีวิตว่าคนเราตายแล้วไม่สูญ ตายแล้วต้องไปเกิดอีกนับชาติไม่ถ้วน ตราบใดยังปรารถนากิเลสในตัวเองยังไม่หมด ก็ยังต้องเกิดอีกต่อไป กรรมดี กรรมชั่ว ทำแล้วมีผลแน่นอน ส่งผลทั้งชาตินี้ชาติหน้าไม่หายไปไหน นรกสวรรค์มีอยู่จริง นรกเป็นที่ลงโทษทัณฑ์ของผู้ที่ทำชั่วมามาก สวรรค์เป็นที่อยู่ของผู้

^{๖๙} ปิ่น มุทุกันต์, **มงคลชีวิต ภาค ๓**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๓๐๑-๓๐๗.

^{๗๐} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), **มงคลยодชีวิต ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๒๘), หน้า ๔๕๐.

ที่ทำได้มามาก คนที่ทำบุญมามากจะได้ไปเกิดเป็นเทวดาอยู่บนสวรรค์ ส่วนคนที่ทำบาปมามากจะไปเกิดเป็นสัตว์นรก ถูกทัณฑ์ทรมานจากนายนิรบาลในนรก เรายกระดับจิตใจให้สูงขึ้นด้วยการสั่งสมบุญบารมี มุ่งหวังว่าชาติใดชาติหนึ่งในเบื้องหน้า เมื่อมีบุญบารมีเต็มส่วนแล้วก็จะสามารถปราบกิเลสในตัวได้หมดพ้นจากทุกข์อย่างถาวร เข้านิพพานตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไปได้ในที่สุด ทำอย่างไรจึงปิดนรกให้ตัวเอง ปิดนรกให้มารดาบิดาผู้ให้กำเนิดเกิดกาย ปิดนรกให้ปู่ย่าตายายและไปสู่สุคติภูมิ ในยามที่มารดาบิดายังมีชีวิตอยู่ต้องเลี้ยงดูพาหนไปทำบุญเพื่อปิดทางนรกตามหลักการดำรงชีวิตในฆราวาสธรรม^{๗๑}

หลักการและแนวคิดเรื่องความฉลาดทางอารมณ์

ความเป็นมาของความฉลาดทางอารมณ์ ในอดีตเป็นที่ทราบกันดีว่า สติปัญญาหรือเกณฑ์ภาคเชาว์ (Intelligence Quotient หรือ IQ) เป็นสมรรถภาพทางสมอง (Mental Ability) ของมนุษย์และนำมาเป็นตัวทำนายความสำเร็จของชีวิตในด้านต่างๆ แต่เมื่อเวลาผ่านไปพบว่า คนเก่งแม้จะเรียนได้ประสบความสำเร็จและได้ทำงานในตำแหน่งที่ดีแต่ไม่ประสบความสำเร็จในอาชีพหรือชีวิตเสมอไป ความฉลาดทางอารมณ์จึงเข้ามามีบทบาทเพิ่มพูนในการพัฒนาคน ให้ประสบความสำเร็จในชีวิตทางด้านส่วนตัวและการทำงานมากขึ้น

การ์ดเนอร์ (Gardner)^{๗๒} ได้เสนอแนวคิดที่ว่า ความสำเร็จของมนุษย์มิได้ขึ้นอยู่กับความสามารถทางด้านสติปัญญาเพียงอย่างเดียว แต่จะขึ้นอยู่กับความสามารถทางด้านอารมณ์ของเขาด้วย จากผลการศึกษาของมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ที่ศึกษาย้อนหลังเกี่ยวกับความสำเร็จในการทำงานโดยศึกษานักศึกษา จำนวน ๙๕ คน และมีการติดตามจนถึงวัยกลางคน พบว่า นักศึกษาที่ได้คะแนนสูงไม่ได้ประสบความสำเร็จ เมื่อเปรียบเทียบกับนักศึกษาที่ได้คะแนนต่ำกว่าทั้งในด้านหน้าที่การงานและความสุขในชีวิตครอบครัว

โกลแมน (Goldman) ได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความฉลาดทางเชาว์ปัญญากับความความสำเร็จในชีวิตโดยติดตามเก็บข้อมูลจากเด็ก ๔๕๐ คน นาน ๔๐ ปีพบว่าความฉลาดทางเชาว์ปัญญามีความสัมพันธ์เพียงเล็กน้อยกับความสามารถในการทำงานได้ดีหรือการดำเนินชีวิต^{๗๓}

^{๗๑} ส. ผ่องสวัสดิ์, คัมภีร์ปฎิรูปมนุษย์ ภาค ครอบครัวอบอุ่น, หน้า ๒๑๑-๒๑๕.

^{๗๒} Gardner.H., Frames of Mind : the Theory Multiple Intelligence, New York: Basic Books, 1983 P 19.

^{๗๓} สาธารณสุข, กระทรวง, กรมสุขภาพจิต, คู่มือความฉลาดทางอารมณ์ฉบับปรับปรุง, นนทบุรี: ศูนย์สารสนเทศและประชาสัมพันธ์,สาธารณสุข, กระทรวง, กรมสุขภาพจิต, ๒๕๔๖, คู่มือคลายเครียด, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๗.

จากแนวคิดต่างๆ จึงทำให้มีการศึกษาความฉลาดทางอารมณ์ (Emotional Quotient – EQ) กันอย่างแพร่หลายมากขึ้น โดยความเชื่อใหม่นี้จะเน้นว่า คนที่ประสบความสำเร็จนั้นต้องมีทั้ง IQ และ EQ ประกอบกัน นอกจากนั้น นิตยสารไทม์ได้ลงบทความเกี่ยวกับความฉลาดทางอารมณ์ (EQ) ว่าในความสำเร็จ ๒๐ % เป็นเรื่องของ IQ และ ๘๐ % เป็นเรื่องของ EQ^{๗๔}

ความหมายของความฉลาดทางอารมณ์ ความฉลาดทางอารมณ์ ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Emotional Intelligence” เรียกกันทั่วไปว่า EQ ซึ่งเป็นคำย่อจากคำเต็มในภาษาอังกฤษว่า “Emotional Quotient” และมีผู้ให้คำจำกัดความแตกต่างกันไป เช่น เซาว์นอารมณ์ อัจฉริยภาพอารมณ์ ความเฉลียวฉลาดทางอารมณ์ เป็นต้น สำหรับในการศึกษานี้ใช้คำว่า “ความฉลาดทางอารมณ์”

ซาโลเวย์และเมเยอร์ (Salovey & Mayer) เป็นผู้ที่ใช้คำว่าความฉลาดทางอารมณ์ (Emotional Intelligence) เป็นคนแรกในต้นปี ๑๙๙๐ โดยใช้แทนคำว่าเซาว์นอารมณ์ (Emotional Quotient, EQ) ให้คำนิยามว่า ความฉลาดทางอารมณ์ เป็นความสามารถของบุคคลที่จะตระหนักรู้ในความคิด ความรู้สึก ภาวะอารมณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับตนเองและผู้อื่น สามารถควบคุมอารมณ์ของตน ชี้นำความคิดและการกระทำของตนได้อย่างสมเหตุสมผลสอดคล้องกับการทำงานและการดำเนินชีวิตโดยมีสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลอื่น^{๗๕}

บาร์ออน (Bar On) ให้ความหมายว่า เป็นองค์ประกอบด้านความสามารถด้านส่วนตัว อารมณ์และสังคมของบุคคลในการที่จะปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมได้อย่างประสบความสำเร็จ^{๗๖}

เวซิงเจอร์ (Weisinger) ให้ความหมายของความฉลาดทางอารมณ์ว่า เป็นการใช้อารมณ์อย่างฉลาด โดยมีความตั้งใจทำให้อารมณ์ของตนเองทำงานหรือทำประโยชน์กับตนเองโดยใช้อารมณ์ของตนเองช่วยนำพฤติกรรมและความคิดไปในทางที่ส่งเสริมผลงานของตนเอง^{๗๗}

^{๗๔} ทศพร ประเสริฐสุข, EQ (Emotional Intelligence) ความเฉลียวฉลาดทางอารมณ์กับความสำเร็จในชีวิต ในเอกสารประกอบการสัมมนา (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาการแนะแนวและจิตวิทยาการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๔๔), หน้า ๕.

^{๗๕} วีระวัฒน์ ปันนิตามัย, เซาว์นอารมณ์ (EQ) : ดัชนีวัดความสุขและความสำเร็จของชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เอ็กซ์เปอร์เน็ท, ๒๕๔๕), หน้า ๘.

^{๗๖} วีระวัฒน์ ปันนิตามัย, เซาว์นอารมณ์ (EQ) : ดัชนีวัดความสุขและความสำเร็จของชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เอ็กซ์เปอร์เน็ท, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑.

^{๗๗} Weisinger. H. Emotional Intelligence at Work: The Untapped Edge for Success, San Francisco: Jossey-Bass, 1998: xvi

เทอดศักดิ์ เดชคง^{๗๘} ให้นิยามว่า เป็นความสามารถของบุคคลในการนำไปสู่การเป็นคนดี มีคุณค่าและมีความสุข

กรมสุขภาพจิต^{๗๙} ความฉลาดทางอารมณ์ หมายถึง ความสามารถทางอารมณ์ในการดำเนินชีวิตอย่างสร้างสรรค์และมีความสุข

อาจสรุปได้ว่า ความฉลาดทางอารมณ์ หมายถึง ความสามารถในการตระหนักรู้ในอารมณ์ตนเองและผู้อื่น สามารถให้กำลังใจ มีแรงจูงใจในตนเอง ควบคุมอารมณ์ตนเองมองโลกในแง่ดีและสามารถสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับผู้อื่นได้ ตลอดจนช่วยให้การดำเนินชีวิต เป็นไปอย่างสร้างสรรค์และมีความสุข ทั้งในชีวิตประจำวัน และ การทำงาน

แนวคิดและองค์ประกอบของความฉลาดทางอารมณ์ มีผู้เสนอแนวคิดที่สำคัญ ดังนี้

แวกเนอร์ และสเตอร์เบอร์ก (Wagner and Sterberg) เสนอว่า พฤติกรรมของผู้ที่มีความฉลาดทางอารมณ์จะเอื้อต่อความสำเร็จในวิชาชีพ ในการบริหารและในชีวิต แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ^{๘๐}

๑. การครองตน (Managing Self) หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการตนเอง ให้ได้ผลผลิตสูงสุด กระตุ้นชี้นำตนให้มุ่งสู่ผลสัมฤทธิ์ สามารถสร้างแรงจูงใจที่ดีให้แก่ตนเอง ไม่ย่อท้อ รู้ในความสามารถและศักยภาพของตน

๒. การครองคน (Managing Other) ทักษะความรู้ในการบริหารงานต่อผู้ใต้บังคับบัญชา และความสัมพันธ์ทางสังคม ความสามารถในการเข้ากับผู้อื่น มอบหมายงานให้ตรงกับความรู้ความสามารถและให้รางวัลตามผลงานที่ปฏิบัติ

๓. การครองงาน (Managing Career) เป็นความสามารถในการสร้างผลกระทบที่ดีแก่สังคมองค์การ จัดความสำคัญจำเป็นของตนให้เข้ากับสิ่งที่องค์กรให้ความสำคัญและโน้มน้าวให้ผู้อื่นเห็นดีเห็นงามด้วย

^{๗๘} เทอดศักดิ์ เดชคง, จากความฉลาดทางอารมณ์สู่สติปัญญา, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๗), หน้า ๓๙.

^{๗๙} สาธารณสุข, กระทรวง, กรมสุขภาพจิต, คู่มือความฉลาดทางอารมณ์ฉบับปรับปรุง, นนทบุรี: ศูนย์สารนิเทศและประชาสัมพันธ์, สาธารณสุข, กระทรวง, กรมสุขภาพจิต, ๒๕๔๖, คู่มือคลายเครียด, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๑.

^{๘๐} วีระวัฒน์ ปันนิตามัย, เขาวนอารมณ์ (EQ) : ดัชนีวัดความสุขและความสำเร็จของชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เอ็กซ์เปอร์เน็ท, ๒๕๔๕), หน้า ๕๙.

การ์ดเนอร์ (Gardner) ได้จำแนกความฉลาดทางอารมณ์เป็น ๒ ด้าน คือ^{๘๑}

๑. ด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่น (Interpersonal Intelligence) เป็นความสามารถในการรับรู้อารมณ์ การตอบสนองอารมณ์และความต้องการของผู้อื่นได้อย่างเหมาะสม เป็นผู้ที่สามารถวิเคราะห์สถานการณ์ทางสังคมได้ดี

๒. ด้านการรู้จักตนเอง (Intrapersonal Intelligence) เป็นความสามารถในการรับรู้อารมณ์ของตนเอง สามารถแยกแยะอารมณ์ ความรู้สึก ตลอดจนสามารถจัดการกับอารมณ์ของตนเองได้เพื่อนำไปสู่พฤติกรรมที่เหมาะสม

โกลแมน (Goleman) ได้เสนอกรอบแนวคิดที่ประกอบด้วย^{๘๒}

๑. ความสามารถส่วนบุคคล (Personal Competence) เป็นความสามารถที่จะบริหารจัดการตนเองได้อย่างดี คือ

๑.๑ การตระหนักรู้ในตนเอง (Self-Awareness) เป็นความเข้าใจความรู้สึกของตนเองในแต่ละขณะและสามารถใช้ความรู้สึกดังกล่าวตัดสินใจหรือประเมินสิ่งต่างๆ ด้วยเหตุผล เป็นความสามารถในการประเมินตนเองอย่างถูกต้องและมีความเชื่อมั่นในตนเอง

๑.๒ การจัดการอารมณ์ของตน (Self – Regulation) เป็นความสามารถในการควบคุมจัดการกับความรู้สึก หรืออารมณ์ที่เกิดขึ้นได้อย่างเหมาะสม และสามารถปรับอารมณ์ของตนให้กลับสู่ปกติได้ มีสติ รับผิดชอบ สามารถปรับตัวและยอมรับนวัตกรรมใหม่

๑.๓ การจูงใจ (Motivation) เป็นการโน้มน้าวใจตนเองเพื่อผลักดันตนเองไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ ไม่ท้อถอยต่อความผิดหวังและความคับข้องใจต่างๆ ใช้ความรู้สึกช่วยให้มีความริเริ่มและความพยายามแม้จะมีอุปสรรค มีความพร้อม ริเริ่ม มองโลกในแง่ดี

๒. ความสามารถทางสังคม (Social Competence) เป็นการสร้างและรักษาความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่น คือ

๒.๑ การเข้าใจอารมณ์ของผู้อื่น (Empathy) เอาใจเขามาใส่ใจเรา เข้าใจผู้อื่นมีจิตใจใฝ่บริการ ส่งเสริมให้โอกาส รู้ถึงทักษะความคิดเห็นของกลุ่ม

๒.๒ ทักษะด้านสังคม (Social Skill) มีมนุษยสัมพันธ์ มีความสามารถโน้มน้าวใจสื่อสารที่ดี มีความเป็นผู้นำ สามารถกระตุ้นริเริ่มให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและบริหารความขัดแย้ง สร้างสายสัมพันธ์ ตลอดจนทำงานเป็นทีมได้

^{๘๑} อังคณา นุ่มท้วม, การสร้างแบบวัดความฉลาดทางอารมณ์สำหรับนิสิตนักศึกษาระดับอุดมศึกษา , วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, (มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๕), หน้า ๔๓.

^{๘๒} รัตติกรณ์ จงวิศาล, “EQ กับภาวะผู้นำในการทำงาน,” ใน อีคิวจากแนวคิดสู่การปฏิบัติ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดสท์ท็อป, ๒๕๕๔), หน้า ๙๐-๙๑.

โกลแมน ได้จำแนกองค์ประกอบของความฉลาดทางอารมณ์ไว้ ๕ องค์ประกอบ คือ^{๘๓}

๑. การรู้จักอารมณ์ตนเองตามสภาพที่เป็นจริง (Knowing One's Emotions) ได้แก่ การตระหนักรู้ความรู้สึกที่เกิดขึ้น และตรวจสอบความรู้สึกของตนเองได้และการเข้าใจตนเอง
๒. การจัดการกับอารมณ์ของตนเองได้อย่างเหมาะสม (Managing Emotions) ได้แก่ ความเข้าใจและการจัดการความรู้สึกต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม สามารถที่จะปลอบตนเอง ผ่อนคลายอารมณ์และจัดการกับอารมณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้
๓. การจูงใจตนเอง (Motivating Oneself) เป็นความสามารถในการจูงใจตนเองไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ โดยการสร้างแรงจูงใจให้ตนเองและมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์
๔. การตระหนักรู้อารมณ์ของผู้อื่น (Recognizing Emotions in Others) ได้แก่ การเข้าใจคนอื่นและปรับให้เข้ากับสิ่งที่บุคคลอื่นต้องการ รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา
๕. การคงสัมพันธภาพกับผู้อื่นไว้ได้ (Handling Relationships) ได้แก่ ทักษะในการจัดการอารมณ์ของบุคคลอื่นและมีสัมพันธภาพกับบุคคลอื่นอย่างราบรื่น

บาร์ออน (Bar On) ได้เสนอองค์ประกอบของความฉลาดทางอารมณ์ โดยแบ่งเป็น ๕ หมวด ๑๖ ลักษณะสำคัญ กล่าวคือ^{๘๔}

๑. ความสามารถภายใน ประกอบด้วย
 - ๑.๑ การตระหนักรู้จักตนเอง
 - ๑.๒ เข้าใจภาวะอารมณ์ของตนเอง
 - ๑.๓ กล้าแสดงความคิดเห็นและความรู้สึกของตนเอง
 - ๑.๔ การเป็นอิสระเอกเทศ
 - ๑.๕ การประจักษ์แจ้งแห่งตน
๒. ทักษะของความเก่งคน
 - ๒.๑ ตระหนักรู้เท่าทันในความคิด ความรู้ของผู้อื่นได้ดี
 - ๒.๒ ความรับผิดชอบต่อสังคม
 - ๒.๓ สร้างสายสัมพันธ์กับผู้อื่นได้ดี
๓. ความสามารถในการปรับตัว
 - ๓.๑ ดีความสถานการณ์ต่างๆ ได้ดี

^{๘๓} รัตติกรณ จงวิศาล, “EQ กับภาวะผู้นำในการทำงาน,” ใน อีคิวจากแนวคิดสู่การปฏิบัติ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดสท์ท็อป, ๒๕๔๔), หน้า ๙๒-๙๓.

^{๘๔} วิณี ขิดเชิดวงศ์, รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาความฉลาดทางอารมณ์ของนิสิตปริญญาตรี คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, (ชลบุรี : มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๔๕), หน้า ๒๓-๒๔.

๓.๒ ยึดหยุ่นในความคิดความรู้สึก

๓.๓ แก้ไขปัญหาและสถานการณ์เฉพาะหน้าได้ดี

๔. กลยุทธ์ในการบริหารความเครียด

๔.๑ จัดการกับความเครียดได้ดี

๔.๒ ควบคุมอารมณ์ของตนเองได้ดี

๕. ปัจจัยด้านแรงจูงใจและภาวะอารมณ์

๕.๑ มองโลกในแง่ดี

๕.๒ สร้างความสนุกสนานให้เกิดแก่ตนเองและผู้อื่นได้ดี

๕.๓ รู้สึกและแสดงออกซึ่งความเป็นสุขให้ปรากฏได้

ซาโลเวย์และเมเยอร์ (Salovey and Mayer) ได้จำแนกองค์ประกอบของความฉลาดทางอารมณ์ไว้ ๔ องค์ประกอบ คือ^{๘๕}

๑. การรับรู้อารมณ์ (Emotional Perception) หมายถึง การรับรู้ การประเมิน และการแสดงออกของอารมณ์ ซึ่งมีองค์ประกอบย่อย ได้แก่

๑.๑ ความสามารถในการบ่งบอกอารมณ์ของตนเองจากท่าทาง ความรู้สึก และความคิด

๑.๒ ความสามารถในการบ่งบอกอารมณ์ของบุคคลอื่นจากการออกแบบและงานศิลปะ ตลอดจนภาษา น้ำเสียง การแสดงออก และพฤติกรรมต่างๆ ได้

๑.๓ สามารถแสดงอารมณ์ได้อย่างถูกต้องและแสดงความต้องการออกมาได้สัมพันธ์กับความรู้สึก

๑.๔ สามารถแยกแยะระหว่างความถูกต้องและไม่ถูกต้อง หรือความจริงใจหรือไม่จริงใจของการแสดงออกทางอารมณ์ได้

๒. การใช้อารมณ์เกื้อหนุนความคิด (Emotional Facilitation of Thought) หมายถึง การใช้อารมณ์สนับสนุนการคิดแก้ปัญหา และการคิดในทางสร้างสรรค์ได้ มีองค์ประกอบย่อย ได้แก่

๒.๑ ใช้อารมณ์จัดลำดับความคิดโดยมุ่งเน้นที่ความสำคัญของข้อมูล

๒.๒ อารมณ์ที่ดีและแจ่มใสจะช่วยให้การตัดสินใจและการจดจำเกี่ยวกับความรู้สึกได้ดี

^{๘๕} คมเพชร ฉัตรศุภกุล, ผ่องพรรณ เกิดพิทักษ์, การสร้างมาตรฐานประเมินและปกติวิสัยของความฉลาดทางอารมณ์สำหรับวัยรุ่นไทย, (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาการแนะแนวและจิตวิทยาการศึกษาศึกษาศาสตร์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๔), หน้า ๙-๑๐.

๒.๓ สามารถเปลี่ยนทัศนคติของคนที่มีมองโลกในแง่ดีเป็นมองโลกในแง่ร้ายได้ กระตุ้นให้เกิดการพิจารณาในหลายแง่มุม

๒.๔ สถานะของอารมณ์ที่ต่างกันทำให้เกิดวิธีการแก้ปัญหาที่ต่างกัน เช่น ความสุขช่วยให้เกิดความคิดที่เป็นเหตุเป็นผลและสร้างสรรค์

๓. การเข้าใจอารมณ์ (Emotional Understanding) หมายถึง การเข้าใจ การวิเคราะห์ อารมณ์และการนำความรู้เกี่ยวกับอารมณ์ไปใช้ มีองค์ประกอบย่อยได้แก่

๓.๑ สามารถบอกอารมณ์และรู้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างคำพูดและอารมณ์ของตนได้ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างความชอบและความรัก

๓.๒ สามารถบอกความหมายของอารมณ์ที่บอกให้รู้ถึงสิ่งที่สัมพันธ์กัน เช่น รู้สึกเศร้าใจเมื่อต้องสูญเสีย

๓.๓ สามารถเข้าใจความสลับซับซ้อนของอารมณ์ได้ เช่น รู้สึกทั้งรักและเกลียดในเวลาเดียวกัน หรือผสมกันระหว่างความกลัวและความแปลกใจ

๓.๔ สามารถจดจำการปรับเปลี่ยนสถานะของอารมณ์ต่างๆ เช่น การปรับเปลี่ยนจากความโกรธเป็นความพึงพอใจ หรือเปลี่ยนจากความโกรธเป็นความละอายใจ

๔. การจัดการกับอารมณ์ (Emotional Management) หมายถึง การจัดการอารมณ์เพื่อให้เกิดพัฒนาการทางอารมณ์และความเจริญงอกงามทางสติปัญญา มีองค์ประกอบย่อย ได้แก่

๔.๑ ความสามารถในการเปิดใจรับทั้งความรู้สึกที่ดีและไม่ดี

๔.๒ ความสามารถในการรับหรือสะท้อนอารมณ์ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจจากข้อมูลที่ได้รับและผลประโยชน์

๔.๓ ความสามารถในการติดตามอารมณ์ที่เกี่ยวข้องกับตนเองและผู้อื่น เช่น รับรู้ได้ว่าสิ่งเหล่านั้นชัดเจน เป็นแบบฉบับ มีอิทธิพล หรือเป็นเหตุเป็นผลอย่างไร

๔.๔ ความสามารถในการจัดการอารมณ์ของตนเองและคนอื่นได้โดยการลดความรุนแรงของอารมณ์ แสดงอารมณ์ทางบวกโดยไม่ปิดบังหรือเกินความจริงที่ต้องการจะถ่ายทอด

คูเปอร์และซาวฟ (Cooper and Sawaf)^{๘๖} เสนอรูปแบบของความฉลาดทางอารมณ์ ซึ่งประกอบด้วย ๔ ด้าน คือ

๑. ความรอบรู้ทางอารมณ์ รู้เท่าทันอารมณ์ตนเอง ความเชื่อด้านทางอารมณ์ อารมณ์ที่มีพลังและการรับทราบผลที่เกิดขึ้น

^{๘๖} Cooper, R.K. & Sawaf, A, *Executive EQ intelligence in leadership and organization*, New York: Grosset/Putnam, 1997: 125.

๒. ความเหมาะสมทางอารมณ์ สามารถยังรู้ตามความเป็นจริง สามารถปรับตนได้ในเชิงสร้างสรรค์ ยืดหยุ่น รู้กาลเทศะ

๓. ความลึกซึ้งทางอารมณ์ มีสติ รับผิดชอบ มีความผูกพัน มีเป้าหมาย มีความสามารถสื่อสารโน้มน้าวใจและมีคุณธรรม

๔. ความไปกันได้ เท่าทันในอารมณ์คือการใช้อารมณ์ในทางสร้างสรรค์ สามารถคิดใคร่ครวญและสามารถแสดงพฤติกรรมที่มีเป้าหมายเวซิงเจอร์ (Weisinger)^{๘๗} กล่าวถึงองค์ประกอบความฉลาดทางอารมณ์ไว้ ๒ ประการคือ

๑. ความฉลาดทางอารมณ์เฉพาะบุคคล ประกอบด้วย การพัฒนาให้มีความตระหนักรู้จักตนเอง การบริหารอารมณ์ของตนเอง การสร้างแรงจูงใจที่ดีให้กับตนเอง

๒. การใช้ความฉลาดทางอารมณ์ของตนเองเพื่อเสริมสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับผู้อื่น ประกอบด้วยการพัฒนาทักษะการสื่อสารที่ดี การมีมนุษยสัมพันธ์และช่วยเหลือผู้อื่นให้ช่วยตนเองได้

กระทรวงสาธารณสุข กรมสุขภาพจิต^{๘๘} แบ่งองค์ประกอบของความฉลาดทางอารมณ์เป็น ๓ ด้าน ดังนี้

๑. ดี หมายถึง ความสามารถในการควบคุมอารมณ์และความต้องการของตนเอง รู้จักเห็นใจผู้อื่นและมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ประกอบด้วยความสามารถ ต่อไปนี้

๑.๑ ความสามารถในการควบคุมอารมณ์และความต้องการของตนเอง คือ สามารถรู้อารมณ์และความต้องการของตนเอง สามารถควบคุมอารมณ์และความต้องการได้และมีการแสดงออกอย่างเหมาะสม

๑.๒ ความสามารถในการเห็นใจผู้อื่น คือการใส่ใจผู้อื่น เข้าใจและยอมรับผู้อื่น และการแสดงความเห็นใจอย่างเหมาะสม

๑.๓ ความสามารถในการรับผิดชอบต่อผู้อื่น คือการรู้จักการให้และรู้จักการรับ รู้จักยอมรับผิดชอบและให้อภัยรวมถึงการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม

๒. เก่ง หมายถึง ความสามารถในการรู้จักตนเอง มีแรงจูงใจ สามารถตัดสินใจแก้ปัญหาและแสดงออกได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งมีสัมพันธภาพที่ดีกับผู้อื่น ประกอบด้วยความสามารถต่อไปนี้

^{๘๗} Weisinger, H. *Emotional Intelligence at Work: The Untapped Edge for Success*, San Francisco: Jossey-Bass, 1998: 43.

^{๘๘} กระทรวง, กรมสุขภาพจิต, *คู่มือความฉลาดทางอารมณ์ฉบับปรับปรุง*, (นนทบุรี: ศูนย์สารนิเทศและประชาสัมพันธ์, ๒๕๕๔) หน้า ๖.

๒.๑ ความสามารถในการรู้จักและมีแรงจูงใจในตนเอง คือรู้จักสภาพตนเอง สามารถสร้างขวัญและกำลังใจให้ตนเองได้และมีความมุ่งมั่นไปสู่เป้าหมาย

๒.๒ ความสามารถในการตัดสินใจและแก้ปัญหา คือสามารถรับรู้และเข้าใจปัญหา มีขั้นตอนและมีความยืดหยุ่นในการแก้ปัญหา

๒.๓ ความสามารถในการมีสัมพันธภาพกับผู้อื่น คือ รู้จักสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับผู้อื่น กล้าแสดงออกอย่างเหมาะสม และกล้าแสดงความคิดเห็นที่ขัดแย้งอย่างสร้างสรรค์

๓. สุข หมายถึง ความสามารถในการดำเนินชีวิตอย่างเป็นสุขมีความภูมิใจในตนเอง พอใจในชีวิตและมีความสุขทางใจ ประกอบด้วยความสามารถต่อไปนี้

๓.๑ ภูมิใจในตนเอง คือ การเห็นคุณค่าตนเองและเชื่อมั่นในตนเอง

๓.๒ พึงพอใจในชีวิต คือ การมองโลกในแง่ดี มีอารมณ์ขันและพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่

๓.๓ มีความสงบทางใจ คือ มีกิจกรรมที่เสริมสร้างความสุข รู้จักผ่อนคลาย และมีความสุขสงบทางจิตใจ

๔. ความสำคัญและประโยชน์ของความฉลาดทางอารมณ์

จากสภาพความเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เกิดจากอิทธิพลของความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีความฉลาดทางอารมณ์จึงมีความสำคัญยิ่ง เพราะผู้ที่มีความฉลาดทางอารมณ์สูงจะมีความมั่นคงทางอารมณ์และสามารถเผชิญกับปัญหาอุปสรรคได้ดี รับความเปลี่ยนแปลงได้และเตรียมพร้อมที่จะเผชิญกับการเปลี่ยนแปลง บุคคลที่สามารถควบคุมอารมณ์ตนเองได้ มักเป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากอารมณ์มีอิทธิพลต่อความนึกคิดและพฤติกรรมของคนเป็นอย่างมาก หากบุคคลสามารถควบคุมอารมณ์และใช้อารมณ์ให้เกิดประโยชน์ อารมณ์จะเป็นสิ่งที่ให้คุณมากกว่าจะเป็นโทษ^{๘๙} ความฉลาดทางอารมณ์ช่วยทำให้บุคคลดำรงสติ ได้เรียนรู้โดยตรงเกี่ยวกับอารมณ์ สามารถเข้าใจและจัดการกับอารมณ์ของตนได้อันจะก่อให้เกิดประโยชน์อย่างมหาศาลแก่ตนเอง ในการติดต่อเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่นย่อมสามารถสื่อสารด้วยความเห็นอกเห็นใจ มีแรงจูงใจอย่างสร้างสรรค์ และที่สำคัญทำให้รู้จักการรักษาความสมดุลระหว่างความมีเหตุผลกับอารมณ์ ดังที่ผ่องพรรณ เกิดพิทักษ์^{๙๐} กล่าวว่า บุคคลที่มีความฉลาดทางอารมณ์จะสามารถรู้จักเข้าใจความรู้สึกของตนเองและผู้อื่น รู้จุดเด่น จุดด้อยของตนเอง สามารถควบคุม จัดการ และแสดงอารมณ์ได้อย่างเหมาะสม มีสติที่สามารถรับรู้ว่า ขณะนี้กำลังทำอะไร รู้สึกอย่างไร ตลอดจน

^{๘๙} กระทรวง, สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, การศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับคุณลักษณะของคนไทยที่พึงประสงค์ : ความฉลาดทางอารมณ์, (กรุงเทพมหานคร: พริกหวานกราฟฟิค จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๒.

^{๙๐} ผ่องพรรณ เกิดพิทักษ์, คุณลักษณะที่เกี่ยวข้องกับ EQ, รวมบทความทางวิชาการ เรื่อง EQ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดสท็อป, ๒๕๕๓), หน้า ๑๕-๑๖.

สามารถรับรู้สภาพแวดล้อมได้อย่างเหมาะสม มีพลังและแรงบันดาลใจที่จะทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดให้บรรลุเป้าหมายของชีวิต สามารถอดทนอดกลั้นต่อสภาพต่างๆที่เกิดขึ้น สามารถเผชิญกับสภาพแวดล้อมต่างๆ ที่ก่อให้เกิดความเครียดได้อย่างเหมาะสม มีความยืดหยุ่นต่อการปรับตัวสามารถควบคุมตนเองได้ มีความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น มีความจริงใจ ซื่อสัตย์ คิตรีเริ่มสร้างสรรค์ รวมทั้งการมองโลกในแง่ดี จึงสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวันและการทำงานได้ กล่าวคือ^{๔๑}

๑. นำไปพัฒนาเด็กและเยาวชนให้มีบุคลิกภาพที่ดี สร้างวุฒิภาวะทางอารมณ์ที่เจริญ สมวัยสร้างความสามารถในการปรับตัว แก้ปัญหาความเครียด และแรงกดดันของชีวิตในสภาวะการแข่งขันได้ดี

๒. นำไปพัฒนาการสื่อสาร การแสดงความรู้สึก อารมณ์เป็นไปอย่างถูกต้องตามกาลเทศะเข้าใจความรู้สึกของผู้อื่น รับฟังปัญหา เข้าใจผู้อื่นทำให้มีสัมพันธภาพที่ดี

๓. ในด้านการทำงาน ความฉลาดทางอารมณ์ช่วยให้เกิดการยอมรับ ความคิดริเริ่ม ก่อให้เกิดการสร้างผลิตผลที่ตอบสนองเป้าหมาย มีอัตราการลางาน ขาดงาน การย้ายงานที่เกิดจากความขัดแย้งระหว่างบุคคลน้อยลง เสริมสร้างการทำงานที่ประสานสัมพันธ์กันให้มากขึ้น นำไปพัฒนาองค์กรเพื่อสร้างประสิทธิภาพในการทำงาน ลดปัญหาความขัดแย้งและการทำงานร่วมกัน

๔. นำไปพัฒนาศักยภาพของผู้นำในองค์กรทำให้สามารถทำงานเกี่ยวกับบุคคลได้ดีขึ้น อันจะก่อให้เกิดความสำเร็จในการบริหารงาน

๕. นำไปพัฒนาธุรกิจด้านการบริการ ช่วยให้บุคคลที่รับผิดชอบงานด้านการบริการมีความรู้ความสามารถในการดูแลลูกค้าได้เป็นอย่างดี เพราะสามารถเข้าใจลูกค้าได้เป็นอย่างดี

๖. ความฉลาดทางอารมณ์ช่วยให้เข้าใจชีวิตของตนเองและผู้อื่นโดยศึกษาทำความเข้าใจด้วยการมองเข้าไปในตนก่อนทำความเข้าใจผู้อื่น เมื่อเข้าใจตนเองและผู้อื่นแล้วจึงมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันทำให้มีความสุขด้วยความเข้าใจกัน

นอกจากนี้ กรมสุขภาพจิต^{๔๒} เสนอถึงประโยชน์ของความฉลาดทางอารมณ์ที่มีต่อชีวิตดังนี้

๑. ในด้านการทำงาน คนที่มีอารมณ์ดี จะมีความเข้าใจตนเองและผู้อื่นได้ง่าย มีทักษะในการติดต่อกับผู้อื่น มองโลกในแง่ดี ทำให้มีพลัง สร้างกำลังใจให้กับตนเองในยามมีปัญหา

^{๔๑} วีระวัฒน์ ปันนิตามัย, เขวาร์อารมณ์ (EQ) : ดัชนีวัดความสุขและความสำเร็จของชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เอ็กซ์เปอร์เน็ท, ๒๕๕๕), หน้า ๓๔-๓๗.

^{๔๒} สาธารณสุข, กระทรวง, กรมสุขภาพจิต, คู่มือความฉลาดทางอารมณ์ฉบับปรับปรุง, (นนทบุรี: ศูนย์สารนิเทศและประชาสัมพันธ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๕-๑๖.

๒. ในด้านความรักและครอบครัว ครอบครัวจะมีความสุขต้องอาศัยความรัก ความเข้าใจ ยอมรับในข้อบกพร่องของผู้อื่นได้ ความฉลาดทางอารมณ์สามารถช่วยให้มีศิลปะในการดำเนินชีวิต ใช้ชีวิตคู่อย่างมีความสุขได้

๓. ในด้านการศึกษา การที่เยาวชนจะประสบความสำเร็จในชีวิตได้ในสังคมปัจจุบันไม่ใช่เพียงความเก่งทางสติปัญญา แต่ความฉลาดทางอารมณ์นำพาความสำเร็จมาให้เพราะปัญหาหลายประการที่เกิดขึ้นมาจากความอ่อนแอทางอารมณ์ ทำให้ไม่สามารถรู้เท่าทันในอารมณ์และจัดการกับอารมณ์ได้

๔. ในด้านตนเอง เป็นที่ยอมรับเข้าใจกันดีว่าจิตใจมีผลต่อร่างกายและความเครียด การที่มีอารมณ์ดีจะส่งผลให้ร่างกายแข็งแรงไปด้วย คนอารมณ์ดีจะมีเสน่ห์เป็นคนที่มองโลกในแง่ดี มีความสุขพอใจกับสิ่งที่เป็นอย่างอยู่

สรุปได้ว่า ความฉลาดทางอารมณ์มีส่วนสำคัญในการเสริมสร้างวุฒิภาวะทางอารมณ์ บุคคลที่มีวุฒิทางอารมณ์สูงจะมีความสามารถในการตระหนักรู้อารมณ์ควบคุมการแสดงออกทางอารมณ์ได้อย่างถูกต้องเหมาะสม มีสุขภาพจิตดีสามารถรับรู้เข้าใจถึงอารมณ์ของผู้อื่นได้อย่างดี ตลอดจนสามารถเผชิญกับปัญหาและสภาพแวดล้อมที่ก่อให้เกิดความเครียดได้อย่างเหมาะสม ไม่ย่อท้อต่อปัญหาอุปสรรค มีความยืดหยุ่นในการปรับตัว มีความสุขกับชีวิตและการทำงาน ก่อให้เกิดแรงจูงใจเสริมสร้างความคิดสร้างสรรค์ เพื่อกระทำการสิ่งต่างๆ ให้ประสบความสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพ

ปัจจัยที่ส่งผลต่อความฉลาดทางอารมณ์ กระทรวงสาธารณสุข กรมสุขภาพจิต^{๙๓} กล่าวว่า ความฉลาดทางอารมณ์ เป็นความฉลาดและความสามารถทางสมองอย่างหนึ่ง บุคคลจะมีความฉลาดทางอารมณ์มากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับ ๒ ปัจจัยหลัก คือ

๑. พันธุกรรมและพื้นฐานอารมณ์ พันธุกรรม เป็นตัวกำหนดให้บุคคลมีลักษณะพื้นฐานอารมณ์แตกต่างกันไปและพื้นฐานอารมณ์จะเป็นส่วนสำคัญที่กำหนดพฤติกรรม อารมณ์และบุคลิกภาพของบุคคล นอกจากนี้ สภาพแวดล้อมขณะอยู่ในครรภ์ก็มีส่วนไม่น้อยต่อการสร้างพื้นฐานอารมณ์ ในปัจจุบันเป็นที่ยอมรับว่าอารมณ์ของแม่ขณะตั้งครรภ์มีส่วนสำคัญต่อพื้นฐานอารมณ์ของลูก เช่น แม่ที่มักมีความเครียด อาจจะทำให้ลูกเป็นเด็กอารมณ์ไม่ดี ขี้โมโห เลี้ยงยาก ส่วนแม่ที่อารมณ์ดีมีความสุขสบายใจในขณะตั้งครรภ์ ก็มักจะได้อลูที่เป็นเด็กเลี้ยงง่าย ร่าเริงคนที่มีพื้นฐานอารมณ์ดี จึงเหมือนกับคนที่มียุทธศาสตร์ของชีวิตติดตัวมาตั้งแต่เกิด เพราะการมีจิตใจที่มั่นคง

^{๙๓} สาธารณสุข, กระทรวง, กรมสุขภาพจิต, คู่มือความฉลาดทางอารมณ์, (นนทบุรี: สำนักพัฒนาสุขภาพจิต กรมสุขภาพจิต, ๒๕๔๘), หน้า ๒๗.

เข้มแข็ง ถือได้ว่าเป็นความโชคดีเปรียบได้กับพื้นที่ที่มีความแข็งแรงสามารถรับแรงกระแทกได้โดยไม่กระทบกระเทือนมาก แต่คนที่พื้นอารมณ์ไม่ดี อ่อนไหว เปราะบาง เปรียบได้กับคนที่เงินทุนสำรองมาน้อย ถ้าเป็นพื้นที่เป็นพื้นที่บอบบาง กระทบกระทั่งอะไรแรง ๆ ไม่ได้

๒. สภาพแวดล้อมและการเลี้ยงดู พื้นอารมณ์ที่ถูกกำหนดโดยพันธุกรรม เป็นปัจจัยที่ติดตัวมาไม่สามารถเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้แต่การเลี้ยงดูในสภาพที่เหมาะสมกับอารมณ์ สามารถจะช่วยพัฒนากล่อมเกล้าและควบคุมพื้นอารมณ์ด้านลบได้ ขณะเดียวกันก็สามารถจะส่งเสริมพื้นอารมณ์ด้านบวกให้ดียิ่งๆ ขึ้นไป เปรียบได้กับพื้นที่บางหากไม่ได้รับการสร้างเสริมเติมเต็มให้แข็งแรงขึ้น พื้นนั้นก็อยู่ในสภาพเดิมที่ง่ายต่อการผุพังเมื่อได้รับแรงกระแทก เด็กที่มีพื้นอารมณ์ไม่ดี ถ้าไม่ได้รับการเลี้ยงดูที่เข้าใจก็อาจจะไปกระตุ้นให้อารมณ์ที่ไม่ดีเหล่านั้นเติบโตจนฝังรากลึก ไร้การควบคุม กลายเป็นปัญหาทั้งต่อตนเองและสังคมที่เกี่ยวข้อง แต่ถ้าพ่อแม่เข้าใจจะสามารถจะชดเชยหรือควบคุมส่วนที่ด้อยไม่ให้มีอิทธิพลหรือเป็นปัญหาในการดำเนินชีวิต

ความฉลาดทางอารมณ์ มีลักษณะดังต่อไปนี้^{๙๔}

๑. เป็นผลรวมจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม อาทิ บ้าน ครอบครัว สื่อโรงเรียนที่มีบทบาทหล่อหลอมพฤติกรรมที่สะท้อนถึงความฉลาดทางอารมณ์ หรือ Ego Development ของบุคคล บทบาทของสถานการณ์และวัฒนธรรม หรืออนุวัฒนธรรม (Sub-culture) มีผลต่อระดับความฉลาดทางอารมณ์ของบุคคลเป็นอย่างยิ่ง

๒. เกี่ยวข้องกับวุฒิภาวะอารมณ์ที่เจริญสมวัย (Maturity) อาทิ ความอดได้รอได้ ไม่หุนหันพลันแล่นหรือใจร้อน โกรธง่าย รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา การไม่ยึดตนเองเป็นศูนย์กลาง ความฉลาดทางอารมณ์ของบุคคลในช่วงวัยเด็ก วัยรุ่น อาจแตกต่างกันไปจากระดับความฉลาดทางอารมณ์ของคนเดียวกัน เมื่อเติบโตเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ หรือเมื่ออายุมากขึ้นแล้ว

๓. เกี่ยวข้องกับบุคลิกภาพแบบฉบับที่เป็นปกติวิสัยของบุคคลนั้นซึ่งต้องใช้เวลาและความตั้งใจจริงในการปรับเปลี่ยน พัฒนาการเรียนรู้ของความฉลาดทางอารมณ์ มักเกิดกับชีวิตในช่วงหลังของการศึกษาเล่าเรียนเป็นส่วนมากเป็นเรื่องของ “โลกในความเป็นจริง”

๔. เรียนรู้ได้ ฝึกฝนได้ พัฒนาได้ เป็นการฝึกสมองทั้ง ๒ ด้าน โดยเฉพาะในซีกของ Limbic System ต้องใช้ความอดทน เกี่ยวข้องโดยตรงกับระดับประสบการณ์ของบุคคล การเรียนรู้ของความฉลาดทางอารมณ์มีทั้งที่ไม่ปรากฏให้เห็น (Implicit) ซึ่งถือเป็นการเรียนรู้ได้ต่อบนภายในตัวบุคคล (Intra-individual) หรืออาจแสดงออกมาอย่างชัดเจน (Explicit) ก็เป็นไปได้ Bar-On

^{๙๔} วีระวัฒน์ ปันนิตามัย, เขาว์อารมณ์ (EQ) : ดัชนีวัดความสุขและความสำเร็จของชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เอ็กซ์เปอร์เน็ท, ๒๕๔๕), หน้า ๕๖-๕๙.

เชื่อว่าความฉลาดทางอารมณ์พัฒนาได้ตั้งแต่วัยเด็กไปจนถึงอายุ ๕๐ กว่าๆโดยมีจุดสูงสุดในช่วงอายุระหว่าง ๔๕-๕๕ ปี

๕. ประเมินได้ในนัยของความเหมาะสม มากกว่าจะเป็นเรื่องของความถูก-ผิด ขาว-ดำ ดี-ชั่วหรือการประเมินเป็นแต้มคะแนน ระดับความฉลาดทางอารมณ์ของบุคคลในการประเมินแต่ละครั้งอาจมีค่าที่ผันแปรได้ การประเมินความฉลาดทางอารมณ์ควรใช้เครื่องมือวัดหลายๆรูปแบบร่วมกัน

๖. มีหลายองค์ประกอบร่วม (Multifactorial) ความฉลาดทางอารมณ์เป็นผลมาจากการอบรมเลี้ยงดู ภาวะแวดล้อม วัฒนธรรม การเรียนรู้ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ปรากฏให้เห็นได้จากบุคลิกภาพที่มีผลต่อการพัฒนาสังคม อารมณ์ สติปัญญาของบุคคล และเป็นผลจากการเรียนรู้ภายในตนและภายนอกตน

จากแผนภาพจะเห็นได้ว่า การปลูกฝัง การพัฒนาความฉลาดทางอารมณ์ของแต่ละบุคคลนั้นเป็นกระบวนการสร้างที่ต้องใช้เวลา อันเป็นผลร่วมของปฏิสัมพันธ์ใน ๒ ลักษณะคือ การซึมซับเข้าสู่ตนกับการแสดงออกกับสิ่งแวดล้อมนอกตน การหล่อหลอมพัฒนาความฉลาดทางอารมณ์เป็นผลร่วมจากทั้ง ๔ ปัจจัย ได้แก่ การกำหนดคุณค่าภายในตน การดูดซึมซับ และการปรับตัว การขัดเกลานิสัยทางสังคม และการแสดงออกให้ปรากฏ

๗. ความสัมพันธ์ของความฉลาดทางอารมณ์กับเขาวนปัญญาไม่แน่นอน ไม่มีหลักประกันได้ว่าแต่ละคนที่มีเขาวนปัญญาสูง เมื่อรวมกลุ่มกันแล้วความฉลาดทางอารมณ์จะสูงตามไปด้วย การที่บุคคลมีเขาวนปัญญาสูงก็ไม่ได้เป็นหลักประกันว่าความฉลาดทางอารมณ์ของกลุ่มจะสูงตาม การที่แต่ละคนมีความฉลาดทางอารมณ์สูง ก็ไม่ได้ยืนยันว่าความฉลาดทางอารมณ์ของกลุ่มจะสูงตามไปด้วย แต่โดยภาพรวมผู้ที่มีความฉลาดทางอารมณ์สูงมักมีแนวโน้มจะมีเขาวนปัญญาสูงตามด้วย เพราะองค์ประกอบของความฉลาดทางอารมณ์จะช่วยเสริมให้คนเรียนรู้และแก้ปัญหาได้ดี

ลักษณะของคนที่มีความฉลาดทางอารมณ์สูง มีดังนี้^{๙๕}

๑. เป็นคนที่มีวุฒิภาวะทางอารมณ์
๒. มีการตัดสินใจดี
๓. สามารถควบคุมอารมณ์ตนเองได้
๔. มีความอดทน อดกลั้น
๕. ไม่หุนหัน พลันแกล่น

^{๙๕} สาธารณสุข, กระทรวง, กรมสุขภาพจิต, ๒๕๔๔ **คู่มือความฉลาดทางอารมณ์ฉบับปรับปรุง**, (นนทบุรี: ศูนย์สารนิเทศและประชาสัมพันธ์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑-๑๒.

๖. สามารถทนต่อความผิดหวังได้
๗. มีความสามารถในการเข้าใจอารมณ์ ความรู้สึกของผู้อื่น
๘. มีความเข้าใจต่อสถานการณ์ทางสังคม
๙. ไม่ท้อถอยหรือยอมแพ้ง่าย
๑๐. มีกำลังใจที่จะฝ่าฟันต่อสู้กับปัญหาชีวิตได้
๑๑. สามารถที่จะจัดการกับความเครียดได้ ไม่ปล่อยให้ความเครียดเกาะกุมจนทำอะไร

ไม่ถูก

กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข กล่าวถึงผู้มีระดับคุณภาพอารมณ์สูงจะมีลักษณะนิสัย ๑๐ ประการ ดังนี้^{๙๖}

๑. รับรู้อารมณ์ตนเองมากกว่าที่จะกล่าวโทษผู้อื่นหรือสถานการณ์
๒. สามารถแยกแยะระหว่างความคิดและความรู้สึกได้
๓. มีความรับผิดชอบต่อความรู้สึกของตนเอง ไม่โทษสิ่งต่างๆ
๔. รู้จักใช้ความรู้สึกเพื่อช่วยในการตัดสินใจ
๕. นับถือในความรู้สึกของผู้อื่น
๖. เมื่อถูกกระตุ้นให้โกรธจะสามารถควบคุมจิตใจไม่ให้โกรธและสามารถแปรให้เป็นพลังในทางสร้างสรรค์
๗. เข้าใจ เห็นอกเห็นใจและยอมรับในความรู้สึกของผู้อื่น
๘. รู้จักฝึกหาคคุณค่าในทางบวกจากอารมณ์ในทางลบ
๙. ไม่ชอบแนะนำ สั่ง ควบคุม วิพากษ์วิจารณ์ ตัดสินหรือสั่งสอนผู้อื่นเพราะเข้าใจ

ความรู้สึกของผู้ที่ได้รับการกระทำดังกล่าว

๑๐. หลีกเลี่ยงการปะทะอารมณ์กับคนที่ไม่ยอมรับหรือไม่เคารพความรู้สึกของผู้อื่น

แนวทางการพัฒนาความฉลาดทางอารมณ์ การพัฒนาความฉลาดทางอารมณ์เป็นหน้าที่ของนักการศึกษา นักจิตวิทยา พ่อแม่ ครูอาจารย์และผู้ที่เกี่ยวข้องกับเด็กจะต้องร่วมกันโดยพัฒนาเริ่มต้นจากรากฐานตั้งแต่วัยเด็ก นักการศึกษาจะต้องวางแผนพัฒนา โดยเริ่มต้นจากแผนการศึกษาชาติ หลักสูตร กิจกรรมการเรียนการสอน และกิจกรรมเสริมหลักสูตร พัฒนาครูอาจารย์ให้เข้าใจแนวทางการพัฒนาความฉลาดทางอารมณ์และจัดกิจกรรมที่เสริมสร้างความฉลาดทางอารมณ์ของเด็ก ซึ่งพ่อแม่และผู้เกี่ยวข้องก็ต้องเข้าใจและส่งเสริมด้วยเช่นกัน

^{๙๖} กระทรวง, กรมสุขภาพจิต, คู่มือความฉลาดทางอารมณ์ฉบับปรับปรุง, (นนทบุรี: ศูนย์สารนิเทศและประชาสัมพันธ์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๒-๑๓.

Goleman (Goleman) ได้เสนอแนะวิธีพัฒนาอารมณ์ไว้ ๕ ประการ ดังนี้^{๙๗}

๑. การรู้จักอารมณ์ตนเอง เป็นองค์ประกอบสำคัญเบื้องต้นที่จะนำไปสู่การควบคุมอารมณ์และการแสดงออกที่เหมาะสม การรู้จักอารมณ์ของตนเอง เริ่มจากการรู้ตัวหรือการมีสติตามปกติเมื่อคนเกิดอารมณ์ใด ๆ ขึ้น เราจะตกอยู่ในภาวะใดภาวะหนึ่งใน ๓ ภาวะได้แก่ การถูกครอบงำด้วยอารมณ์ ไม่สามารถฝืนอารมณ์ได้ และแสดงพฤติกรรมไปตามสภาพอารมณ์ การไม่ยินดียินร้ายกับอารมณ์ที่เกิดขึ้นหรือละเลยไม่สนใจเพื่อบรรเทาการแสดงอารมณ์ และการรู้เท่าทันอารมณ์ซึ่งการรู้ตัวนี้จะมีพลังเหนือความรู้สึกและอารมณ์ที่ไม่ดีต่างๆ รู้ว่าในสภาพอารมณ์นี้ควรจะทำอะไรจึงจะเหมาะสมที่สุด แนวทางในการพัฒนาการรู้จักอารมณ์ตนเอง ทำได้ดังนี้ คือ

๑.๑ ให้เวลาทบทวนอารมณ์ของตนเอง ทบทวนลักษณะการแสดงออกทางอารมณ์และผลย้อนกลับจากการแสดงอารมณ์ว่า รู้สึกพอใจ ไม่พอใจ คิดว่าเหมาะสมหรือไม่เหมาะสม ถ้ารู้สึกว่าพอใจและเหมาะสมแล้ว ต้องแน่ใจว่าไม่ได้เข้าข้างตนเอง แล้วใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อไป

๑.๒ ฝึกให้เกิดการรู้ตัวเสมอและมีสติอยู่กับการรู้ตัว โดยให้รู้ว่าการรู้ตัวอย่างไรกับตัวเองหรือสิ่งที่เกิดขึ้นรอบ ๆ ตัว รู้สึกสบายใจ ไม่สบายใจ คิดอย่างไรกับความรูสึกนั้น และความคิดความรูสึกนั้นมีผลอย่างไรกับการแสดงออกของตนเอง

๒. การจัดการกับอารมณ์ของตนเอง เป็นความสามารถควบคุมอารมณ์และการแสดงออกทางอารมณ์ทั้งดีและไม่ดีได้อย่างเหมาะสมกับบุคคล สถานที่เวลาและสถานการณ์ การจะจัดการกับอารมณ์ได้อย่างเหมาะสมเพียงใดขึ้นอยู่กับการสามารถควบคุมอารมณ์ ไม่แสดงออกทันที สามารถอธิบายได้อย่างสมเหตุสมผลถึงการเกิดอารมณ์ การแสดงพฤติกรรมที่มีผลย้อนกลับในทางบวก แนวทางในการฝึกการจัดการกับอารมณ์ของตนเอง ได้แก่

๒.๑ ทบทวนสิ่งที่ทำลงไปเพื่อตอบสนองอารมณ์ที่เกิดขึ้นและพิจารณาผลที่ตามมา

๒.๒ เตรียมการในการแสดงอารมณ์ ฝึกการสั่งตัวเองว่าจะทำ อะไรและจะไม่ทำ อะไร

๒.๓ ฝึกการรับรู้สิ่งต่างๆที่เกิดขึ้น ที่ต้องเกี่ยวข้องในด้านดี มอง – ฟังสิ่งดีสร้างอารมณ์ให้แจ่มใส เกิดความสบายใจ

๒.๔ ฝึกการสร้างความรู้สึกที่ดีต่อตนเอง ผู้อื่นและสิ่งอื่นที่อยู่รอบตัว

๒.๕ ฝึกการมองหาประโยชน์หรือโอกาสจากอุปสรรค โดยการเปลี่ยนมุมมองในแง่ดีโดยคิดว่าเป็นสิ่งท้าทายและมีทางเลือกมากกว่าหนทาง

^{๙๗} สาธารณสุข, กระทรวง, กรมสุขภาพจิต, ๒๕๔๖, **คู่มือคลายเครียด**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๗๕-๗๗.

๒.๖ ฝึกการผ่อนคลายความเครียดโดยเลือกวิธีที่เหมาะสมกับตนเอง การจัดการอารมณ์ได้อย่างเหมาะสมจะทำให้สบายใจ มีผลต่อความสำเร็จ ความสุขในการทำงานและการอยู่ร่วมกับผู้อื่น

๓. การสร้างแรงจูงใจให้ให้ตนเอง เป็นการมองแง่ดีของสิ่งต่างๆที่เกิดขึ้นและสร้างความเชื่อมั่นว่าเราสามารถอยู่กับสิ่งนั้นได้ สามารถทำได้เพื่อให้เกิดกำลังใจที่จะสร้างสรรค์ในสิ่งที่ดี มุ่งไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้แนวทางในการสร้างแรงจูงใจให้กับตนเอง คือ

๓.๑ ทบทวนว่าสิ่งสำคัญในชีวิตมีอะไรบ้าง ให้จัดลำดับความสำคัญของความต้องการ อยากได้ อยากมี อยากเป็น แล้วพิจารณาว่าการที่จะบรรลุสิ่งที่ต้องการมีความเป็นไปได้และไม่ได้

๓.๒ นำความต้องการที่เป็นไปได้และเกิดประโยชน์มาตั้งเป้าหมายที่ชัดเจนแล้ววางขั้นตอนที่จะมุ่งไปสู่เป้าหมายนั้น

๓.๓ ในการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย ระวังอย่าให้ไขว้เขวออกนอกทาง

๓.๔ ต้องลดความสมบูรณ์แบบในตัวลง ไม่ใช่ทำทุกอย่างดีที่สุดต้องไม่มีผิดพลาดเลยฝึกความยืดหยุ่นในอารมณ์ เพื่อไม่ให้เครียดและผิดหวัง

๓.๕ ฝึกการมองหาประโยชน์จากอุปสรรคเพื่อสร้างความรู้สึที่ดีๆ ที่จะพลังให้เกิดสิ่งดีอื่นๆต่อไป

๓.๖ ฝึกสร้างทัศนคติที่ดี หามุมมองที่ดีในเรื่องที่เราไม่พอใจ มองปัญหาเป็นการเรียนรู้ เป็นการเพิ่มพลังและแรงจูงใจให้ตนเอง

๓.๗ หมั่นสร้างความหมายในชีวิตแก่ตนเอง นึกถึงสิ่งที่สร้างความภูมิใจแม้เล็กน้อยๆ พยายามใช้สิ่งดีในตนสร้างให้เกิดคุณค่าทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น

๓.๘ ให้กำลังใจตนเอง คิดว่าเราทำได้ เราจะทำ และลงมือทำ

๔. การหยั่งรู้อารมณ์ผู้อื่น เป็นความสามารถในการรับรู้อารมณ์ ความรู้สึก เข้าใจเห็นใจผู้อื่นสามารถปรับความสมดุลของอารมณ์ตนเองและตอบสนองต่อผู้อื่นได้อย่างสอดคล้องกัน รู้อารมณ์ผู้อื่นและสามารถเข้าใจได้จะทำให้เรารู้ช่องทางที่จะโน้มน้าวใจผู้อื่นให้ทำสิ่งที่เราต้องการได้ การฝึกอบรมด้านนี้จะต้องพยายามนึกถึงผู้อื่นพอๆกับการนึกถึงตนเองจึงจะรับรู้ความรู้สึกผู้อื่นได้ดี แนวทางการฝึกการหยั่งรู้อารมณ์ผู้อื่น คือ

๔.๑ สนใจการแสดงออกของผู้อื่น โดยการสังเกตสีหน้า แววตา ท่าทาง การพูดน้ำเสียง ตลอดจนการแสดงออกอื่นๆ

๔.๒ อ่านอารมณ์ความรู้สึกของผู้อื่นจากสิ่งที่สังเกตเห็นว่าเขามีความรู้สึกใด โดยการถาม แต่ต้องทำในสภาพเหมาะสม มิฉะนั้นจะเป็นการทำลายความรู้สึกกันได้

๔.๓ ทำความเข้าใจอารมณ์ ความรู้สึกของบุคคลตามสภาพที่เผชิญอยู่หรือที่เรียกว่าเอาใจเขามาใส่ใจเรา

๔.๔ แสดงการตอบสนองอารมณ์ในลักษณะที่เป็นการแสดงว่าเข้าใจเห็นใจกัน ทำให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกที่ดีต่อกัน

๕. การรักษาสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน เป็นความสามารถในการอยู่ร่วมกัน ทำงานร่วมกับผู้อื่นโดยมีสัมพันธภาพที่ดีต่อกันและสร้างสรรค์ผลงานที่เป็นประโยชน์ มีความสามารถและทักษะในการอยู่ร่วมกันและทำงานร่วมกับบุคคลต่างๆได้อย่างราบรื่น แนวทางในการพัฒนาการรักษาสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน คือ

๕.๑ สร้างอารมณ์ที่ดีต่อกัน ฝึกการสร้างความรู้สึกที่ดีต่อผู้อื่น เข้าใจ เห็นใจผู้อื่น ซึ่งจะทำให้การเริ่มต้นของการมีสัมพันธภาพที่ดีเกิดขึ้น

๕.๒ ฝึกการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ สร้างความเข้าใจที่ตรงกันชัดเจน ฝึกการเป็นผู้ฟังและผู้พูดที่ดี รวมทั้งคำนึงถึงความรู้สึกของผู้รับการสื่อสารด้วย

๕.๓ ฝึกการแสดงน้ำใจ เอื้อเฟื้อ รู้จักการให้ การรับ การแลกเปลี่ยนให้เกิดคุณค่าและประโยชน์สำหรับตนเองและบุคคลที่เกี่ยวข้อง

๕.๔ ฝึกการให้เกียรติผู้อื่นอย่างจริงจัง ให้การยอมรับเพราะจะทำให้ผู้รับมีความภูมิใจ และมีความรู้สึกที่ดีตอบแทนมา

๕.๕ ฝึกการแสดงความชื่นชอบ ชื่นชมและให้กำลังใจซึ่งกันและกันตามวาระที่เหมาะสม

การจะเกิดผลอย่างแท้จริงต้องอาศัยความมุ่งมั่น อดทนและต้องอาศัยเวลา หากได้ลองนำวิธีต่างๆที่เหมาะสมไปทดลองปฏิบัติ จะเห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับตนเอง ทั้งทางด้านอารมณ์ความคิด และพฤติกรรมที่จะมีผลต่อความสำเร็จและความสุขในชีวิต

ทศพร ประเสริฐสุข^{๙๘} ได้เสนอแนวทางการพัฒนาความฉลาดทางอารมณ์ ดังนี้

๑. ฝึกให้เด็กรู้จักคุณค่าของตนตามความเป็นจริงให้มองตนเองอย่างตระหนักรู้ มองตนเองในแง่ดี รู้สึกดีกับชีวิต สามารถชื่นชมตนเองได้ เป็นการฝึกให้รู้จักอารมณ์ตนเอง

๒. รู้จักแยกแยะอารมณ์ของตนว่าและเลือกแสดงออกทางอารมณ์ได้อย่างเหมาะสม

๓. รู้จักปฏิบัติตามกฎระเบียบของสังคมด้วยความเต็มใจ ซึ่งครู พ่อแม่ ต้องเป็นผู้นำในการฝึกและทำตัวให้เป็นตัวอย่างที่ดีให้เลียนแบบ และให้กำลังใจเมื่อเด็กทำตามระเบียบ

^{๙๘} ทศพร ประเสริฐสุข, ความเฉลียวฉลาดทางอารมณ์กับการศึกษา **รวมบทความทางวิชาการเรื่อง EQ, ชมรมผู้สนใจจิต. Z**, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๓), หน้า ๕๗-๕๘.

๔. รู้จักเข้าใจธรรมชาติอารมณ์ของตนเอง จำแนกแยกแยะได้ว่าอารมณ์ใดที่เป็นคุณแก่ตนและอารมณ์ใดจะเป็นโทษแก่ตนเอง โรงเรียนและสถานศึกษาควรมีอาจารย์ผู้ทำหน้าที่แนะแนวที่จะให้คำปรึกษาแก่เด็ก

๕. การรู้จักบริหารจัดการกับอารมณ์ของตนเองได้ เพื่อให้รู้ว่าอารมณ์เกิดได้ทุกอย่าง แต่ไม่สามารถแสดงอารมณ์ทุกอย่างได้ ฝึกความสามารถในการควบคุมอารมณ์และการแสดงออกได้อย่างเหมาะสม ทั้งอารมณ์ดีและอารมณ์ไม่ดี เพื่อให้เกิดความสมดุลในการจัดการกับอารมณ์ของตนเอง รู้จักแสดงออกทางอารมณ์ ระบายอารมณ์ได้อย่างเหมาะสม ฝึกความสามารถในการผ่อนคลายความเครียดเช่น การผ่อนคลายกล้ามเนื้อ การร้องเพลง เป็นต้น

๖. การแสดงออกทางอารมณ์ที่เหมาะสมโดยคำนึงถึงสีหน้า ท่าทางและคำพูด

๗. รู้จักหยุดการแสดงอารมณ์ที่ไม่ดี ความสามารถในการไตร่ตรองก่อนแสดงออกและสามารถที่จะอดทนรอคอยที่จะแสดงพฤติกรรมได้

๘. ฝึกการสร้างแรงจูงใจให้เกิดกับตน แรงจูงใจที่สำคัญคือแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์และแรงจูงใจใฝ่สัมพันธ์

๙. ฝึกความสามารถในการหยั่งรู้อารมณ์ผู้อื่น สามารถรับรู้อารมณ์และความรู้สึกของผู้อื่นเพื่อให้เกิดความเข้าใจและเห็นอกเห็นใจผู้อื่น จะต้องฝึกให้นึกถึงผู้อื่นที่เรียกว่าเอาใจเขามาใส่ใจเราฝึกการสังเกต การตรวจสอบอารมณ์

๑๐. ฝึกทางด้านมนุษยสัมพันธ์ การแสดงน้ำใจ เอื้ออาทร เห็นคุณค่าของตนเองและผู้อื่น ฝึกการให้เกียรติผู้อื่นด้วยความจริงใจ สามารถแสดงความชื่นชมชื่นชมให้กำลังใจซึ่งกันและกันได้

นอกจากนี้ วีระวัฒน์ ปันนิตามัย ได้เสนอกลยุทธ์ในกระบวนการพัฒนาทักษะทางความฉลาดทางอารมณ์ให้แก่เด็ก ดังนี้^{๙๙}

๑. หลีกเลี่ยงการวิพากษ์ตำหนิ การบั่นทอนขวัญและกำลังใจ การไม่เคารพสิทธิส่วนบุคคล
๒. อธิบายด้วยเหตุผล ด้วยความใจเย็นและอดทน ให้คำชมในสิ่งที่ทำได้ดี
๓. ระมัดระวังสิ่งที่พ่อแม่คิดว่าลูกควรเป็น ควรทำ เช่นนั้นเช่นนี้ดังที่ตนคาดหวังให้ได้
๔. เข้าใจภูมิหลังความรู้สึก บุคลิกที่เป็นแบบฉบับของเด็กแต่ละคนที่แตกต่างกัน เล็งเห็นได้ว่าเด็กมีแนวโน้มที่จะรู้สึกหรือแสดงออกเช่นไรบ้าง
๕. หลีกเลี่ยงการเข้าข้างฝ่ายที่เป็นปฏิปักษ์ตามความรู้สึกของเด็ก

^{๙๙} วีระวัฒน์ ปันนิตามัย, เขาวงกตอารมณ์ (EQ) : ดัชนีวัดความสุขและความสำเร็จของชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เอ็กซ์เพอร์เน็ท, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕-๑๗.

๖. หยุดคิดว่าหากเหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นกับตนในฐานะผู้ใหญ่จะควบคุมหรือแสดงออกอย่างไร

๗. ยำนำนแนวทางแก้ไขของตนไปตัดสินใจให้เด็กยอมรับถือปฏิบัติ

๘. เคารพในความเป็นปัจเจกชนของเด็ก ให้คำแนะนำ ให้ข้อมูล เคารพในความคิดและเหตุผล

๙. พุดคุยถึงประสบการณ์เดิม ความรู้สึก จินตนาการของตนในการบริหารจัดการอารมณ์

๑๐. ซื่อตรง เปิดเผย บอกความจริงแก่เด็ก อย่าสร้างเรื่องขึ้นมา

๑๑. ให้โอกาสเด็กได้เผชิญกับเหตุการณ์ที่จะเป็นตัวอย่างสอนใจ เตือนสติ รู้จักผลของการควบคุมอารมณ์ได้ในลักษณะต่างกันไป อาจให้เห็นตัวอย่างของชีวิตจริง ในภาพยนตร์ ละคร และวรรณกรรมต่าง ๆ

๑๒. อดทนต่อการฝึกทักษะทางอารมณ์แก่เด็ก ฝึกให้รู้จักขอโทษเมื่อผิดมารยาททางสังคม

๑๓. จำกัดบทบาทการให้ความช่วยเหลือเด็กแต่ละคนได้อย่างเหมาะสมว่าควรหยุดเมื่อใด

๑๔. เชื่อมั่นในผลของพัฒนาการเติบโตของมนุษย์ว่า เด็กจะเรียนรู้ได้มากขึ้นเมื่อเขาเติบโต

ทศพร ประเสริฐสุข ได้กล่าวไว้ว่า สถาบันการศึกษา สังคม ครอบครัวสามารถมีส่วนร่วมที่จะพัฒนาความฉลาดทางอารมณ์ของคนในสังคมได้ วัตถุประสงค์ของการพัฒนาความฉลาดทางอารมณ์ประกอบด้วย^{๑๐๐}

๑. เพื่อพัฒนาให้เด็กและเยาวชนเป็นผู้ที่มีบุคลิกภาพดีมีวุฒิภาวะทางอารมณ์

๒. พัฒนาครู บุคลากรทางการศึกษาให้เป็นผู้ที่มีความฉลาดทางอารมณ์ เพื่อเป็นตัวอย่างที่ดี

๓. พัฒนาการมองโลกในแง่ดีอันเป็นพื้นฐานของการพัฒนาความคิด ความรู้สึก และทัศนคติในการทำงานร่วมกับผู้อื่น

๔. พัฒนาสัมพันธภาพระหว่างบุคคล การสื่อความหมายเพื่อเป็นทักษะทางสังคมที่สำคัญ

^{๑๐๐} ทศพร ประเสริฐสุข, ความเฉลียวฉลาดทางอารมณ์กับการศึกษา *รวมบทความทางวิชาการเรื่อง EQ, ชมรมผู้สนใจอี.คิว*, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๓), หน้า ๔๒.

๕. พัฒนาความสามารถในการรับรู้ ความเข้าใจ ความรู้สึก ความคิด และอารมณ์ของตนเองได้

๖. พัฒนาความซื่อตรงซื่อสัตย์ รักษาคำมั่น ตรงไปตรงมาซึ่งเป็นลักษณะที่สังคมปรารถนา

๗. พัฒนาความสามารถในการควบคุมอารมณ์ สามารถจัดการทางอารมณ์ในสถานการณ์ต่างๆ

๘. พัฒนาแรงจูงใจในตนเอง แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์

๙. พัฒนาความสามารถในการเข้าใจรู้เท่าทันอารมณ์ความรู้สึกของผู้อื่น เอาใจเขามาใส่ใจเรา

๑๐. พัฒนาการควบคุมตนเอง ซึ่งเป็นการปรับพฤติกรรมของตนให้เหมาะสม

๑๑. พัฒนาจิตใจใฝ่บริการอันเป็นรากฐานสันติสุขในสังคม

๑๒. พัฒนาความสามารถในการบริหารความขัดแย้ง

๑๓. พัฒนาความรู้สึกเข้าถึงมนุษย์และความเป็นมนุษย์ รู้จักชื่นชมงาน มีความละเอียดอ่อนเพื่อสร้างสภาวะทางอารมณ์ให้เป็นคนมีอารมณ์ดี

๑๔. พัฒนาความมีคุณธรรมในทางจิตวิทยา เชื่อว่า ความฉลาดทางอารมณ์เป็นสิ่งที่พัฒนาได้ กรมสุขภาพจิตได้เสนอแนวทางการพัฒนาความฉลาดทางอารมณ์สำหรับตนเอง ดังนี้

๑. รู้ตัว รู้ตน หมายถึง ความเป็นไปได้ของตน รวมทั้งรู้จุดเด่นจุดด้อย รู้เท่าทันอารมณ์ รู้สาเหตุที่ทำให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกนั้นๆ รู้ว่าผลที่ตามมาเป็นอย่างไรประเมินความสามารถตนได้อย่างเป็นจริงและนำมาใช้ได้อย่างเหมาะสม

๒. รู้ตน รู้ควร หมายถึง ความสามารถในการจัดการความรู้สึกของตนเอง สามารถควบคุมตนให้ทำในสิ่งที่ถูกที่ควร มีความรับผิดชอบ ใจกว้าง รับฟังความคิดเห็น ตลอดจนปรับตัว

๓. รู้สร้างกำลังใจ หมายถึง มีแรงบันดาลใจที่เกิดความพยายามก้าวสู่เป้าหมายโดยไม่ท้อถอยมองโลกในแง่ดี และพยายามหาทางแก้ไขปัญหจนถึงที่สุด

คนที่มีความฉลาดทางอารมณ์สูง จะเป็นคนที่สามารถรับรู้เข้าใจ จัดการอารมณ์ตนได้ รวมทั้งเข้าใจผู้อื่นจึงมักจะประสบความสำเร็จ มีความพึงพอใจในชีวิต สามารถที่จะสร้างสรรค์งานใหม่ๆได้

การวัดความฉลาดทางอารมณ์ การวัดหรือการประเมินความฉลาดทางอารมณ์มีความสำคัญอย่างยิ่ง เป็นเสมือนกระจกเงาที่จะสะท้อนตัวเรา การประเมินตนเองได้ตามจริง รู้

จุดเด่นจุดด้อยของตนได้ถูกต้องจะสามารถแสวงหาและสนองต่อความต้องการของตนเองได้^{๑๐๑} โดยเฉพาะการเป็นสมาชิกของสังคมในปัจจุบัน การรู้จักอารมณ์ของตนเองมากเท่าไรจะทำให้มองเห็นคุณค่าของตนเองมากขึ้นตามมไปด้วย นอกจากนั้น ยังทำให้การดำรงชีวิตในสังคมมีความสมบูรณ์และพร้อมแบ่งปันความสุขให้แก่บุคคลรอบข้าง ดังนั้น แบบวัดหรือแบบประเมินความฉลาดทางอารมณ์จึงนับว่ามีส่วนสำคัญอย่างยิ่ง^{๑๐๒}

คันสนีย์ วรรณางกูล^{๑๐๓} ให้แนวคิดที่ว่า ความฉลาดทางอารมณ์ของแต่ละบุคคลจะเป็นอย่างไร มีมากน้อย ควรต้องมีการวัดระดับค่า ออกมาในรูปแบบของเครื่องมือที่เชื่อถือได้ เนื่องจากแนวคิดในเรื่องความฉลาดทางอารมณ์หรือ EQ เป็นแนวคิดพัฒนามาหลัง IQ และยังไม่มีเครื่องมือวัดชัดเจนและได้รับการยอมรับ อีกทั้งการวัด EQ ออกมาเป็นตัวเลขตามแบบ IQ เป็นเรื่องยาก เนื่องจากอารมณ์มีองค์ประกอบมากและมีการแปรผันไปตามสถานการณ์ ดังที่ อรพินทร์ ชูชม^{๑๐๔} ได้สรุปแนวคิดการวัด EQ ตามกลุ่มนักทฤษฎีแต่ละกลุ่ม ดังนี้

การวัดตามแนวกลุ่มสโลเวย์ (Salovey) การวัดความฉลาดทางอารมณ์เป็นลักษณะการรายงานตนเอง ชนิดมาตราส่วนประเมินค่า ๕ ระดับ โดย ๑ แทน “ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง” และ ๕ แทน “เห็นด้วยอย่างยิ่ง” มีจำนวนทั้งหมด ๓๓ ข้อ ประกอบด้วย กลุ่มการประเมินค่าและแสดงออกของอารมณ์จำนวน ๑๓ ข้อ กลุ่มการจัดระบบอารมณ์ จำนวน ๑๐ ข้อ และกลุ่มการใช้ประโยชน์ทางอารมณ์จำนวน ๑๐ ข้อ มาตราการวัดความฉลาดทางอารมณ์ มีค่าความเชื่อมั่นชนิดความสอดคล้องภายในแอลฟาของครอนบัค เท่ากับ .๙๐ และมีค่าความเชื่อมั่นชนิดการสอบซ้ำ (สอบซ้ำภายใน ๒ สัปดาห์) เท่ากับ .๗๘ จากการตรวจสอบความเที่ยงตรง พบว่า มาตราวัดความฉลาดทางอารมณ์ฉบับนี้มีความสัมพันธ์กับโครงสร้างที่เกี่ยวข้องทางทฤษฎี ได้แก่การเอาใจใส่

^{๑๐๑} ช่อเพชร เบ้าเงิน, การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเพื่อเสริมสร้างความสามารถทางอารมณ์ด้านตระหนักรู้ตนเองของผู้บริหารสถานศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษา จังหวัดสมุทรสาคร, วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษาดุสิตบัณฑิต สาขาการบริหารการศึกษาบัณฑิตวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๔๕), หน้า ๙.

^{๑๐๒} นุกูล ธรรมจง, บรรณนิทัศน์เรื่องความฉลาดทางอารมณ์ที่เกี่ยวข้องกับผู้บริหาร, สารนิพนธ์ปริญญาศึกษามหาบัณฑิตวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔.

^{๑๐๓} คันสนีย์ วรรณางกูล, EQ, ของคุณเป็นอย่างไร, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เอ็กซ์เปอร์เน็ท, ๒๕๔๔), หน้า ๑๐.

^{๑๐๔} อรพินทร์ ชูชม, สถานภาพการวัด EQ, วารสารพฤติกรรมศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๔๒), หน้า ๖๗-๗๖.

ความรู้สึกความชัดเจนในความรู้สึกการปรับปรุงสภาวะอารมณ์ การมองโลกในแง่ดี และการอดกลั้น มาตราวัดนี้สามารถพยากรณ์ผลการเรียนของนิสิตปีหนึ่งได้ นักจิตวิทยาบำบัดได้คะแนนสูงกว่าผู้รับการบำบัด นักโทษหญิงได้คะแนนสูงกว่านักโทษชาย ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยเรื่องทักษะทางอารมณ์ที่มีมาก่อนหน้านี้

การวัดตามแนวของบาร์ออน (Bar On) บาร์ออนได้ใช้เวลากว่า ๑๖ ปีในการศึกษาเรื่องแบบทดสอบ EQ และได้สร้างเครื่องมือวัด ชื่อ Emotional Quotient Inventory (EQ) เพื่อต้องการเป็นเครื่องมือที่สร้างฐานทางอารมณ์ ใช้ในการจัดสรรคนให้เหมาะกับอาชีพ หรือเพื่อใช้บ่งชี้ในด้านที่ยังมีปัญหาเพื่อการปรับปรุง แบบทดสอบนี้จึงมีคุณค่าสำหรับการวางแผนงาน เช่น คนที่ได้คะแนนสูงในการมองโลกในแง่ดี จะเป็นดัชนีบ่งชี้ว่า จะประสบความสำเร็จในงานบางอย่าง เช่น เป็นพนักงานขาย คนที่ได้คะแนนสูงการจัดการความเครียดน่าจะทำงานได้ดี แต่แบบทดสอบนี้ยังไม่มีที่ยืนยันกับการพยากรณ์ความสำเร็จในอาชีพ

การวัดตามแนวของโกลแมน (Goleman) โกลแมน (Goleman) ได้สร้างแบบทดสอบความฉลาดทางอารมณ์ซึ่งประกอบด้วยข้อคำถาม ๑๐ ข้อ แต่ละข้อคำถามผู้ตอบต้องระบุคำตอบที่กำหนดตามสถานการณ์จำลอง การวัดความสามารถทางอารมณ์ของโกลแมน มีความสัมพันธ์กับความเข้าใจผู้อื่นและการควบคุมทางอารมณ์ นอกจากนี้มีเนื้อหาที่คาบเกี่ยวกับองค์ประกอบที่สามของแบบทดสอบ MEIS ได้แก่ การจัดการกับอารมณ์ อย่างไรก็ตามมาตรวัดนี้ไม่ได้ใช้มากนักในงานวิจัย

การวัดตามแนวของกรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข^{๑๐๕} การวัด EQ ยังไม่มีแบบที่แน่นอนเป็นเพียงการประเมิน เพื่อให้มองเห็นความบกพร่องของความสามารถทางด้านอารมณ์ที่ต้องพัฒนาแก้ไขจึงได้พัฒนาแบบประเมินความฉลาดทางอารมณ์ให้เหมาะสมกับคนไทย โดยประเมินด้านหลัก ๓ ด้านคือ ด้านความดี ความเก่งและความสุข ลักษณะของแบบประเมิน มีคำถามทั้งหมด ๕๒ ข้อ ซึ่งมีองค์ประกอบและคุณสมบัติที่ต้องการประเมินดังต่อไปนี้

๑. ด้านดี หมายถึง ความสามารถในการควบคุมอารมณ์ และความต้องการของตนเอง รู้จักเห็นใจผู้อื่น มีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ซึ่งแบ่งเป็นองค์ประกอบย่อยและคุณสมบัติที่ต้องการวัดคือ

๑.๑ ควบคุมอารมณ์และความต้องการของตนเอง ได้แก่ รู้อารมณ์และความต้องการของตนเอง ควบคุมอารมณ์ได้ และแสดงออกอย่างเหมาะสม

^{๑๐๕} สาธารณสุข, กระทรวง, กรมสุขภาพจิต, คู่มือความฉลาดทางอารมณ์ฉบับปรับปรุง, (นนทบุรี: ศูนย์สารนิเทศและประชาสัมพันธ์, ๒๕๔๔), หน้า ๖.

๑.๒ เห็นใจผู้อื่น ได้แก่ ใส่ใจผู้อื่น เข้าใจและยอมรับผู้อื่น และแสดงความเห็นใจอย่างเหมาะสม

๑.๓ รับผิดชอบ ได้แก่ รู้จักให้ รู้จักรับผิดชอบ ให้อภัย และเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม

๒. ด้านเก่ง หมายถึง ความสามารถในการรู้จักตนเอง มีแรงจูงใจ สามารถตัดสินใจ แก้ปัญหาและแสดงออกได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งการมีสัมพันธภาพที่ดีกับผู้อื่น แบ่งเป็น องค์ประกอบย่อยและคุณสมบัติที่ต้องการวัด คือ

๒.๑ รู้จักและมีแรงจูงใจในตนเอง ได้แก่ รู้จักศักยภาพของตน สร้างขวัญและกำลังใจและมีความมุ่งมั่นไปสู่เป้าหมาย

๒.๒ ตัดสินใจและแก้ปัญหา ได้แก่ รับรู้และเข้าใจปัญหา มีขั้นตอนในการแก้ปัญหาและมีความยืดหยุ่น

๒.๓ มีสัมพันธภาพที่ดีกับผู้อื่น ได้แก่ สร้างสัมพันธภาพที่ดีได้ กล้าแสดงออกอย่างเหมาะสม และกล้าแสดงความคิดเห็นที่ขัดแย้งได้อย่างสร้างสรรค์

๓. ด้านสุข หมายถึง ความสามารถในการดำเนินชีวิตอย่างเป็นสุข ซึ่งแบ่งเป็น องค์ประกอบย่อยและคุณสมบัติที่ต้องการวัดคือ

๓.๑ ภูมิใจในตนเอง ได้แก่ เห็นคุณค่าในตนเอง และเชื่อมั่นในตนเอง

๓.๒ พึงพอใจในชีวิต ได้แก่ มองโลกในแง่ดี มีอารมณ์ขัน และพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่

๓.๓ มีความสุขสงบทางใจ ได้แก่ มีกิจกรรมที่สร้างความสุข รู้จักผ่อนคลาย และมีความสุขสงบทางใจ

จะเห็นได้ว่า การประเมินความฉลาดทางอารมณ์โดยหลักการแล้วสามารถประเมินได้ ๒ แบบ^{๑๐๖} คือ เครื่องมือที่เป็นปรนัย (Objective Measures) ได้แก่แบบทดสอบหรือ แบบสอบถาม แบบประเมิน และเครื่องมือที่เป็นแบบวัดเชิงอัตวิสัย (Subjective Measures) ซึ่งเป็นการให้ รายงานตนเองหรือให้แสดงความรู้สึก เช่น การสัมภาษณ์ การสังเกต การรายงานตนเองโดยการ เขียนบันทึก การรายงานความรู้สึกต่อสิ่งเร้า ด้วยเหตุที่การประเมินความฉลาดทางอารมณ์เป็น คุณลักษณะทางด้านจิตพิสัย สามารถวัดได้หลายทาง จึงควรใช้หลายวิธีประกอบกันเพื่อให้แน่ใจว่า ผลการประเมินที่ได้มีความเที่ยงตรงและมีความสอดคล้องกันในระดับต่างๆ

^{๑๐๖} (วิระวัฒน์ ปันนิตามัย, เขาวานอารมณ์ (EQ) : ดัชนีวัดความสุขและความสำเร็จของชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เอ็กซ์เปอร์เน็ท, ๒๕๔๕), หน้า ๘๒.

วีระวัฒน์ ปันนิตามัย^{๑๐๗} ได้รวบรวมแนวทางในการประเมินความฉลาดทางอารมณ์ไว้ดังนี้

๑. การประเมินด้านแรงจูงใจภายในบุคคล (Intrapersonal Motivation) เป็นการประเมินแรงจูงใจในตัวบุคคลที่ผลักดันให้แสดงพฤติกรรม เกิดความรู้สึกหรือภาวะอารมณ์ แรงบันดาลใจให้แสดงออก โดยอาจมีสิ่งเร้ากระตุ้นความรู้สึกนึกคิด อาทิ การเขียนเรียงความ การตอบข้อความให้สมบูรณ์ การเขียนบันทึกประจำวัน การให้เล่าเหตุการณ์ที่ฝังใจหรือเคยประสบมาโดยให้เขียนเล่าถึงสถานการณ์ต่างๆ ที่ทำให้เกิดความรู้สึก ๓ ประการ ได้แก่ ดีใจ โลงใจ และเสียใจ ทั้งนี้ผู้ประเมินต้องระมัดระวังในการกำหนดคำตอบที่ถูกต้อง ซึ่งการประเมินด้วยแนวทางนี้จำเป็นต้องใช้ผู้ประเมินที่มีประสบการณ์และเชี่ยวชาญด้านพฤติกรรมศาสตร์ และความฉลาดทางอารมณ์เป็นอย่างดี

๒. การใช้เทคนิคเหตุการณ์สำคัญ (The Critical Incident Technique) เป็นการวิเคราะห์พฤติกรรมเชิงคุณภาพ โดยให้ผู้เล่าบรรยายหรือเขียนเล่าเหตุการณ์ที่แสดงถึงถึง ความคิด ความรู้สึกและการแสดงออกที่เกี่ยวกับความฉลาดทางอารมณ์ ในระดับต่างๆ แล้วให้เลือกเรียงลำดับพฤติกรรมที่ผู้ตอบเคยปฏิบัติหรือมีความตั้งใจจะปฏิบัติ เพื่อนำคะแนนมาประมวลสรุปอ้างอิงถึงระดับความฉลาดทางอารมณ์ของผู้ตอบ ข้อดีของวิธีนี้ คือ มุ่งให้กรอบที่เป็นแนวทางเดียวกันกับผู้ตอบทุกคน บางทีก็เปิดโอกาสให้เลือกเขียนตอบแต่ละตัวเลือก จึงมีความเป็นไปได้ในระดับต่างๆ กัน มากบ้างน้อยบ้าง โดยไม่คำนึงถึงความถูกต้อง และยังสามารถใช้ได้หลายเป้าหมาย ไม่ว่าจะเป็นการจัดวางบุคคลให้เหมาะสมกับตำแหน่ง เพื่อการพัฒนาบุคคล ผู้ตอบที่ไม่มีประสบการณ์โดยตรงก็สามารถตอบได้ ข้อเสีย คือ อาจมีการบิดเบือนสร้างภาพขึ้นมาได้ และเกณฑ์การให้คะแนนในแต่ละข้อยังไม่เป็นที่ยอมรับ ซึ่งมีผลต่อระดับคะแนนความฉลาดทางอารมณ์

๓. สถานการณ์จำลอง (Simulation) เป็นการกำหนดเหตุการณ์ให้มีความสมจริงใกล้เคียงกับเหตุการณ์ที่เป็นสิ่งเร้า เพื่อกระตุ้นให้บุคคลแสดงพฤติกรรมที่สะท้อนถึงความรู้สึก และภาวะอารมณ์ต่างๆ ของตนเองออกมา โดยมีอาจเสแสร้งหรือแกล้งปฏิบัติได้ เช่น การรายงานความรู้สึกจากสิ่งเร้าต่างๆ โดยจัดสถานการณ์จำลอง มีการกำหนดระดับความยาก หรือบทบาทให้กับผู้ปฏิบัติด้วยก็ได้ ข้อดีของสถานการณ์จำลอง คือ เป็นการกระตุ้น หรือดึงพฤติกรรมภาวะอารมณ์ในขณะเดียวกันก็เปิดโอกาสให้แสดงความเป็นตัวตนตามธรรมชาติออกมา ส่วนข้อเสียคือ ใช้เวลาในการศึกษานาน และมีราคาแพงต้องอาศัยผู้สร้างที่มีความรอบรู้ทางการวัดและประเมิน

^{๑๐๗} วีระวัฒน์ ปันนิตามัย, **เชาวน์อารมณ์ (EQ) : ดัชนีวัดความสุขและความสำเร็จของชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เอ็กซ์เปอร์เน็ท, ๒๕๔๕), หน้า ๘๕-๑๑๑.

พฤติกรรมในองค์กร งานในหน้าที่ และการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของคำเฉลย และสามารถใช้ทดสอบในกลุ่มเล็กที่ละ ๓-๕ คน หรือเป็นรายบุคคลเท่านั้น

๔. การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เป็นการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างที่มีความยืดหยุ่น ให้อิสระแก่ผู้ที่เข้ารับการสัมภาษณ์เป็นฝ่ายริเริ่มการสนทนาในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับตนเอง ทั้งในด้านความสำเร็จและล้มเหลว วิธีนี้จะใช้เวลาประมาณหนึ่งชั่วโมงครึ่งถึงสองชั่วโมง และเป็นการสัมภาษณ์โดยกรรมการหนึ่งคนต่อผู้สมัครหนึ่งคนเท่านั้น โดยกรรมการจะกระตุ้นให้ผู้เข้ารับการสัมภาษณ์แสดงความรู้สึกนึกคิด ที่เป็นตัวของตัวเองที่แท้จริงออกมา ข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้น ข้อมูลต่างๆ ที่ได้กรรมการจะนำมาประมวลเป็นข้อมูลหรือภาพเกี่ยวกับบุคคลนั้นเพื่อประกอบการตัดสินใจ

๕. แบบทดสอบที่มีความเป็นปรนัย การให้รายงานตนเองและแบบวัดเชิงอัตวิสัย (Objective, Self-report, and Subjective Measures) วิธีเหล่านี้ได้รับความนิยม เนื่องจากสร้างง่าย มีฐานของการเปรียบเทียบศึกษาพัฒนาในแนวทางที่มีการทำกันอยู่แล้ว ใช้ได้กับผู้เข้ารับการทดสอบเป็นจำนวนมาก ไม่แพง ง่ายต่อการดำเนินการและแปลผลในต่างประเทศได้มีการพัฒนาเครื่องมือในการประเมินอย่างต่อเนื่องเช่น แบบวัด Emotional Quotient Inventory (EQI) ของ BarOn เป็นแบบทดสอบที่สร้างเพื่อใช้ในการคัดเลือกบุคคลให้เหมาะกับอาชีพ แบบวัด Multifactor Emotional Intelligence Scale ของ John Mayer, Peter Salovey และ David Caruso เป็นแบบทดสอบความสามารถของบุคคลในการรับรู้มากกว่าเป็นการใช้ประเมินตนเอง แบบวัด EQ Test ของ Goleman เป็นแบบทดสอบซึ่งใช้วัดเชิงสถานการณ์เพื่อให้ผู้เลือกตอบรายงานตนเองว่าจะแสดงออกอย่างไร แบบวัด Emotional Intelligence ของ Schutte และคณะเป็นแบบทดสอบที่ใช้วัดบุคลิกภาพแบบเปิดตนต่อประสบการณ์ (Openness to Experience) ของโครงสร้างบุคลิกภาพ แบบวัด Executive EQ สำหรับผู้บริหารของ Robert K. Cooper และ Ayman Sawaf เป็นต้น สำหรับในประเทศไทยมีแบบวัด EQ๙๙ ของวีระวัฒน์ ปันนิตามัยและอุสา สุทธิสาคร และแบบประเมินความฉลาดทางอารมณ์ของกรมสุขภาพจิตกระทรวงสาธารณสุข

สำหรับการวิจัยครั้งนี้ เลือกใช้แนวคิดการประเมินความฉลาดทางอารมณ์ของกรมสุขภาพจิตลักษณะของแบบประเมิน มีคำถามทั้งหมด ๕๒ ข้อ จำแนกออกเป็นความฉลาดทางอารมณ์ ๓ ด้าน คือ

๑. ด้านดี ประกอบด้วยด้านย่อยๆ ได้แก่ การควบคุมตนเอง ความเห็นใจผู้อื่น และความรับผิดชอบ มีคำถาม ๑๘ ข้อ

๒. ด้านเก่ง ประกอบด้วยด้านย่อยๆ ได้แก่ การมีแรงจูงใจ การตัดสินใจและการแก้ปัญหาการมีสัมพันธภาพ มีคำถาม ๑๘ ข้อ

๓. ด้านสุข ประกอบด้วยด้านย่อยๆ ได้แก่ ความภูมิใจในตนเอง ความพอใจชีวิต และความสุขสงบทางใจ มีข้อคำถาม ๑๘ ข้อ

สภาพพื้นที่ในการวิจัย คณะวิทยาการจัดการ

วันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๕ สมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร ได้พระราชทานที่ดินเพื่อจัดตั้ง "โรงเรียนฝึกหัดครูเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์" ขึ้น โดยจัดการศึกษา ทั้งแผนกฝึกหัดครูและแผนกสามัญ ต่อมา ได้เปลี่ยนชื่อเป็น "วิทยาลัยครูเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์ " เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ โดยได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าจาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรับสถาปนาไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ตั้งแต่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๓

ต่อมา ในวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานนาม "สถาบันราชภัฏ" แทนชื่อ "วิทยาลัยครู" โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เปลี่ยนชื่อเป็น "สถาบันราชภัฏเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์" และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เปลี่ยนชื่อเป็น "สถาบันราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์" เมื่อวันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๕

หลังจากนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงลงพระปรมาภิไธยในร่างพระราชบัญญัติ มหาวิทยาลัยราชภัฏ พ.ศ. ๒๕๔๗ มีผลให้สถาบันราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ เปลี่ยนสภาพเป็น "มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์" ตั้งแต่วันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๗ จนถึงปัจจุบัน

สัญลักษณ์ประจำมหาวิทยาลัย

ตรามหาวิทยาลัย เป็นรูปวงรีสองวงล้อมตราพระราชลัญจกรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชที่พระราชทานให้แก่มหาวิทยาลัยราชภัฏ ภายในวงรีด้านบนเป็นอักษรภาษาไทยเขียนว่า "มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์" ด้านล่างเป็นอักษรภาษาอังกฤษเขียนว่า " VALAYA ALONGKORN RAJABHAT UNIVERSITY"

สีประจำมหาวิทยาลัย ได้แก่ สีเขียว ซึ่งเป็นสีประจำวันประสูติของสมเด็จพระเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร ซึ่งเป็นองค์ประธานกนิมมหาวิทยาลัย

คณะวิชา ประกอบด้วย คณะครุศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี คณะวิทยาการจัดการ คณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรม คณะ

เทคโนโลยีการเกษตร วิทยาลัยนวัตกรรมการจัดการ บัณฑิตวิทยาลัย สถาบัน/ศูนย์และหน่วยงาน
ในมหาวิทยาลัย

ประวัติคณะวิทยาการจัดการ

คณะวิทยาการจัดการ พัฒนามาจากภาควิชาสหกรณ์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
ตามนโยบายของรัฐบาล ที่ต้องการจะพัฒนาระบบสหกรณ์ให้เจริญก้าวหน้าในรัฐบาลสมัย

พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ พ.ศ.๒๕๒๔ โดยกำหนดให้นักศึกษาครูทุกคนต้องเรียนวิชาสหกรณ์
เบื้องต้น เพื่อนำไปเป็นความรู้พื้นฐานในการสอนนักเรียนต่อไป

จากนั้นภาควิชาสหกรณ์ได้พัฒนาขึ้นเป็นลำดับ และได้นำแขนงวิชาในสายการจัดการเข้า
มาอยู่ร่วมกับภาควิชาสหกรณ์ ได้แก่ เศรษฐศาสตร์ การตลาด และการบัญชีเพื่อให้สามารถสอน
วิชาสหกรณ์เบื้องต้นได้อย่างสมบูรณ์ และในปี พ.ศ.๒๕๒๘ได้ปรับเปลี่ยนชื่อจากภาควิชาสหกรณ์
มาเป็นคณะวิชาวิทยาการจัดการและเปิดสอนหลักสูตรปริญญาตรี โปรแกรมวิชาการจัดการทั่วไป
และต่อมาได้มีการเปิดสอนโปรแกรมวิชาเศรษฐศาสตร์สหกรณ์นิเทศศาสตร์ บริหารธุรกิจและ
เศรษฐศาสตร์ธุรกิจ ดังเช่นปัจจุบัน

เมื่อสถาบันได้รับการเปลี่ยนชื่อ จากวิทยาลัยครูมาเป็นสถาบันราชภัฏเพชรบุรีวิทยา
ลงกรณ์ ในวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๓๕ สถานภาพของคณะวิชาวิทยาการจัดการจึงเปลี่ยนเป็น
คณะวิชาหนึ่งของสถาบันราชภัฏเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์ และวันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๔๕
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ทรงลงพระปรมาภิไธยในพระราชบัญญัติ
มหาวิทยาลัยราชภัฏ พุทธศักราช ๒๕๔๗ และได้ประกาศในพระราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ ๑๔
มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๗ ยังผลให้ สถาบันราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ยกฐานะ
เป็นมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ ตั้งแต่วันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ.
๒๕๔๗ และมีประชาชนทั่วไปสนใจเข้าศึกษา เป็นจำนวนมากจึงมีการขยายการรับนักศึกษาทั้งภาค
ปกติและภาคนอกเวลาราชการ เพื่อให้เพียงพอกับความต้องการของการขยายตัวทางธุรกิจ ทำให้
คณะวิทยาการจัดการต้องรับภาระหนักเพราะมีนักศึกษาเพิ่มขึ้นมาก จึงต้องจัดหาอาจารย์พิเศษ
จากท้องถิ่นมาช่วยสอน

นอกจากภารกิจที่มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ ยังได้ขยาย
โอกาสทางการศึกษาไปสู่ท้องถิ่น โดยเปิดบริการที่ศูนย์ให้การศึกษาเชิงวิจัย สุนยให้การศึกษา
เอกศาสตร์ ที่รามคำแหง ศูนย์ให้การศึกษาสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว ศูนย์ให้การศึกษาภินทร์บุรี
จังหวัดปราชินบุรี ศูนย์ให้การศึกษาโรงเรียนแก่งคอย จังหวัดสระบุรี และปรับโรงเรียนมัธยมสาธิต

กรุงเทพฯ ซึ่งแต่เดิมรับนักศึกษามัธยมเปลี่ยนมาเป็นการรับนักศึกษาในระดับอุดมศึกษา ทั้งใน
โปรแกรมอื่นและโปรแกรมในคณะวิทยาการจัดการ ตั้งแต่ปีการศึกษา ๒๕๔๓ เป็นปีแรก

ปรัชญาคณะวิทยาการจัดการ ศึกษาคี มีคุณธรรม วิทยาการก้าวล้ำ นำสู่สากล

ปณิธาน คณะวิทยาการจัดการมีจุดมุ่งหมายที่จะเสริมสร้างนักศึกษาทุกระดับปริญญาให้
มีความรู้ มีความเป็นเลิศทางวิชาการในลักษณะบูรณาการสาขาวิชา มีมาตรฐานระดับสากล
ขณะเดียวกันส่งเสริมให้มีคุณธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคม ประเทศชาติ ด้วยการถ่ายทอด
ความรู้ ให้แก่สังคมในรูปของงานวิจัย ตำรา และบริการชุมชน

วิสัยทัศน์ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรม
ราชูปถัมภ์ เป็นหน่วยงานจัดการศึกษา วิจัย และบริการวิชาการ ด้านบริหารจัดการและ
สื่อสารมวลชน โดยยึดหลักธรรมาภิบาล และทำให้องค์กรมีมาตรฐานเป็นที่ยอมรับในประชาคม
อาเซียน

อัตลักษณ์ บัณฑิตจิตอาสา พัฒนาท้องถิ่น

เอกลักษณ์ เป็นสถาบันที่น้อมนำแนวทางการดำเนินชีวิต ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจ
พอเพียง

พันธกิจ

๑. ผลิตบัณฑิตให้มีความเป็นผู้นำด้านบริหารจัดการและสื่อสารมวลชน โดยยึดมั่น
หลักการและเหตุผล สามารถบูรณาการองค์ความรู้ ให้มีคุณธรรม และจริยธรรม

๒. เสริมสร้างการวิจัยทางด้านการบริหารจัดการและสื่อสารมวลชน ที่ตอบสนองความ
ต้องการของประชาคมอาเซียน

๓. ให้บริการวิชาการที่หลากหลายและถ่ายทอดองค์ความรู้ทางด้านบริหารจัดการ และ
สื่อสารมวลชนที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ท้องถิ่น

๔. สนับสนุนกิจกรรมที่ดำรงไว้ซึ่งศิลปวัฒนธรรม รวมทั้งการส่งเสริมคุณภาพชีวิตและ
สิ่งแวดล้อม

๕. บริหารจัดการโดยยึดหลักธรรมาภิบาลและทำให้องค์กรเป็นองค์กรแห่งความสุข

๖. ยกระดับและพัฒนามาตรฐานคุณภาพการศึกษา

เป้าประสงค์

๑. เพื่อพัฒนานักศึกษาให้มีคุณภาพและมีทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ ๒๑

๒. คณะมีงานวิจัยที่มีคุณภาพเป็นที่ยอมรับในระดับชาติและนานาชาติ และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม
๓. เพื่อเสริมสร้างศักยภาพของชุมชน ท้องถิ่นให้มีความเข้มแข็งสามารถแก้ไขปัญหาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างยั่งยืน
๔. เพื่อให้นักศึกษามีความรู้ ความเข้าใจ ในคุณค่า และภาคภูมิใจในศิลปวัฒนธรรมของชาติ
๕. เพื่อให้คณะเป็นองค์กรแห่งความสุข มีการบริหารจัดการตามหลักธรรมาภิบาลพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก
๖. เพื่อให้คณะได้รับการรับรองคุณภาพในระดับชาติ และนานาชาติ

๒.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติหน้าที่บุตร

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) กล่าวถึงความสำคัญของความกตัญญูทเวที คนที่มีความกตัญญู ย่อมรู้ถึงทุกสิ่งในโลก ไม่ว่าจะเป็น ป่าไม้ พืชพันธุ์ ลำธารถนนหนทาง เป็นต้น การรู้คุณค่าของสิ่งของทั้งหลาย ย่อมทำให้โลกสงบร่มเย็น ส่วนเรื่องน้ำสำหรับดับไฟในชีวิต กล่าวถึงชีวิตของคนเราเมื่อเกิดมาไม่ว่าจะอยู่ในวัยไหน ประกอบอาชีพอะไร ต้องมีความรู้ธรรมะไว้เป็นน้ำดับกิเลส เพราะการที่เราอยู่โดยไม่มีธรรมะก็ย่อมประสบ แต่ความทุกข์ไม่มีความสุขที่แท้จริง^{๑๐๘}

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ คุณบิดามารดาสุดพรรณามหาศาลประกอบด้วยเนื้อหาที่มุ่งให้ทราบและตระหนักถึงพระคุณของบิดามารดา ส่วนผู้ที่เป็นลูกนั้นก็ต้องตั้งอยู่ในความกตัญญูทเวทีโดยพึงเคารพมารดาบิดา ผู้เป็นเสมือนทิศเบื้องหน้า โดยปฏิบัติดังนี้ ๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ ๒) ช่วยทำกิจธุระ การงานของท่าน ๓) ดำรงวงศ์สกุล ๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมกับได้รับมรดก ๕) ทำบุญอุทิศเมื่อท่านล่วงลับ^{๑๐๙}

ทวี บุญยเกตุ ได้กล่าวถึงความกตัญญูไว้ว่า ความกตัญญู หมายถึง การรู้จักคุณ การสนองคุณคน หรือ การมีน้ำใจรำลึกถึงอุปการคุณที่ตนได้รับ ด้วยความสำนึกในบุญคุณ ความกตัญญูต่อพ่อแม่ นับว่าเป็นยอดของความกตัญญู นอกจากนั้นแล้ว ยังต้องมีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณคนอื่น

^{๑๐๘} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), กตัญญูทเวที เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๓.

^{๑๐๙} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), คุณบิดามารดาสุดพรรณามหาศาล, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา ๒๕๔๕), หน้า ๒๓.

ๆ อีก ผู้ที่ให้ความช่วยเหลืออุปการะนี้ ได้ชื่อว่า “ผู้มีพระคุณ” ผู้ได้รับความช่วยเหลือควรจะต้องรำลึกถึงอยู่เสมอ จะลืมเสียไม่ได้เลย และควรต้องหาทางตอบแทนบุญคุณในเมื่อมีโอกาสการสนองคุณนั้นทำได้หลายวิธี ไม่ใช่จะต้องกอบโกยเงินทองหรือข้าวของมาให้เป็นการตอบแทน ที่สำคัญก็คือการตอบแทนทางจิตใจ เมื่อถึงคราวที่ผู้เคยทำบุญคุณให้แก่ตน ตกอยู่ในฐานะที่ต้องการความช่วยเหลือ ก็ต้องให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดีตามกาลเทศะ ตามกำลังความสามารถของตนที่จะทำได้ จะโดยทางกำลังทรัพย์ กำลังความคิด หรือกำลังแรงงาน ก็ได้แล้วแต่กรณี ผู้ที่มีจิตใจเช่นนี้ ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูรู้คุณคน ถ้าเราคิดจะอุปการะหรือช่วยเหลือคนอื่นแล้ว เราไม่ควรจะหวังผลตอบแทนเลยเป็นอันขาด ให้ถือเป็นอุดมคติไว้ในใจเสมอว่า เราแบ่งความสุขที่เรามีอยู่ให้แก่คนอื่น หรือช่วยคนอื่นให้เขามีความสุข เพียงเท่านี้ก็พอแล้ว สรุปความว่า ๑. ถ้าใครทำบุญคุณให้แก่เรา ๆ ต้องรำลึกถึงความดีของเขาอยู่เสมอ โดยไม่มีวันลืม และต้องพยายามสนองคุณเขาเมื่อมีโอกาส ๒. ถ้าเราจะทำบุญคุณให้แก่ใคร อย่าหวังการตอบแทนจากเขาเลยแม้แต่น้อย ให้คิดเสียว่าเราทำเพื่อแบ่งความสุขให้คนอื่น เป็นการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์^{๑๑๐}

สุชา จันทน์หอม ได้กล่าวในหนังสือ จิตวิทยาเด็ก ว่าเรื่องราวของเด็กเป็นเรื่องที่น่าศึกษามาก ในสมัยปัจจุบัน ทุกคนต่างก็เพ่งความสนใจไปยังตัวเด็ก มีการศึกษาค้นคว้าและคิดถึงเด็กยิ่งขึ้น การรู้ถึงความเจริญเติบโต ความต้องการความสนใจ ความคิด และอื่น ๆ ของเด็ก จะช่วยให้รู้จักเด็กได้ดี และเข้าใจเด็กได้ถูกต้องยิ่งขึ้น อันจะเป็นประโยชน์ในการอบรมเลี้ยงดู และการจัดการศึกษาให้เหมาะสมกับกาลสมัย เพื่อเด็กจะได้เติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณค่า และเป็นที่พึงปรารถนาของสังคมต่อไป เนื้อหาบทที่ ๑๑ เรื่อง สถาบันที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาการของเด็ก และบทที่ ๑๒ คือสิ่งแวดล้อมกับพัฒนาการของเด็กไทย มีความสอดคล้องกับการปลูกฝังคุณธรรม คือความกตัญญูกตเวทีได้เป็นอย่างดี^{๑๑๑}

สุนน อมรวิวัฒน์ และคณะ ได้ศึกษางานวิจัยเรื่อง การอบรมเลี้ยงดูเด็กตามวิถีชีวิต ว่าได้ศึกษาแนวคิด ลักษณะและวิธีการอบรมเลี้ยงดูเด็กไทยในหมู่บ้านชนบททั้ง ๔ ภาค ของประเทศไทยและศึกษาวิเคราะห์การเรียนรู้ของเด็กไทย ในด้านพัฒนาการทางกาย อารมณ์ สังคม สติปัญญาตลอดถึงคุณธรรมจริยธรรมทางจิตใจ และได้เสนอแนะการประยุกต์วิธีการอบรมเลี้ยงดูเด็กตามแบบวิถีชีวิตไทยไว้อย่างน่าสนใจ ยิ่งลักษณะและวิธีการอบรมเลี้ยงดูเด็กที่แตกต่างกัน เป็นปัจจัยสำคัญทำให้เด็กมีพัฒนาการทางร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญาที่แตกต่างกัน นอกจากนี้ ในส่วนของจิตใจ ความมีคุณธรรมจริยธรรมของเด็กเช่น ความกตัญญูกตเวที ก็แตกต่าง

^{๑๑๐} ทวี บุญยเกตุ, **พ่อสอนลูก**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๒๔), หน้า ๓๔-๓๗.

^{๑๑๑} สุชา จันทน์หอม, **จิตวิทยาเด็ก**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๑).

กันด้วยสังคมไทยเป็นสังคมที่มีวัฒนธรรมอันหลากหลาย แต่กล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาคือพื้นฐานของวัฒนธรรมไทย ดังนั้นวิธีการอบรมเลี้ยงดูเด็กในสังคมไทย จึงควรให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมที่มีพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานและอยู่บนวิถีชีวิตแบบไทย^{๑๑๒}

พระมหาภูเนต จันทร์จิต ศึกษาเรื่องหน้าที่ของบิดามารดาในพุทธจริยศาสตร์พบว่าบุตรธิดา มีหน้าที่ต่อบิดามารดาในฐานะเป็นกตัญญูและกตเวทียบุคคล คือการรู้คุณและกระทำการตอบแทน การกระทำดังกล่าวคือคุณธรรมที่ได้รับการปลูกฝังจากมารดาบิดาให้เป็นมโนธรรม ซึ่งสามารถต่อต้านป้องกันมิให้บุตรธิดาเป็นบุคคลอกตัญญู และเป็นบุคคลที่ไม่รู้บุญคุณของผู้อื่น ซึ่งจะทำให้ประสบกับวิบากกรรม บิดามารดาคือบุคคลผู้ประกอบด้วยคุณูปการของบุตรธิดา กล่าวคือเป็นพระพรหม (ผู้ทรงคุณธรรม) เป็นเทวดา (เป็นผู้คุ้มครองรักษา) เป็นบูรพาจารย์ (ครูคนแรก) เป็นพระอรหันต์ (เป็นเนื่อบุญอันประเสริฐ) ของบุตรธิดา ดังนั้นการกระทำหน้าที่ตอบแทน^{๑๑๓}

พระมหาอรุณ อรุณธมโม ศึกษาเรื่องอิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน สรุปได้ว่า ความกตัญญูมีอิทธิพลต่อการปฏิบัติพิธีกรรมและประเพณี เช่น ประเพณีบุญเข้ากรรม หรือปริวาสกรรม คือ ประเพณีทำบุญกับพระสงฆ์ผู้อยู่ปริวาส เรียกตามภาษาอีสานว่า “เข้ากรรม” เกิดจากอาบัติสังฆาติเสส ๑๓ แปลว่า “ความละเมิดมีสงฆ์ในเบื้องต้นและกรรมที่เหลือ” เป็นวัตรของพระสงฆ์โดยเฉพาะ ชาวอีสานเชื่อว่า การอยู่กรรมเป็นการทดแทนคุณแม่ผู้ให้กำเนิด เพราะธรรมเนียมของชาวอีสานนั้น แม่ลูกอ่อนที่คลอดลูกใหม่ๆ จะต้องนอนฝังไฟอบและต้มน้ำอุ่น และเว้นการกินของแสลง เรียกว่า อยู่ไฟ หรืออยู่กรรม เพื่อให้หมดลูกเข้าอุ้มมากน้อยความเหมาะสมของแต่ละคน ต้องทุกข์ทรมานอย่างหนัก ดังนั้น ลูกชายที่บวชแล้วต้องเข้ากรรมเพื่อทดแทนคุณแม่ที่เคยอยู่กรรมมาก่อน^{๑๑๔}

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความฉลาดทางอารมณ์

ในช่วงเวลาไม่กี่ปีที่ผ่านมา องค์กรและหน่วยงานที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการพัฒนาคนได้ตื่นตัวและให้ความสนใจเรื่อง การพัฒนาความฉลาดทางอารมณ์อย่างกว้างขวาง มีการศึกษาวิจัยที่

^{๑๑๒} สุมน อมรวิวัฒน์ และคณะ, การอบรมเลี้ยงดูเด็กตามวิถีชีวิตไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔).

^{๑๑๓} พระมหาภูเนต จันทร์จิต, “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑).

^{๑๑๔} พระมหาอรุณ อรุณธมโม (สุกะโกศล), “อิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔).

แสดงให้เห็นว่า ความฉลาดทางอารมณ์มีอิทธิพลต่อความสำเร็จในการทำงาน การสร้างสัมพันธภาพในสังคมและชีวิตครอบครัว ทำให้เป็นคนดี คนเก่งและมีความสุข ซึ่งขอเสนอเป็นแนวทาง ดังนี้

นิรดา อุดลยพิเชษฐ์^{๑๑๕} ศึกษาผลการใช้โปรแกรมพัฒนาความฉลาดทางอารมณ์ที่มีต่อระดับเชาวน์อารมณ์ของนักศึกษาพยาบาลชั้นปีที่ ๑ วิทยาลัยพยาบาลกองทัพบก พบว่า หลังจากทีกลุ่มทดลองเข้าร่วมโปรแกรมการพัฒนาแล้ว กลุ่มที่มีระดับคะแนนอยู่ในระดับปานกลางและต่ำ มีคะแนนเชาวน์อารมณ์สูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

จอห์น โกลแมน (John Goldman)^{๑๑๖} ศึกษาถึงผลการสอนทักษะความฉลาดทางอารมณ์ต่อการเรียนของเด็ก ได้รวบรวมข้อมูลจาก ๕๖ ครอบครัว ตั้งแต่ปี ๒๕๒๙ แล้วติดตามผลหลายปี ปรากฏว่าในกลุ่มที่พ่อแม่เลี้ยงลูกแบบเน้นทักษะทางอารมณ์ เด็กจะมีผลการเรียนดี มีความสัมพันธ์ที่ดีกับพ่อแม่ ครูและเพื่อนๆ สามารถควบคุมอารมณ์ได้ดี ปรับตัวกับปัญหาความขัดแย้ง ความโกรธและความเครียดได้ดี มีความสุขในการดำเนินชีวิต

บุญรอด โชติวชิรา^{๑๑๗} ศึกษาความฉลาดทางอารมณ์ของนักศึกษาชั้นปีที่ ๔ ในโครงการผลิตครูการศึกษาขั้นพื้นฐาน ตามหลักสูตรระดับปริญญาตรี ๕ ปี ใน ๔ สถาบันการศึกษา และเพื่อเปรียบเทียบความฉลาดทางอารมณ์โดยภาพรวมและรายด้านของนักศึกษา จำแนกตามตัวแปรด้านสถาบันการศึกษา เพศ สาขาวิชา และระดับผลการเรียนของนักศึกษา กลุ่มตัวอย่าง คือ นักศึกษาชั้นปีที่ ๔ จำนวน ๑๖๒ คน เครื่องมือที่ใช้เป็นแบบประเมินความฉลาดทางอารมณ์ของกรมสุขภาพจิตกระทรวงสาธารณสุข ที่แบ่งเป็น ๓ ด้าน คือ ด้านดี ด้านเก่ง และด้านสุข สรุปผลการวิจัยได้ ๕ ข้อดังนี้ (๑) นักศึกษาชั้นปีที่ ๔ ทั้ง ๔ สถาบันการศึกษามีความฉลาดทางอารมณ์โดยรวมอยู่ในระดับปกติเมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า นักศึกษามีความฉลาดทางอารมณ์ด้านดีอยู่ในระดับสูง (๒) นักศึกษาชั้นปีที่ ๔ ที่ศึกษาอยู่ในสถาบันการศึกษาต่างกัน มีความฉลาดทางอารมณ์โดยรวมและรายด้านไม่แตกต่างกัน (๓) นักศึกษาชั้นปีที่ ๔ เพศชายและเพศหญิงทั้ง ๔

^{๑๑๕} นิรดา อุดลยพิเชษฐ์, ผลการใช้โปรแกรมพัฒนาเชาวน์อารมณ์ที่มีต่อระดับเชาวน์อารมณ์ของนักศึกษาพยาบาลชั้นปีที่ ๑ วิทยาลัยพยาบาลกองทัพบก, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๓๙-๔๑.

^{๑๑๖} กระทรวงสาธารณสุข กรมสุขภาพจิต, สาธารณสุข, กระทรวง, กรมสุขภาพจิต, **คู่มือความฉลาดทางอารมณ์ฉบับปรับปรุง**, (นนทบุรี: ศูนย์สารนิเทศและประชาสัมพันธ์, ๒๕๕๔), หน้า ๒๕.

^{๑๑๗} บุญรอด โชติวชิรา, ความฉลาดทางอารมณ์ของนักศึกษาชั้นปีที่ ๔ ในโครงการผลิตครูการศึกษาขั้นพื้นฐานตามหลักสูตรระดับปริญญาตรี ๕ ปี ในสถาบันการศึกษา, **วารสารพฤติกรรมศาสตร์เพื่อการพัฒนา**, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ มกราคม, ๒๕๕๒, หน้า ๑๔๕.

สถาบันการศึกษามีความฉลาดทางอารมณ์โดยรวมไม่แตกต่างกัน เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า นักศึกษาชายและนักศึกษาหญิงมีความฉลาดทางอารมณ์ด้านดี ในส่วนของการควบคุมอารมณ์ แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ (๔) นักศึกษาชั้นปีที่ ๔ ทั้ง ๔ สถาบันการศึกษา ที่ศึกษาอยู่ในกลุ่มสาขาวิชาต่างกัน มีความฉลาดทางอารมณ์โดยรวมและเป็นรายด้านไม่แตกต่างกัน (๕) นักศึกษาชั้นปีที่ ๔ ทั้ง ๔ สถาบันการศึกษาที่มีระดับผลการเรียนต่างกัน มีความฉลาดทางอารมณ์โดยรวมและรายด้านไม่แตกต่างกัน

จุฑามาศ มีน้อย^{๑๑๘} การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความฉลาดทางอารมณ์กับผลการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่สรรพากรในเขตพื้นที่กรุงเทพมหานคร มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความฉลาดทางอารมณ์กับผลการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่สรรพากรในเขตพื้นที่กรุงเทพมหานคร โดยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเจ้าหน้าที่สำนักงานสรรพากรในเขตพื้นที่กรุงเทพมหานคร จากประชากรจำนวนทั้งสิ้น ๔,๓๑๔ คน ใช้การสุ่มตัวอย่างแบบแบ่งกลุ่ม กลุ่มตัวอย่างคือ เจ้าหน้าที่สำนักงานสรรพากรพื้นที่กรุงเทพมหานคร ๓๐ จำนวน ๑๗๙ คน และใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือ ประกอบด้วย ข้อมูลส่วนบุคคล ความฉลาดทางอารมณ์ของกรมสุขภาพจิต และผลการปฏิบัติงาน สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลได้แก่ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการวิเคราะห์ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์แบบเพียร์สันผลการวิจัยพบว่า (๑) ความฉลาดทางอารมณ์ของเจ้าหน้าที่สำนักงานสรรพากรพื้นที่กรุงเทพมหานคร ในภาพรวมมีค่าคะแนนระดับความฉลาดทางอารมณ์อยู่ในระดับปานกลาง (๒) ผลการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่สำนักงานสรรพากรพื้นที่กรุงเทพมหานคร ในภาพรวมมีค่าคะแนนระดับผลการปฏิบัติงานในระดับสูง (๓) ความสัมพันธ์ระหว่างความฉลาดทางอารมณ์และผลการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่สำนักงานสรรพากรพื้นที่กรุงเทพมหานคร ในภาพรวมพบว่า ความฉลาดทางอารมณ์มีความสัมพันธ์กับผลการปฏิบัติงาน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ โดยสรุปพบว่า คะแนนความฉลาดทางอารมณ์มีความสัมพันธ์กับผลการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่สรรพากร กรุงเทพมหานคร

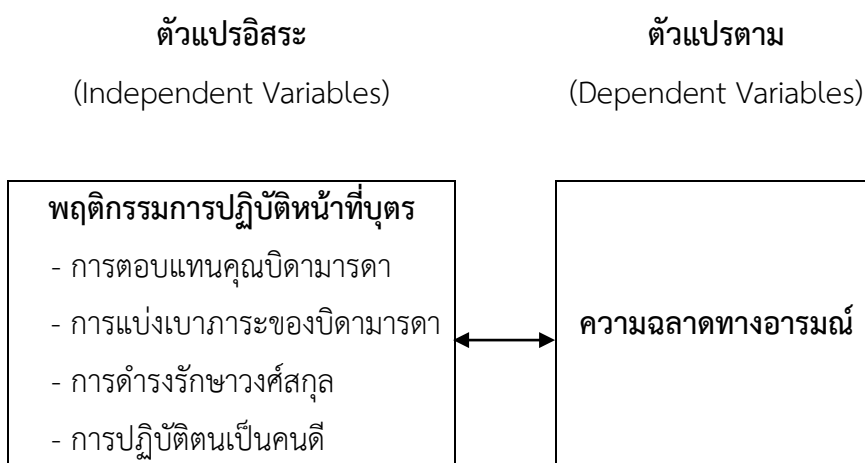
^{๑๑๘} จุฑามาศ มีน้อย, การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความฉลาดทางอารมณ์กับผลการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่สรรพากรในเขตพื้นที่กรุงเทพมหานคร, การค้นคว้าอิสระบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, (นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๔), บทคัดย่อ.

เกรฟ (J.G. Graves)^{๑๑๙} วิจัยเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างความฉลาดทางอารมณ์กับความสามารถในการรับรู้และประสิทธิภาพในการทำงาน กลุ่มตัวอย่าง ๑๕๐ คน พบว่า ความฉลาดทางอารมณ์มีความสัมพันธ์กับความสามารถในการรับรู้และทำนายพฤติกรรมที่จะนำไปสู่การทำงานอย่างมีประสิทธิภาพได้

เซนต์ อูบิน (Marca St. Aubin)^{๑๒๐} ศึกษาปัจจัยบ่งชี้ความสำเร็จของบุคคล กลุ่มตัวอย่างเป็นหญิงที่ประสบความสำเร็จมาเป็นเวลานาน ๘-๑๐ ปี จำนวน ๔๙ คน จาก ๓๑ ประเทศ พบว่า ปัจจัยบ่งชี้ความสำเร็จได้แก่ ความเชื่อมั่นในตนเอง การเข้าใจในสังคม ความมั่นคงทางอารมณ์ความกระตือรือร้นและการพึ่งตนเองได้

๒.๓ กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติหน้าที่บุตรและความฉลาดทางอารมณ์ และวัตถุประสงค์ของการวิจัย “เพื่อศึกษาพฤติกรรมการปฏิบัติหน้าที่ของบุตรที่ส่งผลต่อความฉลาดทางอารมณ์ของนักศึกษาปริญญาตรี มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ จังหวัดปทุมธานี” ผู้วิจัยจึงได้นำมากำหนดกรอบแนวคิดเพื่อดำเนินการวิจัย ดังนี้

^{๑๑๙} Graves J.G. Emotional intelligence and cognitive ability: Predicting performance in job – Simulated activations, “ **Doctorial Abstracts International** (Canada : California School of Professional Psychology, Sandiego, 1999: 20.

^{๑๒๐} Marca St. Aubin, **Talent destection in Female Gymnasts Thesis (m,a)**, **Laurentian University of Sudbury** (Canada California School of Professional Psychology, Sandiego, 1998: 79.

- การทำบุญอุทิศให้บิดามารดา

--